

UNIVERSITAS
CAROLINA
PRAGENSIS

ACTA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE

in seriebus, quae Biologica, Geologica,
Geographica, Mathematica et Physica,
Medica, Gymnica, Oeconomica, Iuridi-
ca, Philologica, Philosophica et His-
torica, Historia Universitatis Caroli-
nae Pragensis dicuntur, edenda curat

Actis edendis praeest Pavel Levit
Cuius vice fungitur Zdeněk Červený
Quibus a manu est Olga Volková

Series singulas edendas curant

B. Fott (Biologica), J. Konta (Geologi-
ca), V. Häufner (Geographica), J. Mohr
(Mathematica et Physica), C. John
(Medica), J. Fleischmann (Gymnica),
B. Urban (Oeconomica), V. Outrata
(Iuridica), Zdeněk Urban (Philologica),
L. Vebr (Philosophica et Historica),
F. Kavka (Historia Universitatis Ca-
rolinae Pragensis)

Cuius consilii sedes est
Ovocný trh 5
Praha 1-Staré Město, ČSSR

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

IURIDICA 4

OBSAH

<i>Senta Radvanová</i> : Problematika dětí v cizí péči	91
<i>Jiří Švestka</i> : Některé úvahy nad odpovědností za porušení (ohrožení) všeobecných osobnostních práv	107
<i>Boleslav Pospíšil</i> : K právní úpravě kooperačních a integračních vztahů v našem zemědělství	135
<i>Stanislav Zdobinský</i> : Právní model osobního vlastnictví v sovětském občanském právu	155

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Сента Радванова</i> : Проблематика детей в чужом попечительстве	91
<i>Иржи Швестка</i> : Некоторые запечания по поводу ответственности за нарушение (подтверждение опасности нарушения) общих личных прав	107
<i>Болеслав Поспишил</i> : К вопросу о правовом регулировании кооперационных и интеграционных отношений в нашем сельском хозяйстве	135
<i>Станислав Здобинский</i> : Правовой модель личной собственности в советском гражданском праве	155

INHALT

<i>Senta Radvanová</i> : Die Problematik der Kinder in fremder Fürsorge	91
<i>Jiří Švestka</i> : Betrachtungen zur Verantwortlichkeit für Verletzung (Gefährdung) der allgemeinen Persönlichkeitsrechte	107
<i>Boleslav Pospíšil</i> : Zur rechtlichen Regelung der Kooperations- und Integrationsbeziehungen in unserer Landwirtschaft	135
<i>Stanislav Zdobinský</i> : Das juristische Model des persönlichen Eigentums im sowjetischen Zivilrecht	155

Rukopisy odevzdány do června 1969

Problematika dětí v cizí péči

Проблематика детей в чужом попечительстве

Die Problematik der Kinder in fremder Fürsorge

SENTA RADVANOVA

A. OBECNÁ TEORETICKÁ PROBLEMATIKA SVĚŘENÍ NEZLETILCE DO JINÉ PÉČE, NEŽ JE PÉČE RODIČŮ

1. Obecně o vztahu rodiny a společnosti

V prvé řadě je třeba vycházet z *teoretických poznatků*, které vysvětlují *podstatu vzájemného postavení státu a rodičů nezletilých dětí*, zejména pokud jde o povinnosti péče o tyto děti a jejich výchovu. Z těchto základních společenských vztahů pak vycházejí a jim odpovídají vztahy právní, tedy takové, jež jsou předvídaný právní úpravou. *Jde tu především o předvídání konfliktů a jejich řešení.*

Podstata vzájemného postavení státu a rodičů je dána historicky, konkrétně strukturou rodiny, chápáním a rozdělením rolí v rodině a zejména funkcemi rodiny jako instituce. Rodina však sama vystupuje jako vyvíjející se, ale přitom trvalý strukturální společenský jev, jež dále sám svým působením ovlivňuje společenské vztahy a spoluvytváří je. Jsou zde tedy dány i předpoklady vzájemných vztahů rodiny a společnosti reprezentované státem. *Rodina vystupuje sice jako určitá společenská instituce, není však sama (v našem právu) právním subjektem. Nositelem práv a povinností jsou jednotliví členové rodiny (jednak vzájemných práv a povinností, jednak některých nároků vůči státu, jež vyplývají z jejich postavení v rodině).*

Problém účasti společnosti při péči o děti vystupuje do popředí již v minulém století, kdy vznik některých krizových a konfliktních jevů je podmíněn industrializací společnosti. Dochází k rozpadu velké rodiny. V moderní industrializované společnosti se stává typickou tzv. malá rodina (typická městská rodina). Rodina sama prochází procesem demokratizace, a to jak v oblasti vzájemných vztahů manželů, tak v oblasti vztahů rodičů a dětí. To se projevuje uvnitř v rozdělení funkcí a rolí jednotlivých členů rodiny — v určitém směru se zde dosavadní hranice stírají, projevuje se to však i vně rodiny, v jejím institucionálním působení v soustavě ostatních společenských vztahů.

Současná analýza vztahu rodiny ke společnosti ukazuje, že *rodina je základní bezprostřední jednotkou*, v níž se realizují podstatné potřeby člověka a je významnou skupinou, v níž se zajišťují potřeby obyvatelstva. V minulosti byla rodina podstatnou jednotkou produkce, dnes zůstává stále základní jednotkou spotřeby. Potud se podílí i na formování ekonomické struktury společnosti a je její součástí. Toto je *základ vztahu soudobé rodiny a společnosti*. Vztah rodiny a společnosti je dále dán jednak přímo (rodina jako celek ve vztahu ke společnosti), jednak nepřímo — zprostředkovaně — vztahem členů rodiny k sociální struktuře společnosti.

Jako element sociální struktury společnosti plní rodina jakožto fungující systém určité úkoly, ovšem i společnost musí určitými činnostmi zajišťovat fungování rodiny.

Z hlediska našeho zkoumaného problému zajímají nás především *takové činnosti rodiny*, které se *vztahují k péči o děti a jejich výchově*. Významné jsou z tohoto hlediska funkce ekonomická (pokud jde o zajištění materiální stránky péče o dítě), funkce kulturně psychologická (pokud jde o vývoj a výchovu dítěte), ale též funkce sociální (zejména pokud jde o socializaci a životní start lidského jedince).

Rozpad velké rodiny, strukturální změny a transformace některých funkcí rodiny v uplynulých nejméně sto letech ovlivňují i právní úpravu těchto otázek. Rodinné vztahy sice v buržoazním právu zůstávají, zejména co se týče vzájemných vztahů členů rodiny sférou tzv. soukromého práva, pokud však jde o ochranu některých práv a zajištění plnění některých povinností, rozšiřují se zde možnosti společenského zásahu. Vedle toho vyvíjí se postupně veřejnoprávní sféra ochrany a zajištění péče o nezletilé děti (výchovy, ale i materiální péče) a tu máme na mysli zejména tzv. *sociální péči*. (V určitém širším smyslu sem ovšem patří i školská péče, zdravotnictví apod.)

Ovšem ani ve sféře tzv. soukromého práva nejsou práva rodičů chápána jako neomezená a připouští se zásah ze strany státního orgánu, zpravidla soudu (eventuálně jsou připouštěny i zásahy orgánů jiných, tj. administrativních).

Změny ve struktuře moderní společnosti a postavení malé moderní rodiny v této společnosti, jakož i transformace funkcí rodiny a relativně přibývající konfliktnost těchto vztahů, podmiňují vývoj právní úpravy. Role státu, kterou má ve prospěch rodiny a na pomoc jejích funkcí sehrát, je zpravidla vyjádřena v normách administrativněprávních (pokud jde o pozitivní působení) a je tedy v buržoazním právu součástí veřejného práva. Konflikty a jejich řešení je ovšem obvykle předpokládáno právem soukromým, tj. občanským hmotným a procesním právem. I v současném buržoazním právu je někdy diskutován problém, jak dalece může státní orgán sám rozhodnout ve sféře práv rodičů, kde se na první místo staví svoboda rozhodnutí rodiče, který je nositelem subjektivního práva, jež je součástí práva soukromého.

V socialistickém právu bylo popřeno teorií rozdělení práva na soukromé a veřejné a též legislativně do určité míry byl tento rozdíl setřen. To je

u nás od roku 1949 celkem patrné. Zejména nový zákon o rodině č. 94/1963 Sb. věnil určité kompetence administrativních orgánů do zákona, přičemž vládní nařízení č. 59/1964 Sb. pak má již ryze administrativní charakter. Toto řešení může ovšem přinášet i určité nevýhody, jak dále ukážeme.

Podle našeho názoru nebyl zatím vlivem názorových deformací dost důkladně prozkoumán vzájemný poměr státu a rodiny v socialistické společnosti, ani nebyla v tomto směru — a to konkrétně u nás — provedena analytická sociologická zkoumání, zejména v době přípravy nového zákona tak, aby i poměr vzájemného vztahu státu a rodiny nalezl zcela přesný legislativní výraz.

Lze tedy uzavřít problém právního pojetí rozdělení role státu a role rodičů tak, že v právu existují rozdíly tohoto pojetí. Pokud jde o právo socialistické, liší se toto pojetí ve svém legislativním výrazu, není však zcela přesvědčivě zdůvodněna ona koncepce, z níž nový zákon o rodině vychází.

2. Společenské a právní předpoklady řešení konfliktů v této sféře

V procesu péče a výchovy nezletilce dochází k řadě konfliktních společenských situací. Jen některé z nich — společensky nejzávažnější, jsou předvídány právem. Jde tu pak o úpravu zásahu společenského, resp. státního orgánu do výchovy, jež je jinak výkonem práv rodiče.

Zákon o rodině předpokládá zásah do výkonu práv rodičů v takovém případě, kdy je ohrožen společenský zájem na výchově dítěte, tj. kdy je dítě výchovně ohroženo. Zásahem do výkonu práv rodičů je ovšem i takové rozhodnutí státního orgánu, kterým se výkon práva vychovávat dítě jakýmkoli způsobem upravuje, třeba i proto, že došlo ke střetu právních zájmů rodičů při výchově dítěte a zájem dítěte by mohl být tím ohrožen.

Tím, že státní orgán ve společenském zájmu učiní potřebné společenské opatření týkající se výchovy dítěte, současně plní svoji základní povinnost, tj. povinnost všestranně ochránit zájem nezletilce. Konflikt při výchově nezletilce mohou způsobit tyto skutečnosti: protispoločenské chování nezletilce, nedostatečné plnění povinností ze strany rodičů (nebo jiných osob, jež jsou povinny dítě vychovávat na místě rodičů) způsobené objektivními příčinami či subjektivními důvody nebo vědomé porušování práv rodiče. Konfliktní situace nastává ovšem i v případě, kdy rodiče nechťejí či nemohou vykonávat své právo vychovávat dítě společně a kdy je třeba jejich vzájemný poměr a podíl na výchově dítěte upravit.

Zákon o rodině zásadně předpokládá dvojí možnost právního řešení zásahu (tj. opatření) do výkonu práv rodičů při výchově dětí. V prvé řadě jde o zásah, jehož následkem není omezení práv rodiče. Za druhé jde o zásah, kterým se omezuje, a to vždy konkrétně stanoveným způsobem, výkon práva vychovávat dítě. Kromě toho předpokládá zákon o ro-

dině případy zvláštní, kde vzniká určité omezení ve výkonu práva výchovy přímo ze zákona.

Dosavadní vývoj socialistické společnosti nevnesl prozatím zcela jasno do otázky modelu výchovy dětí. Naopak, některé otázky byly spíše zatemněny, v něčem dokonce se vývoj zastavil a byly udělány i kroky zpět. Zatím tedy nelze říci, že by zde byl přesvědčivý, ideální model výchovy dětí. Přesto však některé teoretické otázky, díky výzkumům speciálních vědních oborů, přece již byly ujasněny a uvedeny na správnou míru. Při různých příležitostech jsou vyslovovány požadavky socialistické morálky, které mají být též ideovým vodítkem výchovy dětí. I zákon o rodině se pokusil o vyjádření těchto požadavků (§ 31). Nositelé práv a povinností výchovy dětí mají se těmito požadavky řídit. Kdo jsou konkrétně kromě rodičů těmito nositeli a jaký je zde systém, aby výchova byla plynulá a na určité výši, aby byla působivá apod. — to jsou vše otázky, které odpovídajícím způsobem nejsou ještě ve společnosti dořešeny.

Někteří teoretikové vycházející především z ideových postulátů socialistické výchovy se domnívali, že nejrychleji by bylo možno realizovat tyto postuláty a zabezpečit maximální jednotu výchovy dětí tím, že by dítě od nejútlejšího věku bylo vychováváno mimo rodinu, ve společenských kolektivních zařízeních. V tomto směru (a to s přihlédnutím i ke starším teoretickým vzorům) byly především v teorii a i určité politické praxi předpokládány různé ideální modely takovéto výchovy. Prakticky pak byla tato výchova, tj. výchova v podstatě ústavní, i u nás aplikována v případech dětí opuštěných.

V uplynulých dvaceti letech byla však nejen ve světě, ale i u nás snesena řada významných vědeckých poznatků o tom, že trvalá výchova dítěte bez prvků rodinné výchovy vede k nežádoucím, nereparabilním výsledkům. „Z velkého množství materiálu, který je dnes o tomto problému už k dispozici, najmä v rámci vývinovej a porovnávacej psychológie, možno poukázat napríklad na výskumy týkajúce sa materinskej deprivácie a fenoménu hospitalizmu (Bowlby, Spitz, Goldbraf, Bühlerová, Aurbý, Koch, Damborská aj.). Výskumy ukazujú v podstate súhlasne a jednoznačne, že pro vývin dieťaťa v prvých rokoch života sú nepostrádateľné určité základné predpoklady, ktoré za normálnych okolností dokáže najlepšie plniť intaktná rodina. Langmaier a Matějček zhrnuli základné tézy Bowlbyho deprivačnej teórie takto: „Dítě v útlém věku má být vychováváno v ovzduší citové vřelosti a má být připoutáno k matce (nebo k náhradní mateřské osobě) intimním a trvalým afektivním svazkem, který je pro oba zdrojem uspokojení a radosti. Situace, v níž dítě strádá nedostatkem takového afektivního pouta, vede k řadě poruch duševního zdraví, které podle stupně a trvalosti takové deprivace jsou různě těžké a popřípadě nenapravitelné.“ (srov. Bánhégyi, Sociológia súčasnej rodiny, Bratislava 1967, str. 65).“

Domníváme se tedy, že ústavní výchovu jako dlouhodobý výchovný způsob dítěte (normálního, zdravého) je třeba považovat za řešení zcela extrémní, a to za extrém společensky nežádoucí. Tento extrém je ovšem

třeba právem předvídat, upravit, byť by ve společenské praxi měl zůstat jen jako výjimka. Je pravděpodobné, že ještě po řadu let nebudeme moci zabránit tomu, aby určité procento dětí vyrůstalo po delší dobu v ústavních zařízeních.

Tak jako je extrémem trvalá ústavní výchova dítěte, tak, ovšem z jiných důvodů, považujeme za extrémní i osvojení dětí, a to zejména osvojení nezrušitelné. Osvojení je extrémem, tedy výjimečným právním řešením svojí podstatou proto, že jde vždy o konstrukci umělého příbuzenského vztahu (v našem právu). Tato konstrukce je závislá na právu, jde tedy v podstatě, a to zejména u osvojení nezrušitelného, vlastně o instituci ryze právního charakteru. Právním vztahům zde vzniklým nepředchází jiné, materiální vztahy. (Toto ovšem není ojedinělým jevem v rodinném právu — viz manželství.) Rizika s osvojením, eventuálně spojená potencionálně, jsou zde vždy a umocňují společenskoprávní závažnost rozhodnutí o osvojení. I toto je důvodem, proč považujeme osvojení za řešení extrémní. Ovšem na rozdíl od výchovy ústavní je osvojení extrémním řešením *žádo u c í m*, protože může poskytnout dítěti v podstatě dokonalou rodinnou výchovu, kterou by bylo lze nazvat náhradní jen v tom smyslu, že nahrazuje výchovu a péči vlastních rodičů, či jednoho rodiče.

Jestliže bychom tedy ústavní výchovu na jedné straně a osvojení na straně druhé považovali za sobě nejvzdálenější dvě řešení extrémní, nezbyvá pak, než položit si otázku, co eventuálně leží mezi těmito dvěma extrémy. Naše hledání je ovšem zaměřeno již předem jen jedním směrem, pouze na možnosti *n á h r a d n í r o d i n n é v ý c h o v y*.

Nejstarším typem náhradní rodinné výchovy, v moderní společnosti zhruba v uplynulých 100 letech (tj. ovšem ve vlastním slova smyslu, nikoli v čítaje v to i osvojení), záměrně organizované společnosti (nikoli pouze státem), je instituce *p ě s t o u n s t v í*. Zdá se ovšem, že společenské podmínky pro široké praktikování pěstounské péče se zejména po druhé světové válce zejména v Evropě zhoršily. Proč k tomu došlo, lze bez analytických studií, jež nemáme po ruce, těžko říci. Tato skutečnost však sama o sobě nemůže být důvodem odmítání pěstounské péče jako způsobu náhradní rodinné výchovy vůbec.

Určité obtíže, které zde s praktikováním pěstounství nastaly, vedly spolu s vědeckými poznatky o nutnosti rodinné výchovy k tomu, že se začaly hledat nové cesty. O dvou těchto způsobech lze už dnes bezpečně jako o výchově, jež nese silné prvky náhradní rodinné výchovy, mluvit; jsou jimi tzv. umělá rodina a dětské vesničky. (Za celkem atypický lze považovat případ individuálního trvalého opatrovníka, osobně pečujícího o dítě.) Podle našeho názoru tzv. umělá rodina je ve své praxi bližší pěstounství, dětská vesnička pak zase ústavní výchově. Přesto však i varianta nazývaná dětská vesnička nese prvky rodinné výchovy a akcentuje je.

Podle mého názoru by v současné době *nebylo správné a reálné hledat jediný ideální model náhradní rodinné výchovy*. To by zatím zřejmě přesahovalo rámec současných společenských možností.

Péče o děti a jejich výchova je ovšem tak závažnou společenskou čin-

ností, že není možno ponechat bez povšimnutí i další možnosti zajištění náhradní rodinné výchovy. To se nakonec neobejde ani bez určitých úvah v oblasti právních vztahů, jež s ní souvisejí. Jsou-li pevně stanovena právním řádem práva a povinnosti rodičů v této oblasti, je zřejmé, že i náhradní rodinná výchova se neobejde bez přesné právní úpravy vzhledem k tomu, že jde o řezšení, kde zájem na zvýšené ochraně dítěte je dán samou podstatou věci.

B. NÁHRADNÍ RODINNÁ VÝCHOVA POKUD JDE O TZV. PĚSTOUNSTVÍ

1. Stručný pohled do minulosti

Pěstounství je některým právním řádům známo jako určitá speciální právní instituce, zabezpečující určitý způsob náhradní výchovy dětí. Co ukazuje stručný historický pohled na vývoj sociální péče o mládež v této souvislosti?

Sociální péče o mládež v tom smyslu, v němž je tento obor sociální politiky ve dvacátém století znám, je poměrně mladým výtvorem hospodářských, kulturních a mravních podmínek společenského života.

Teprve v patnáctém století přechází sociální péče z orgánů církevních na orgány obecní. Propaguje se spíše klidná rozvaha než citové momenty. V 16. století vzniká městská chudinská péče, zejména v Anglii se počítá s racionální péčí o chudinu (zejména proslulý a základní v tomto směru byl zákon královny Alžběty z r. 1601, který se stal základem veřejné sociální péče v Anglii). Poprvé tak byla vytvořena promyšlená soustava, v níž péče o mládež a chudé byla chápána jako veřejná povinnost.

Katolické země (zejména Francie, Španělsko), chápou tuto sociální péči především jako péči ústavní.

Myšlenka obecné péče o chudé uplatňovala se od dob Marie Terezie také v Rakousku. V osvětské době se pak začínají uplatňovat nové prvky. Osvětskou filosofií podnícené humanitní citění a také demokratická snaha svépomoci vede k zakládání spolků, které si vytkly za svůj cíl jednotlivé obory sociální péče. Výsledky těchto snah nebyly však uspokojivé. Státní zákonodárství vyjadřuje na našem území první požadavky státem organizované sociální péče v polovině minulého století (domovský zákon z r. 1863, chudinský zákon z r. 1868 a další). Na Slovensku čl. VIII. a XXI. z r. 1901 stanoví zákonnou povinnost státu starat se o výchovu a zaopatření dětí, jež byly prohlášeny za opuštěné.

Teprve po založení samostatného československého státu výrazným způsobem dochází k prosazování požadavků sociální péče. Je zajímavé, že již v prvních letech republiky zde byli vysoce erudovaní pracovníci v této oblasti (zejména právníci), dosahující evropské úrovně.

Legislativní vývoj péče o děti nastal už v r. 1921, kdy byl vydán zákon č. 256 o ochraně dětí v cizí péči a dětí nemanželských, prováděcí vládní nařízení k tomuto zákonu vyšlo v r. 1930 pod č. 29.

Podle těchto norem záležela právní ochrana dětí v tom, že do dne, kdy dospějí 14. roku, je nad nimi zaveden stálý dozor (via facti později po prodloužení povinné školní docházky do 15 let byla prováděna evidence dětí v cizí péči a vykonáván ochranný dozor na děti do věku 15 let). Jde o děti v péči ústavní — zde vykonával dozor zemský úřad, na děti v péči osob fyzických pak okresní soud. Ten ale většinou přenesl dozor na OPM (zde to byli zejména dozorčí důvěrníci). Kromě veřejné péče existovala ještě dobrovolná sociální péče o mládež, jako celkem významná složka.

V roce 1947 byl vydán zákon č. 48 o organizaci péče o mládež a k němu prováděcí nařízení č. 202. Ovšem předchozí právní úprava stále platila.

Jaký vývoj následoval po vydání zákona č. 265/49 Sb. po vydání zákona o právu rodinném?

Materiálně právní podklad pěstounské péče byl dán zejména v § 186 obecného občanského zákoníka z r. 1811, který upravoval tzv. schovaneckou smlouvu. Do jisté míry materiálně právním podkladem pro pěstounskou péči byl i zmíněný již zákon č. 256/1921 Sb. a prováděcí vládní nařízení č. 29/1930 Sb. Ustanovení § 186 o. o. z. nebylo však převzato do nového zákona o právu rodinném tehdy proto, že se předpokládalo, že tento úsek náhradní rodinné péče bude upraven speciálně v zákoně o sociálněprávní ochraně mládeže, jehož příprava byla v r. 1950–1951 projednávána.

K objasnění tehdejšího pojmu pěstounského poměru mezi dítětem a pěstounem je třeba uvést, že dítě, které bylo přijato do cizí péče pěstouna, neměnilo svůj právní status. Pěstoun byl povinnen je živit a vychovávat jako vlastní dítě. Mohl požadovat úhradu nákladů spojených s výchovou a výživou dítěte na osobách, které byly povinny vyživovací povinností vůči dítěti. Byl povinnen strpět, aby se orgán okresního národního výboru přesvědčoval, zda je dítě správně vychováváno a má dostatečnou výživu. Byl povinnen ohlásit nastalé změny, které by mohly nevhodným způsobem ovlivnit výchovu dítěte. Pěstounským poměrem byl tedy volný svazek mezi dítětem a pěstounem, který mohl být kdykoliv zrušen. Některé právní předpisy však již v té době s ním počítaly jako s poměrem quasi rodinným (např. zákon o národním pojištění, zákon o rodinných přídavcích a další). Osoba, která u sebe podržela dítě bez souhlasu okresního národního výboru, dopustila se podle tehdejších předpisů správního přestupku.

Do skupiny dětí v pěstounské péči zahrnovaly se tedy i ty děti, které byly v péči svých příbuzných, pokud tam žily trvale a příbuzní vykonávali vlastně povinnosti rodičů.

V roce 1950 provedlo tehdejší ministerstvo práce a sociální péče velmi podrobný průzkum pěstounské péče. Zjištění, ke kterým došlo, byla, pokud jde o stav této péče, rozdílná v českých zemích a na Slovensku. Na rozdíl od českých zemí byly na Slovensku zjištěny v praxi pěstounské péče značné závady. V českých zemích bylo v té době umístěno v pěstounských rodinách celkem 6533 dětí. Z toho 57 % dětí bylo s pěstouny v příbuzenském poměru (nejčastěji šlo o prarodiče), 43 % dětí bylo v naprosto cizím

poměru k pěstounovi. K zajímavým poznatkům došel průzkum při zjišťování důvodů, proč byly děti umístěny v pěstounské péči. Vyšlo najevo, že u 4 % dětí bylo vysloveno soudní odnětí rodičům, 45 % dětí bylo umístěno u pěstounů na přání rodičů, u 24,5 % dětí byl důvodem umístění nezájem rodičů o osud dítěte, ve 21,5 % byla důvodem smrt rodičů, u 1,7 % bylo důvodem zajištění rodičů ve vazbě, u 1,3 % nezvěstnost rodičů, u 1,7 % nemoc rodičů a u 3 % byla důvodem neschopnost rodičů k výchově. Zajímavé další zjištění v této souvislosti bylo, že v 97 % případů orgán umísťující dítě odevzdal je do pěstounské péče záměrně, kdežto jen ve 3 % proto, že byl v kritické době nedostatek míst v dětském domově.

Velmi zajímavý výsledek průzkumu se týkal též toho zjištění, že ve 43,5 % případů pěstoun nedostával na výchovu dítěte žádný příspěvek, v 56,5 % pobíral příspěvek buď od okresního národního výboru, nebo od rodičů, nebo konečně z prostředků národního pojištění.

Uvedený průzkum přinesl ještě řadu dalších velmi zajímavých poznatků, z nichž se došlo k závěru, že v českých zemích byly výsledky pěstounské péče po stránce zdravotní i po stránce školního vzdělání uspokojující. Jako hlavní závada byla zjištěna skutečnost, že dítě vystřídá někdy několik pěstounských rodin, dále že dozor na děti nebyl všude vykonáván uspokojivě a některé další nedostatky organizačního charakteru.

Které základní problémy ukázal stav pěstounské péče na Slovensku?

Pěstounská péče na Slovensku se opírala o zákonný článek VIII. z roku 1901 o státních dětských domovech a o zákonný článek XXI. z r. 1901 o zaopatřování dětí starších 7 let, odkázaných na obecnou podporu. Podle těchto předpisů byly zřízeny na Slovensku tzv. státní dětské domovy, které obstarávaly v podstatě dvě složky péče o děti v nich umístěné. Jednak přijímaly do internátního opatření děti nemocné, slabé, zaostalé, které byly prohlášeny za opuštěné a které potřebují zvýšené péče, jednak umísťovaly normální děti v pěstounských rodinách. Tyto rodiny byly pod dozorem osadního dozora, který byl za svou funkci honorován. Výsledky této péče nebyly shledány při průzkumu v r. 1948 a 1949 za vyhovující. Pěstounstvím se zabývali ponejvíce zemědělci roztroušení po kopanicích, kde vzdálenost bydliště dítěte od školy byla často tak značná, že dítě nemohlo pravidelně do školy docházet. Proto mnoho dětí z této péčejevilo opožděný vývoj, některé byly negramotné, byly vychovávány izolovaně a bylo naprosto nemožné začlenit je do výcviku kvalifikované výroby.

Proto tehdejší poverenectvo práce a sociální péče se rozhodlo urychleně rozmnožit kapacitu dětských domovů, do kterých převedlo postupně všechny děti umístěné v pěstounských rodinách (v říjnu 1950 zbývalo umístit ještě 876 dětí). Šlo tu o děti, jež byly u pěstounů umístěny za plat.

Průzkum pěstounské péče byl tedy v r. 1950 podkladem jednání o tom, zda má v připravovaném zákoně o sociálně právní ochraně mládeže být tento způsob náhradní rodinné výchovy principiálně zachován a nově upraven, či nikoliv.

Z materiálů, které autorka měla k dispozici, vyplynulo, že odpověď

na položenou otázku se vyhrotila ve dva názory: Mnozí tehdejší praktičtí odborníci, kteří se k problému vyslovili, zastávali názor, že pěstounská péče — tj. možnost péče o dítě jako o vlastní v jiné rodině i za event. úplatu, organizovaná a řízená státními orgány, je společensky účelná. Závady, které byly shledány, že spočívají jen v organizaci, výběru pěstounů apod. a jsou odstranitelné. Jinak se však domnívali, že sama zásada — umožnit většímu počtu dětí náhradní rodinnou výchovu, je správná.

Jiní pracovníci však vyslovili názor opačný, spočívající v tom, že sám princip pěstounské péče je pochybný, a proto, pokud je třeba zajistit dětem náhradní výchovu, je třeba nahradit ji „vyšším typem“, tzv. péčí kolektivní, jež je ideální možností. Z toho vyvozovali praktický závěr takový, že by nadále nebylo správné v právní normě organizaci speciální pěstounské péče předvídat a upravovat.

Výsledek těchto jednání se pak zcela nepochybně projevil v zákoně o sociální právní ochraně mládeže č. 69/1952 Sb., konkrétně v § 9, jenž stanovil: „Je-li třeba dítě svěřit do péče nahrazující péči rodičů, bude umístěno zásadně do péče kolektivní; jinak lze dítě umístit jen v rodině, která skýtá záruku, že dítě bude vychováváno k lásce k lidově demokratickému státu, a která je schopna mu poskytnout prostředí příznivé po všech stránkách pro jeho rozvoj, a to zpravidla u toho, kdo dítě osvojí.“

K tomu potom důvodová zpráva kromě jiného uvedla: „Je-li třeba dítě umístit do péče nahrazující péči rodičů, dává se přednost umístění v péči kolektivní. Kolektivní způsob života a výchova v kolektivu vštěpuje spolehlivě mládeži správný poměr ke kolektivu a vychovává ji v uvědomělé příslušníky socialistické společnosti.“

Pěstounská péče byla tedy tímto dalším právním vývojem jako speciální instituce zajišťující náhradní rodinnou výchovu dětí zlikvidována. Právní předpisy nadále nikde nepoužívaly pojmu pěstounská péče, ani teorie v oblasti rodinného práva tento pojem nevysvětlovala a nepoužívala (např. Právní slovník z r. 1961 pojem „pěstounství“ nezná).

Je ovšem třeba upozornit na to, že i v průběhu dalších let, které následovaly až do vydání zákona o rodině č. 94/1963 Sb., byly svěřovány soudem děti do náhradní rodinné výchovy, a to na základě § 60 zákona o právu rodinném č. 265/49 Sb. Šlo tu o výchovné opatření, které toto ustanovení umožňovalo. Zpravidla takto byly svěřeny děti i do trvalé osobní péče svým příbuzným. Tato praxe však nebyla, jak jsme již shora uvedli, předvídána jako péče pěstounská.

Uvedené ustanovení § 60 zákona o právu rodinném bylo ustanovením velmi obecným. Skutková podstata spočívala v tom, že rodiče neplnili řádně své povinnosti vyplývající jim z rodičovské moci a tu soud mohl učinit „opatření přiměřené poměrům“. Na základě ust. § 60 zák. o rod. rozhodovaly soudy např. též o umístění dítěte do tzv. péče kolektivní (ústavní).

Během přípravy zákona o rodině č. 94/1963 Sb. byly mimo jiné pocítovány nedostatky, vyplývající z obecné formulace tohoto ustanovení. Proto § 45 zákona o rodině rozlišil od sebe případ, kdy dítě je svěřeno

do individuální péče jiného občana než rodiče, od případu nařízení ústavní výchovy, přičemž z formulace obou skutkových podstat vyplývá i to, že ústavní výchova má být spíše výjimečným opatřením vedoucím k zajištění náhradní výchovy nezletilce.

A tu se dostáváme k dalšímu problému. Je totiž třeba zvážit, zda rozhodování podle odst. 1 § 45 zák. o rod. je či není rozhodováním o pěstounské péči, zda tedy naše právo pěstounskou péči jako určitý speciální institut upravuje.

2. Je pěstounství speciálním institutem rodinného práva?

Vzhledem k celému dosavadnímu vývoji, tak jak byl naznačen, je třeba se velmi dobře zamyslet nad otázkou, čím vlastně pěstounská péče je. Je nesporné, že pěstounská péče je svojí podstatou náhradní péčí a výchovou dítěte.

Podle našeho názoru je základní otázkou, de lege ferenda, poměr dosavadních předpisů rodinného práva k předpisům, jež bychom mohli předběžně opět nazývat předpisy sociálněprávní péče o mládež. To znamená tedy přesnější a institucionální rozhraničení sfér působnosti a rozhodování soudu ve věcech rodinných a kompetenci orgánů administrativních, jejich organizaci a činnost zajišťující bezprostřední výkon činností potřebných ve sféře ochrany sociálních práv mládeže, včítaje v to i právo na výchovu.

Beze sporu je takovým sociálním právem mládeže i právo na náhradní výchovu a péči, nemůže-li tuto činnost zajistit vlastní rodina.

Dosavadní právní stav, to jest zejména hlava druhá části druhé zákona o rodině, pojednávající o účasti společnosti při výkonu práv a povinností rodičů a prováděcí předpis vl. nař. č. 59/64 Sb. o úkolech národních výborů při péči o děti, vycházející v podstatě z nesprávné představy, že v socialismu již není sociálních problémů, tudíž s nějakou sociálněprávní ochranou mládeže již nepočítají. Obě stránky problému, tj. soukromoprávní a veřejnoprávní, zde legislativně splývají v jedno. Protože sociálněprávní problémy ochrany mládeže nejen nezmizely, ale anopak v poslední době spíše narůstují, dostává se pochopitelně existující právní úprava s touto skutečností do rozporu a narůstají i určité problémy.

Pěstounská péče jako specifický právní institut v současné době podle našeho názoru v našem právu neexistuje. Není jí ani svěřeni dítěte do výchovy jiných občanů než rodičů podle ust. 1 § 45 zák. o rod., ani péče preadopční podle § 69 zák. o rod., ani individuální opatrovnictví.

Pěstounské péči by se mohla nejvíce přibližovat náhradní rodinná výchova, která vzniká rozhodnutím soudu na základě § 45, odst. 1: „Vyžaduje-li to zájem dítěte, může soud svěřit dítě do výchovy jiného občana než rodičů, který poskytuje záruku jeho řádné výchovy. Přitom soud vymezí rozsah jeho práv a povinností k dítěti.“

Ze znění uvedeného ustanovení ovšem vyplývá, že tu jde o individuální

rozhodování v tom kterém případě a další předpisy nepředvídají, že by šlo o zvláštní, institucionální způsob zajišťování náhradní rodinné výchovy.

Pěstounskou péčí, jakožto státem organizovanou, zajišťovanou a kontrolovanou náhradní rodinnou výchovou můžeme rozumět jenom takový právní institut, který je z těchto hledisek právem předvídán. Nelze tedy pěstounskou péčí vytvářet institucionálně pouhou rozhodovací činností soudů.

Zda ovšem v takové podobě je pěstounská péče institutem práva rodinného či sociální péče, je otázka teoretická, kterou bude třeba z teoretických hledisek ještě dále vyjasňovat.

Z toho, co jsme uvedli, vyplývá, že *pěstounství je formou řízené náhradní rodinné výchovy*. Je nesporné, že rozhodnutí soudu na základě § 45, odst. 1 zákona o rodině zajišťuje dítěti též náhradní rodinnou výchovu, nikoli však pěstounskou péčí ve smyslu kritérií, která byla shora uvedena.

Podle našeho názoru se řízené náhradní rodinné výchově de lege lata přibližují dva způsoby. Prvním je svěřením dítěte do preadopční péče podle § 69 zák. o rodině. Tu však jde o krátkodobé, účelové opatření. Druhým případem je individuální opatrovnictví podle § 78 a n. téhož zákona. Jiný způsob není zákonu o rodině znám.

Přesto praxe v posledních letech vnesla do této problematiky nové momenty, které způsobily, že bylo třeba se znovu nad možnostmi dalších forem řízené náhradní rodinné výchovy (péče) dětí zamyslet. Jednak byl učiněn experiment s tzv. umělou rodinou (jde o pracovní termín), jednak v roce 1968 vzniklo Sdružení přátel SOS dětské vesničky jakožto organizace, jejímž úkolem je organizovat náhradní rodinnou výchovu dětí, jež nemohou být vychovávány ve vlastní rodině.

Pokud jde o tzv. umělou rodinu, vypadá dosavadní praxe tak, že národní výbor vytvořil materiální podmínky (zajistil vhodný byt a financování), kontrolu a další předpoklady, aby soud mohl svěřit manželské dvojici více dětí do individuální rodinné péče. Tento experiment přibližuje se tedy v podstatě bývalé pěstounské péči s tím rozdílem, že není právně jako takový předvídán. Jde tedy opět jen o řešení individuální ad hoc.

Kromě toho v praxi ústavů pečujících o děti útlého věku (zejména tu jde o kojenecké ústavy) dochází k požadavku, aby děti častěji, než je tomu doposud, mohly být svěřeny do individuální péče jiného občana s tím, že by tato péče byla honorována a kontrolována.

Všechny uvedené nové jevy v praxi zajišťování náhradní rodinné výchovy jsou symptomem skutečnosti, že dosavadní prostředky jsou nedostačující a též zejména současná právní úprava nemá všechny potřebné podklady k tomu, aby i tyto formy náhradní rodinné výchovy se mohly plně uplatnit.

Je tedy zřejmé, že je zapotřebí zamyslet se nad institucí pěstounství de lege ferenda. Současně je ovšem třeba si uvědomit, že není možno začínat

tam, kde v letech padesátých vývoj této instituce skončil. Společenský i právní vývoj doznal mnohé změny, které nelze přehlédnout. Je třeba současně zvážit společenské možnosti v této síře, výsledky dosavadní praxe i výzkumů v oblasti výchovy dětí a konečně i dosažený stupeň právního vývoje v této oblasti tak, aby eventuální nová právní úprava plynule navazovala na základní požadavky úpravy právních vztahů rodičů a dětí.

3. Které otázky se dále nabízejí k řešení de lege ferenda

a) Jestliže vycházíme z myšlenky, že odst. 1 § 45 zák. o rodině není ustanovením, které by konstituovalo pěstounskou péči, pak je třeba si položit otázku, čím toto ustanovení vlastně je? Je třeba vidět, že i zde se dítěti zajišťuje náhradní rodinná výchova, tedy výchova v jiné rodině než u vlastních rodičů. Protože však práva a povinnosti toho, komu soud dítě svěřuje, může podle okolností případu vymezit libovolně a dále zásadně není povinen řešit jiné otázky, jeví se toto ustanovení jen jako účelový prostředek zajištění náhradní výchovy v individuálních případech bez další, zejména organizační ingerence státu.

Základní otázkou rodinného práva je, zda o náhradní výchově jakékoli (tedy i o řízené náhradní rodinné výchově — pěstounství) má zásadně, pokud jde o její vznik, rozhodovat soud či jiný orgán. Podle našeho názoru jde o tak závažný zásah do základních práv rodičů (a vůbec do podstaty vztahu rodiče a dítěte — tedy — i práv rodičů), že by k takovému rozhodnutí měl být vždy výlučně kompetentní soud.

Další otázkou je stanovení důvodů, pro které by řízená náhradní výchova mohla být vyslovena. I tyto důvody v nejobecnější podobě by měly být vyjádřeny.

Hmotné právo by dále mělo znát ustanovení o změně a zániku řízené náhradní rodinné výchovy dětí.

Již z předchozího výkladu vyplývá, že otázka pěstounské péče je jen součástí širšího komplexního řešení problému náhradní výchovy. A řešení této širší otázky navazuje opět na vytvoření právních a organizačních předpokladů sociální péče o mládež v našem státě, vybudované na moderních, socialistických principech, vycházejících z hlubších teoretických analýz současného stavu.

Administrativně organizační otázky spočívají v zásadě v řešení organizačních a materiálních předpokladů práce především nižších řídicích orgánů sociální péče o mládež (jejich vybavení a kompetencí jednak vůči občanům, jednak vůči jiným státním orgánům) v oblasti péče o mládež. Dále by zde mohlo jít o úvahy o postavení dosavadních zařízení péče o mládež, event. vytváření právních předpokladů pro vybudování dalších zařízení nového typu. Důležitou otázkou, která by měla být upravena, je vztah pěstouna k orgánu péče o mládež.

b) Významnou otázkou je problém právního postavení dítěte v pěstoun-

ské péči. Vycházíme-li z toho, že pěstounství je specifickým institutem, pak to znamená, že typickým zde musí být jednotné řešení základních práv a povinností v právních vztazích zde existujících. Není tedy možno, aby soud zde ad hoc vytvářel práva a povinnosti rozdílně, v rozdílném rozsahu pro každý individuální případ.

Které právní vztahy zde existují? V první řadě je tu právní vztah mezi rodičem a dítětem. Dále je zde právní vztah nově vzniklý mezi pěstounem a dítětem. Konečně, jak bylo uvedeno, by zde měly být upraveny právní vztahy mezi pěstounem a státním orgánem. Velmi ožehavou otázkou je, zda a jaké právní vztahy zde jsou mezi pěstounem a rodičem dítěte.

Co je v první řadě pro náhradní výchovu a péči o děti společné všem druhům řízené náhradní výchovy (tedy např. i výchově ústavní)? Zůstává zde vztah mezi rodičem a dítětem, i když se eventuálně omezuje jen na pokrevenské, právo dědické a případně vyživovací povinnost.

Společné je dále to, že při každém druhu náhradní výchovy je zde povinnost subjektu, zajišťujícího a provádějícího péči a výchovu, poskytnout tuto péči a výchovu v rozsahu odpovídajícím zájmu dítěte a společnosti. Úměrná tomuto rozsahu je i odpovědnost tohoto subjektu. Z toho tedy musejí vycházet práva a povinnosti, tj. jejich právní úprava.

Dále je zde společná odpovědnost státu a jeho orgánů za ochranu práv nezletilce, jež je konkretizována kontrolní a pomocnou činností státních orgánů.

Společné je i to, že stát nese částečně náklady úhrady za činnost subjektu poskytujícího péči a výchovu.

Velmi svízelnou otázkou je to, zda je možno principiálně jednotně vyřešit zásady vztahu rodičů k subjektu poskytujícímu náhradní péči a výchovu dítěte. Zde se otázka rozpadá na dvě části: aa) jednak jde o splnění vyživovací povinnosti rodičů k dítěti, bb) jednak o práva vyplývající z výchovy dítěte.

Ad aa) Domníváme se, že by bylo účelné řešit pro případ řízené náhradní rodinné výchovy otázku plnění vyživovací tak, že rodiče plní výživné k rukám státního orgánu, stát ale sám plynule poskytuje dítěti potřebné výživné, a to k rukám subjektu, který o dítě pečuje.

Ad bb) Druhou otázkou je rozsah práv a povinností pěstounů k dítěti. Ten je třeba vyřešit zákonem, a to jednotně. Stejně tak jednotné musí být řešení právního postavení pěstounů vůči státnímu orgánu, kterému jsou pěstouni odpovědní. Tu je pak třeba řešit jejich materiální honorování, jejich kontrolu a eventuální vedení.

Mezi pěstounem a dítětem nevzniká pochopitelně vztah, jako je mezi rodičem a dítětem (osvojitelem a osvojencem), pěstounská práva a povinnosti spočívají jen v oblasti péče a výchovy dítěte. Pěstoun by zásadně neměl být odpověden rodičům, ale státnímu orgánu. Zprávy o dítěti by měl podávat na vyžádání orgánu péče o děti, event. soudu.

Pokud by rodiče nebyli zákonnými zástupci dítěte, jež je svěřeno do náhradní výchovy, pak by zásadně tímto zástupcem měl být opatrovník.

Zřejmě by to vyžadovalo položit v budoucnosti větší důraz na veřejné opatrovnictví. Pokud jde o správu majetkových záležitostí dítěte, byla by zásadně svěřena opatrovníkovi v případě, že by nenáležela rodičům.

Další otázkou je výkon práv rodiče, zejména pokud jde o styk s dítětem. Otázka není problematická tam, kde půjde o případy zbavení rodiče jeho práv, nebo pokud rodiči nenáleží toto právo přímo ze zákona, či byla omezena tak, že rodič nemá právo se s dítětem stýkat. Pochopitelně, že kompetence rozhodování o těchto opatřeních i nadále musí spočívat v rukou soudu.

Ovšem ne všichni rodiče dětí, které jsou svěřeny do náhradní výchovy, jsou takto ve svých právech omezeni. A tu se naskytá nejsvícenější otázka, tj. otázka styku rodiče s dítětem, které je svěřeno do náhradní rodinné výchovy. Kdybychom se totiž chtěli těmto svíceným vyhnout, bylo by možno říci, že do takového typu náhradní výchovy by měly být svěřovány jen děti, jejichž rodiče mají s nimi styk zakázán. Tím ovšem bychom značně zúžili možnosti poskytování této náhradní výchovy dětem, což by bylo přímo proti obecnému zájmu na výchově dětí v rodinném prostředí. Náhradní výchova chápána jako výchova mající svoji specifickou pedagogickou a psychologickou problematiku předpokládá i určitá vlastní specifika ve styku vychovávaného dítěte s jeho vlastními rodiči. Tato specifika jsou celkem samozřejmá při výchově ústavní a počítá se zde s nimi (např. v řádu ústavu). Nad tím se celkem nikdo nepozastavuje. Pokud jde o jiné druhy náhradní výchovy, tj. náhradní rodinné výchovy, měli by rodiče též být podrobeni určitým pravidlům, pokud jde o styk s dítětem, a to takovým pravidlům, která by vycházela z požadavků této výchovy a péče. Zřejmě by se zde pak muselo počítat s těsnější součinností orgánu zajišťujícího a kontrolujícího náhradní rodinnou výchovu a soudu, jenž jedině podle dosavadních ustanovení zákona o rodině může upravit a omezit styk rodiče s dítětem.

Vlastní změnu ve výchově dítěte by pochopitelně též mohl vyslovit jen soud, tj. rozhodnout o navrácení dítěte do výchovy rodičům, či o změně typu náhradní výchovy dítěte.

Způsoby zániku náhradní pěstounské péče musí korespondovat se způsobem vzniku. O zániku by opět mohl rozhodovat jenom soud. Přitom soud by vždy současně byl povinen učinit další potřebná opatření odpovídající konkrétní výchovné situaci dítěte. Rozhodnutí soudu o zániku pěstounské péče bylo by pak podkladem pro opatření orgánu péče o mládež. V předpokládané právní úpravě by mělo být výslovně pamatováno i na to, že pěstounská péče zaniká též jinými způsoby, např. smrtí pěstouna či dítěte a dosažením zletilosti dítěte.

ZÁVĚR

Z uvedeného přehledu problematiky vyplývá, že je společensky žádoucí, aby naše právo znalo další druhy náhradní rodinné výchovy, konkrétně pak řízenou náhradní rodinnou výchovu. Domníváme se, že bychom ji

mohli zásadně nazývat pěstounstvím a upravit jednotně její vznik, změnu a zánik i základní práva a povinnosti subjektů, jež zde v právních vztazích vystupují. Na druhé straně je však třeba počítat s tím, že formy, v nichž se pěstounství prakticky projeví, mohou být různé. Může jít v první řadě o individuální pěstounství či o pěstounskou péči poskytovanou v SOS dětské vesničce, případně i o jinou formu. Právní základ se však ve všech případech jeví stejným, rozdíly spočívají víceméně jen v administrativně organizačních otázkách, které pro řešení vlastní podstaty problému nejsou rozhodující.

Die Problematik der Kinder in fremder Fürsorge

ZUSAMMENFASSUNG

Vor allem befasst sich der Artikel mit der allgemeinen theoretischen Problematik der Anvertrauung des Minderjährigen in eine andere Fürsorge, als die der Eltern. Die gegenwärtige Analyse der Beziehungen der Familie zur Gesellschaft bezeugt, dass die Familie eine grundlegende und unmittelbare Einheit darstellt, in der die Hauptbedürfnisse des Menschen realisiert werden. Als ein Element der sozialen Gesellschaftsstruktur erfüllt die Familie als wirkendes System bestimmte Aufgaben, aber auch die Gesellschaft muss durch eine bestimmte Tätigkeit dieses Wirken der Familie sichern. Vom Gesichtspunkt des untersuchten Problems aus gesehen interessiert uns vor allem die Tätigkeit der Familie die mit der Fürsorge um die Kinder und ihre Erziehung in einem Verhältnis steht, also die soziale, kulturell-physiologische, aber auch die ökonomische Funktion der Familie.

In den vergangenen zwanzig Jahren wurden nicht nur in der Welt, sondern auch bei uns bedeutende wissenschaftliche Erkenntnisse darüber veröffentlicht, dass eine *andauernde* Erziehung des Kindes ohne Elemente der Familienerziehung zu unerwünschten, nicht reparablen Ergebnissen führt. Wir sind deshalb der Ansicht, dass die Erziehung in einer Anstalt, als langfristige Erziehungsart eines normalen und gesunden Kindes, als eine extreme Lösung aufgefasst werden muss und zwar als gesellschaftlich unerwünschtes Extrem.

Eine andere, in ihrer Art auch extreme juristische Lösung der Ersatzerziehung stellt die Adoption dar, besonders dann die s. g. nicht auflösbare Adoption. Hier handelt es sich aber um ein gesellschaftlich erwünschtes „Extrem“, da dem Kinde durch die Adoption die Erziehung in einer Familie gesichert wird.

Wenn wir also einerseits die Erziehung in einer Anstalt und andererseits die Adoption für die entferntesten Pole von zwei extremen Lösungen betrachten, müssen wir uns die Frage stellen, was eventuell zwischen diesen Polen liegen kann. Unser Suchen kann aber nur in einer Richtung geführt werden — in der Richtung der Möglichkeiten einer Ersatzerziehung in der Familie.

Unserer Ansicht nach wäre es gegenwärtig weder richtig noch reell ein einziges ideales Model der Ersatzerziehung in der Familie zu suchen.

Die älteste Form der Ersatzerziehung in der Familie in den vergangenen ungefähr 100 Jahren war auch in unserem Staate die s. g. Fürsorge durch Pflegeeltern. Diese Praxis wurde 1950 bestimmten Untersuchungen unterworfen, bei welchen in den tschechischen Ländern keine grösseren Mängel gefunden wurden; anderst war die Situation in der Slowakei. Diese Untersuchungen stellten die Unterlagen für die Diskussion darüber, ob in dem damals in Vorbereitung stehenden Gesetz über den sozialen Rechtsschutz der Jugend diese Art der Ersatzerziehung in der Familie prinzipiell beibehalten werden soll. Viele der damaligen praktischen Spezialisten waren der Ansicht, dass die Erziehung durch Pflegeeltern — d. h. die Möglichkeit der Fürsorge um ein Kind wie um ein eigenes in einer anderen Familie auch event. für Entlohnung, durch Staatorgane organisiert und geleitet gesellschaftlich nützlich ist. Sie waren der Meinung, dass die vorgefundenen Mängel beseitigt werden können

und dass der Grundsatz einer grösseren Anzahl Kinder eine Ersatzerziehung in der Familie zu ermöglichen richtig ist. Andere Ansichten stützten sich darauf, dass das Prinzip der Erziehung durch Pflegeeltern an und für sich zweifelhaft ist und dass es durch einen „höheren Typus“ die s. g. Kollektivfürsorge als ideale Möglichkeit ersetzt werden muss. Das Ergebnis dieser Diskussionen wirkte sich dann in der weiteren Rechtsentwicklung aus, indem die neuen Bestimmungen die Erziehung durch Pflegeeltern als spezielle Institution nicht mehr regelten.

In diesem Zusammenhang muss aber betont werden, dass im Verlauf der weiteren Jahre bis zur Erlassung des Gesetzes über die Familie Nr. 94/1963 der Gesetzssammlung durch die Gerichte auf der Grundlage des § 60 des Gesetzes über die Familie Nr. 265/1949 der Gesetzssammlung Kinder Pflegeeltern zur Ersatzerziehung anvertraut wurden. In der Regel wurden so Kinder ihren Verwandten zur ständigen persönlichen Fürsorge übergeben. Diese Praxis war aber nicht als spezielle Fürsorge durch Pflegeeltern vorgesehen.

Das heute gültige Gesetz über die Familie unterscheidet — im Gegensatz zur früheren allgemeinen Formulierung des erwähnten § 60 des Gesetzes Nr. 265/1949, dass das Gericht „den Verhältnissen entsprechende Massnahmen“ treffen kann — in seinem § 45 die Fälle in denen das Kind zur individuellen Fürsorge einem anderen Bürger als den Eltern anvertraut werden kann von den Fällen, in welchen die Erziehung in einer Anstalt angeordnet wird. Wobei aus der Formulierung beider Tatbestände hervorgeht, dass die Erziehung in einer Anstalt eher eine Ausnahme-massnahme darstellt, die zur Sicherung der Ersatzerziehung des Minderjährigen führen soll.

Die angeführte allgemeine Problematik und die angedeutete Rechtsentwicklung, die in der gegenwärtigen Regelung mündete, führt zur Schlussfolgerung, dass in der Gegenwart, d. h. im Jahre 1969 die Fürsorge durch Pflegeeltern als spezifische Rechtsinstitution in unserem Recht nicht existiert. Denn diese stellt weder die Anvertrauung des Kindes zur Erziehung an einen anderen Bürger als die Eltern, noch die voradoptive Fürsorge laut § 69 des Familiengesetzes oder die individuelle Pflegerschaft dar. Unter Fürsorge durch Pflegeeltern, als eine vom Staat organisierte, gesicherte und kontrollierte Ersatzerziehung durch die Familie können wir nur eine solche Rechtsinstitution verstehen, die in dieser Hinsicht vom Recht vorausgesehen wurde.

Es ist notwendig über die genannte Institution de lege ferenda Erwägungen anzustellen. Es führen dazu auch praktische Gründe, denn in den letzten Jahren traten auch neue gesellschaftliche Momente in der Problematik auf. Es verläuft das Experiment mit der s. g. künstlichen Familie (mehrere Kinder werden einem Ehepaar anvertraut und von ihm erzogen) und im Jahre 1968 ist die Vereinigung der Freunde des SOS Kinderdorfes entstanden, welches in der Zukunft eine der Erziehung in der Familie nahe Fürsorge und Erziehung der Kinder sichern soll.

Diese Erscheinungen in der Praxis sind Symptome der Tatsache, dass die bisherigen Mittel ungenügend sind und die rechtliche Regelung nicht alle Voraussetzungen dafür besitzt, diese Formen voll entfalten zu können.

De lege ferenda liegen verschiedene Fragen zur Lösung vor und zwar über die Entstehung der Pflegerschaft, den Umfang der Rechte und Pflichten der Pflegeeltern zum Kinde und das Erlöschen der Pflegerschaft. Es wäre auch weiter notwendig die Fragen der Bildung von Organisationsvoraussetzungen zur Realisation der Fürsorge durch Pflegerschaft rechtlich zu regeln. Es handelt sich hier vor allem um das Problem der finanziellen Sicherung und Kontrolle der Ausführung dieser Fürsorge und um die Hilfe der Staatsorgane an die Pflegeeltern.

Diese Fragen sollten im Grundsatz einheitlich gelöst werden, und zwar die individuelle Fürsorge durch Pflegerschaft, sowie die Fürsorge die in Einrichtungen dargeboten wird, welche die Erziehung in der Ersatzfamilie ermöglichen (besonders das SOS Dorf). Die Rechtsgrundlage des gegebenen Problems scheint gleich zu sein, Unterschiede bestehen mehr oder weniger nur in administrativ-organisatorischen Fragen.

Některé úvahy nad odpovědností za porušení (ohrožení) všeobecných osobnostních práv

Некоторые замечания по поводу ответственности за нарушение
(подвержение опасности нарушения) общих личных прав

Betrachtungen zur Verantwortlichkeit für Verletzung
(Gefährdung) der allgemeinen Persönlichkeitsrechte

JIRÍ SVESTKA

Osobnost a individualita fyzických osob se zcela zákonitě uplatňuje v nejrůznějších sférách společenského života (lze také říci, že jejich společenská relevance je mnohostranná). Je proto přirozené, že se na právní úpravě, zabezpečování a ochraně všeobecných osobnostních práv, jejichž prostřednictvím se osobnost a individualita jedinců v životě společnosti mj. též projevuje, podílejí předpisy více *právních odvětví* *čs. právního řádu*.

Jde jednak o Ústavu ČSSR (srov. čl. 19, 23, 30, 31, 32, 34, 36), jakož i o některé další právní předpisy ze *sféry tzv. práva veřejného*, jednak o *právní předpisy ze sféry tzv. práva soukromého*.

Hlavní pozornost této studie je věnována zabezpečování a ochraně všeobecných osobnostních práv *ve sféře soukromého práva*, zejména pak *v občanském právu a v jeho rámci odpovědnosti stanovené občanským zákoníkem (občanskoprávní odpovědnost)*.

Pro úplnost sluší ovšem uvést, že významný doplněk této občansko-právní ochrany tvoří ve sféře soukromého práva jednak *pracovněprávní odpovědnost* založená § 60, odst. 2 zákoníku práce č. 65/1965 Sb., jednak *odpovědnost založená tiskovým zákonem* č. 81/1966 Sb. (§ 19, 20).

Ze sféry veřejného práva vystupuje při ochraně všeobecných osobnostních práv do popředí zvláště trestní právo a správní právo a jimi založená *trestněprávní a správněprávní odpovědnost*.

Stručně shrnuto, právní odpovědnost za porušení (ohrožení) všeobecných osobnostních práv fyzické osoby lze tedy v čs. právním řádu systematicky třídit na:

A) *soukromoprávní odpovědnost*, tj. zejména občanskoprávní odpovědnost;

B) *veřejnoprávní odpovědnost*, tj. konkrétně zejména odpovědnost stanovenou trestním zákonem, jakož i zákonem o úkolech národních výborů

při zabezpečování socialistického pořádku č. 60/1961 Sb. a zákonem o místních lidových soudech č. 38/1961 Sb.¹⁾

Možnost konkurence (kumulace) uvedených druhů (forem) právní odpovědnosti sledující funkčně různé právně politické cíle není samozřejmě vyloučeno. Naopak. V některých společensky závažnějších případech teprve jejich souběh a vzájemné doplnění zajišťuje nejen účinnou ochranu postiženému, nýbrž i spravedlivý a přiměřený postih původce neoprávněných zásahů do všeobecných osobnostních práv.

Ad A)

SOUKROMOPRÁVNÍ ODPOVĚDNOST

I. Občanskoprávní odpovědnost

Funkce a povaha občanskoprávní odpovědnosti

1. Povaha všeobecných osobnostních práv, jakož i požadavek zajištění jejich účinné právní ochrany vyžadují, aby i jejich porušení (resp. již ohrožení) ze strany třetích (fyzických či právnických) osob, neboli jinak řečeno, porušení, které nastalo v horizontální právní sféře, bylo pro rušitele — původce neoprávněných zásahů spojeno s nepříznivými právními následky ve formě stanovení nové právní povinnosti — odpovědnosti.

Nutno říci, že tomuto požadavku platná úprava občanského zákoníku z r. 1964 vychází — ve srovnání s dřívějším právním stavem — vstřícně, že vedle *obecných prostředků právní ochrany všeobecných osobnostních práv*, poměrně velmi zevrubně upravuje i *specifickou odpovědnost za jejich porušení (ohrožení) v § 13 obč. zák.*

2. Protiprávním porušením (ohrožením) všeobecných osobnostních práv může dojít ke vzniku:

- a) jednak *nemajetkové* (nehmotné, imateriální, ideální, morální) *újmy*;
- b) jednak *majetkové* (hmotné, materiální) *újmy-škody*.²⁾

¹⁾ V nejnovější sovětské učebnici občanského práva (Moskva 1969, sv. I., str. 22, hl. red. P. E. Orlovskij—S. M. Kornějev) se píše: „Rozšíření občanskoprávní ochrany osobních statků nemajících majetkový obsah svědčí o tom, že v sovětské společnosti vzrůstá význam morálních hodnot lidské osobnosti i jednotlivých organizací, což je v souladu s Programem KSSS, podle kterého přechod ke komunismu znamená všestranné rozvinutí svobody osobnosti i práv sovětských občanů.“

Všestrannou právní úpravou ochrany osobnosti v čl. 8 Všeobecné deklarace lidských práv, podle kterého má „každý právo na účinnou ochranu před příslušnými vnitrostátními soudy proti činům, které porušují základní práva, jež jsou mu přiznána ústavou nebo zákonem“.

Spolu s touto ochranou jde ovšem ruku v ruce požadavek, aby občan plnil zároveň všechny své povinnosti vůči státu a společnosti (tato vzájemná vazba práv a povinností občana nebyla vždy v nedávné minulosti náležitě respektována).

²⁾ O obou těchto pojmech viz blíže Š. Luby, Prevencia a zodpovednosť v občianskom práve, Bratislava 1958, sv. I., str. 270 a n.; J. Švestka, Odpovědnost za škodu podle občanského zákoníku, Academia 1966, str. 83 a n.

Ad a) Tam, kde protiprávním porušením (ohrožením) všeobecných osobnostních práv došlo ke vzniku nemajetkové újmy, nastupuje občanskoprávní odpovědnost za nemajetkovou újmu (§ 13 obč. zák.).

Funkcí a právněpolitickým cílem tohoto druhu občanskoprávní odpovědnosti je působit formou uložení nové povinnosti na rušitele-původce neoprávněného zásahu v tom směru, aby se

aa) *zdržel dalších neoprávněných zásahů* (preventivní prvek);

bb) *odstranil následky neoprávněných zásahů* (restituční prvek);

cc) *poskytl postiženému zadostiučinění — satisfakci* (satisfakční prvek).

Jak je z uvedeného výčtu povinností postihujících rušitele patrné, uvedené druhy specifické občanskoprávní odpovědnosti jsou — ve srovnání s některými jinými druhy občanskoprávní odpovědnosti — poměrně dosti rozmanité. To je dáno jednak různorodou povahou jednotlivých všeobecných osobnostních práv, jednak — a to zejména — úsilím právní politiky zajistit postiženým právě v těchto případech co nejadekvátnější a nejúčinnější právní ochranu. V této souvislosti nelze totiž pominout skutečnost, že lidé právě zásahy do všeobecných osobnostních práv pociťují — a lze předpokládat, že čím dále tím více v budoucnu budou pociťovat — v podmínkách moderní socialistické společnosti za tíživé, leckdy tíživější než zásahy do jejich majetkové sféry.

Odpovědnost za nemajetkovou újmu vzniklou neoprávněným porušením (ohrožením) všeobecných osobnostních práv je založena *na objektivním principu, tj. bez zřetele na zavinění rušitele.*

Tím — jak bude ještě vyloženo dále — se tato občanskoprávní odpovědnost výrazným způsobem odlišuje od trestněprávní odpovědnosti, resp. od administrativněprávní odpovědnosti, u kterých nezbytným předpokladem úspěšného poskytnutí ochrany je, aby k porušení-ohrožení příslušného všeobecného osobnostního práva došlo zaviněně. V některých případech trestné odpovědnosti se dokonce vyžaduje pouze kvalifikované zavinění — úmysl (srov. trestný čin pomluvy podle § 206 tr. zák.).

Vybudování občanskoprávní odpovědnosti za porušení (ohrožení) všeobecných osobnostních práv na objektivním základě lze *v této oblasti občanského práva považovat z právně politického hlediska za odůvodněné a přiměřené.*

Váha zájmů postižených fyzických osob si právě v těchto případech, kdy dochází k porušení (ohrožení) jejich osobnostních práv ze strany třetích (fyzických či právnických) osob, vyžaduje, aby postiženým fyzickým osobám byla *v občanskoprávní sféře zajištěna všestranná účinná ochrana*, čítaje v to i ochranu nejen před zaviněným, nýbrž i před nezaviněnými, leč objektivně protiprávními zásahy. Z tohoto hlediska proto není a ani být dobře nemůže rozhodující, jestli např. určitá osoba rozšiřující o jiné osobě nepravdivé zprávy poškozující její čest-důstojnost a snižující tak objektivně její vážnost v očích ostatních spoluobčanů, byla v dobré víře, že jde o tvrzení a údaje odpovídající skutečnosti.

Tuto právní ochranu by jim pouze trestněprávní, resp. administrativněprávní předpisy, které se zřetelem ke svým koncepcím odpovědnosti vy-

žadují na straně rušitele-původce protiprávního zásahu vždy i zavinění, nemohly samy dobře zabezpečit.

Vycházejíc z těchto právně politických úvah a cílů, postavila se platná čs. právní úprava ochrany všeobecných osobnostních práv, zakotvená v občanském zákoníku v § 13, na princip odpovědnosti bez zřetele na zavinění (na straně původce protiprávního zásahu není tudíž třeba ani existence nedbalosti).

Tím podle našeho názoru platná čs. občanskoprávní úprava přispěla — a to nikoli podcenitelnou měrou — k celkovému úsilí socialistické společnosti a její právní politiky vybudovat účinný a — *pokud možno — bezmezový komplex právní ochrany všeobecných osobnostních práv člověka.*³⁾

Ad b) Tam, kde porušením (ohrožením) všeobecných osobnostních práv došlo na straně postižené fyzické osoby zároveň ke vzniku majetkové újmy-škody, nastupuje spolu s občanskoprávní odpovědností za nemajetkovou újmu také občanskoprávní odpovědnost za vzniklou škodu (§ 16 obč. zák.).

Tato občanskoprávní odpovědnost za škodu se podle výslovného odkazu obsaženého v cit. ustanovení upravuje co do podmínek vzniku, rozsahu náhrady, zmírnění apod. obecnými ustanoveními občanského zákoníku o odpovědnosti za škodu (§ 415, 420 a n. obč. zák.).⁴⁾

Funkcí tohoto druhu občanskoprávní odpovědnosti je působit v první řadě na rušitele-škůdce v tom směru, aby obnovil (reparoval — kompenzoval) porušený majetkový vztah, resp. vzniklou majetkovou újmu, a to buď

a) *uvedením v původní stav* (naturální restituce), resp. není-li to dobře možné a účelné,

b) *náhradou v penězích* (relutární restituce).

Tato odpovědnost však zprostředkovaně působí na škůdce i ve smyslu preventivně výchovném a tímto zprostředkujícím vlivem zároveň na všechny ostatní třetí osoby v tom smyslu, aby se působení majetkových škod vystříhaly.

Odpovědnost za škodu obecně — včetně protiprávních zásahů do všeobecných osobnostních práv — je zásadně vybudována na principu odpovědnosti za zavinění. To je třeba považovat za přiměřené a únosné i pro oblast případů námi zkoumaných.⁵⁾

Ani při porušení všeobecných osobnostních práv provázeného vznikem škody není totiž žádného závažného právně politického důvodu vykračovat z jinak zásadně uplatňovaného primátu odpovědnosti za zavinění.

³⁾ O některých možnostech, jak právní ochranu osobnosti fyzické osoby dále prohloubit a zintenzívnit i na úseku občanského práva, viz ještě v dalších výkladech.

⁴⁾ Právě tak je tomu i v sovětském občanském právu, kde se náhrada majetkové újmy — škody posuzuje např. podle čl. 444 GK RSFSR, jakož i v maďarském a polském občanském právu, kde je tento princip zdůrazněn přímo v rámci úpravy ochrany osobnostních práv (srov. § 85, odst. 2 maďarského občanského zákoníku a čl. 24, § 2 polského občanského zákoníku).

⁵⁾ Bližší zdůvodnění viz u J. Švestky, cit. práce v pozn. č. 2, str. 50 a n.

Podmínky (předpoklady) občanskoprávní odpovědnosti

1. I pokud jde o podmínky (předpoklady) občanskoprávní odpovědnosti za újmy způsobené protiprávním zásahem do všeobecných osobnostních práv sluší rozlišovat mezi

- a) občanskoprávní odpovědnosti za nemajetkovou újmu,
- b) občanskoprávní odpovědnosti za majetkovou újmu-škodu.

Ad a) Ke vzniku objektivní odpovědnosti za nemajetkovou újmu způsobenou protiprávním zásahem (porušením či ohrožením) do všeobecných osobnostních práv musí být splněny určité podmínky (předpoklady).

Těmito podmínkami (předpoklady) jsou:

aa) protiprávnost zásahu a jeho objektivní způsobilost přivodit újmu na osobnosti fyzické osoby,⁶⁾

bb) existence imateriální újmy,

cc) existence příčinné souvislosti mezi 1. a 2.

Ad aa) Občanskoprávní ochrana osobnosti fyzické osoby přichází v úvahu jen u takového zásahu do všeobecných osobnostních práv, který je

aaa) protiprávní (neoprávněný — nedovolený) a zároveň (kumulative — uno actu)

bbb) objektivně způsobilý přivodit imateriální újmu na osobnosti fyzické osoby.⁷⁾

Ad aaa) Protiprávním je — obecně řečeno — každý zásah do všeobecných osobnostních práv, který je v rozporu s objektivním právem, tj. s právními předpisy.

O rozpor určitého zásahu s objektivním právem však jde netoliko tehdy, porušuje-li zásah právní předpisy přímo, nýbrž i tehdy, jestliže takový zásah právní předpisy obchází (jde-li tedy o chování tzv. in fraudem legis).

Protiprávnost každého zásahu, tedy i zásahu do všeobecných osobnostních práv, je objektivní kategorií, kterou je dlužno přísně odlišovat od zavinění, jakožto kategorie subjektivní.⁸⁾

V určitých případech však o protiprávní zásah do všeobecných osobnostních práv nejde, byť se zásah jako odporující právu navenek (opticky) jevil.

Tak je tomu — obecně řečeno — tehdy, jestliže čs. právní řád — vycházejí z právního principu, že určitý právem chráněný statek je ve srovnání

⁶⁾ Požadavek protiprávnosti ohrožení, resp. porušení všeobecných osobnostních práv např. výslovně požaduje čl. 24, § 1 polského občanského zákoníku. J. Wisniewski, *Zarys prawa cywilnego*, Warszawa 1969, str. 39 a n.

⁷⁾ Zkoumáme-li např. úpravu sovětského občanského práva (např. čl. 7 GK RSFSR) a v jistém rozsahu i maďarskou občanskoprávní úpravu (§ 863, odst. 1), zjišťujeme, že ty rozšiřují ochranu proti nedovoleným zásahům i na právnické osoby. O. S. Joffe, *Sovětskoje graždanskoje pravo*, Moskva 1967, tři učebnice sovětského občanského práva, sv. I., rok 1965, 1968, 1969 aj.

⁸⁾ Blíže o protiprávnosti, jakož i o jejím vztahu k zavinění — viz Š. Luby, práce cit. v pozn. č. 2, str. 306 n.; J. Švestka, práce cit. v pozn. 2, str. 69 a n.

se statkem, do něhož se zasahuje, z hlediska zájmů společnosti významnější a přednější — tyto zásahy dovoluje, resp. je někdy dokonce přímo příkazuje provést.

V právní teorii, legislativě i praxi se v takových případech hovoří o *okolnostech vylučujících protiprávnost*.

Okolnosti mající tyto právní důsledky jsou buď obsaženy v právních normách přímo, anebo z nich *vyplývají* (v posléze uvedeném případě je to pak ovšem nutno výkladem zjistit).

Z hlediska vyloučení protiprávnosti zásahů do všeobecných osobnostních práv mají právní relevanci zejména tyto okolnosti:

aaaa) o protiprávní zásah nejde tam, kde dotčená fyzická osoba se zásahem do svých všeobecných osobnostních práv — ať již výslovně či konkludentně — souhlasila (obecně se uplatňující právní princip „*volenti non fit iniuria*“).

Tak např. o protiprávní zásah do všeobecného osobnostního práva na jméno by nešlo tam, kde by určitá osoba získala oprávnění užívat jména jiné osoby na základě jejího svolení.

V této souvislosti je ovšem třeba na místě dodat, že svolení oprávněné fyzické osoby vylučuje protiprávnost zásahu do jejích osobnostních práv zásadně jen tehdy, jde-li o takové všeobecné osobnostní právo, jímž tato osoba může platně *disponovat*, tj. u něhož není dán převládající závažný zájem společnosti na tom poskytnout mu právní ochranu i event. proti vůli samotné dotčené fyzické osoby.

Z toho, co bylo řečeno, proto konsekventně vyplývá, že platnost shora uvedeného obecného občanskoprávního principu „*volenti non fit iniuria*“ je v čs. socialistickém občanském právu i ve sféře všeobecných osobnostních práv v určitých směrech omezena. Proto např. protiprávnost útoku na život nebo zdraví určité fyzické osoby vedeného za účelem usmrcení, resp. závažného poškození její tělesné integrity nemůže být vyloučena tím, že sama napadená fyzická osoba dá k tomuto útoku svolení (souhlas).

Dlužno dále upozornit na to, že i pro ty případy, kdy k zásahu do všeobecných osobnostních práv (statků) dochází se svolením dotčené fyzické osoby — nikoli tedy pouze pro případy stanovené § 12, odst. 1 obč. zák., jak by tomu snad mohla nasvědčovat nikoli příliš šťastně koncipovaná legislativní úprava v § 12, odst. 3 obč. zák. — *platí obecná zásada, že zásah, resp. užití se musí stát přiměřeným způsobem* (pozitivní podmínka) a zároveň (kumulative), že *nesmí být v rozporu s oprávněnými zájmy dotčené souhlasící fyzické osoby* (negativní podmínka).

Svolení dotčené fyzické osoby bude nejčastěji *výslovné* (písemné či ústní). Může však být uděleno též *mlčky* — *konkludentně* — *per facta concludentia* (např. přijetím odměny bez dalšího), jestliže podle okolností případu nemůže být žádných pochybností o tom, co oprávněná fyzická osoba chtěla svým chováním vyjádřit (§ 35, odst. 1 obč. zák.).

Svolení, jakožto právní úkon, musí být dáno svéprávnou fyzickou osobou a i jinak musí splňovat všechny potřebné náležitosti vyžadované občanským právem pro právní úkony (§ 34 a n. obč. zák.).

Svolení dotčené fyzické osoby musí být dáno ještě před protiprávním zásahem do jejích všeobecných osobnostních práv.

bbbb) *o protiprávní zásah do všeobecných osobnostních práv nepůjde ani tam, kde k takovému zásahu došlo na základě tzv. zákonných licencí, stanovených v § 12, odst. 2 a 3 obč. zák.⁹⁾*

Tu jde o typické případy, kdy nad individuálním zájmem fyzické osoby, do jejíž osobnosti je zasahováno, prevládají závažnější zájmy společnosti.

cccc) *o protiprávní zásah do všeobecných osobnostních práv nepůjde ani tam, kde to dovolují jiná ustanovení občanského zákoníku, resp. kde to dovolují ustanovení jiných čs. právních předpisů — zákonů.¹⁰⁾*

O protiprávní zásah do všeobecných osobnostních práv nepůjde v prvé řadě tam, kde určitá fyzická osoba jedná v rámci výkonu — uplatňování svého subjektivního práva, právě tak jako tam, kde plní svou právní povinnost.

Nelze tudíž považovat za protiprávní zásah do všeobecného osobnostního práva, k němuž došlo např. při výkonu oprávněné svépomoci (§ 6 obč. zák.) anebo který nastal za podmínek speciálně upravené svépomoci v rámci předcházení škodám (§§ 416—418 obč. zák.).

O protiprávní zásah nepůjde však ani tam, kde určitá fyzická osoba musí s ohledem na důležité společenské zájmy, resp. s ohledem na respektování práv ostatních spoluobčanů trpět omezení určitých osobnostních práv v rámci soudního (srov. jen např. §§ 78, 79, 86—88, 112 tr. zák.) či správního řízení, resp. v rámci poskytování určité preventivní zdravotnické péče (např. povinnost podrobit se očkování podle zákona č. 20/1966 Sb. o péči o zdraví lidu) apod.

V této souvislosti bude jak z teoretických, tak i zejména praktických zřetelů na místě zmínit se podrobněji o tom, že jednání zasahující do sféry chráněných všeobecných osobnostních práv není protiprávním ani tehdy, došlo-li k němu v rámci výkonu práva kritiky, jakožto formy svobodného projevování a střetávání názorů.

Čs. právní řád — počínaje ústavou (srov. čl. 28) — zaručuje právo kritiky a svobodu projevování názorů.

Její výkon — ať již ze strany jednotlivých fyzických osob anebo ze strany právnických osob — je jedním z nezbytných předpokladů celkového příznivého společenského (mravního, politického, hospodářského, vědeckého, kulturního) vývoje. Svobodná kritika a její výkon se stává účinným

⁹⁾ Pro zajímavost je třeba upozornit na to, že v anglickém právu tzv. „privilege absolute and privilege qualified“, resp. tzv. „fair comment made in good faith upon a matter of public interest“ (blíže o tom viz O. H. Phillips, *First Book of English Law*, London 1965). Pro oblast amerického práva píše např. E. C. Thomas, *The Law of Libel and Slander*, New York 1949, že „... defamatory statement must be unprivileged...“.

¹⁰⁾ Dovolnost zásahů do všeobecných osobnostních práv zakotvených v základní právní normě, jako je občanský zákoník, nemůže být podle mého názoru založena žádnými právními předpisy nižší právní síly.

nástrojem pro překonávání existujících sociálních (neantagonistických) rozporů.

Uplatňování a rozvoj kritiky tak přispívá netoliko ke zdravému a svobodnému rozvoji osobnosti a individuality jedince, nýbrž je zároveň v maximálním souladu s celospolečenskými zájmy socialismu.

Nelze proto považovat za *protiprávní zásah do všeobecných osobnostních práv fyzických osob (nejčastěji tu bude s ohledem na povahu věci přicházet v úvahu zásah do občanské cti a důstojnosti)*, k němuž došlo při výkonu práva kritiky.

Nezbytnou podmínkou platnosti tohoto závěru ovšem je, že jde o *prá-
vem přípustnou, resp. právem aprobovanou kritiku*.

Takto obecně charakterizovaná kritika (právem přípustná, resp. aprobovaná) v první řadě předpokládá, že při ní *nejdou překročeny meze věcné a konkrétní kritiky*.

Za *věcnou kritiku* lze považovat pouze takovou kritiku, která vychází z pravdivých premis a zároveň z nich — podle všech zásad logického myšlení — dovozuje i správné konkluze.

Konkrétní kritiku je pak kritika, která vychází a opírá se o určité — konkrétní skutečnosti. To znamená, že se musí vyvarovat toliko všeobecných soudů, nikterak neopřenesených o konkrétní skutečnosti. Tyto určité, konkrétní skutečnosti musí být také — leč by šlo o skutečnosti obecné, resp. notoricky známé — v hodnocení prováděného určitým subjektem uváděny.

Kromě těchto náležitostí právem přípustná, resp. právem aprobovaná kritika zároveň předpokládá, že je — uvažováno z hlediska slušnosti — *přiměřenou i co do formy, způsobu a vůbec co do všech okolností, za kterých k ní dochází*.

Shora uvedené omezení kritiky a jí sledovaného střetávání názorů je třeba v moderních socialistických společnostech považovat za přirozené. Nelze totiž spustit se zřetele, že ani svoboda kritiky nemůže být v těchto společnostech absolutní, nýbrž že při ní musí být vždy brány odůvodněné zřetele jak na ostatní spoluobčany (tj. aby svoboda kritiky jednoho jedince nevedla k potlačování a deformování osobnosti ostatních jedinců žijících ve společnosti), tak v určitých odůvodněných případech i na společnost jako celek.¹¹⁾

Zjištění, kdy o právem přípustnou, resp. aprobovanou kritiku ještě půjde a kdy již nikoli, bude záviset vždy na okolnostech a povaze konkrétního případu. Že soud při svém rozhodování bude muset přihlížet

¹¹⁾ Tak např. i pro oblast západního amerického práva již cit. E. C. Thomas (*The Law of Libel and Slander*, New York 1949) píše, že svoboda projevu neznamená ještě oprávnění rozšiřovat urážky a útoky na čest a reputaci lidí. Proto má být podle něho dotčeným lidem poskytnuta proti takovýmto útokům a urážkám právní ochrana ve formě tzv. law of defamation (Libel and Slander). Podobně uvažuje i C. H. Pritchell, *The American Constitutional System*, University of Chicago, 1963, a jiní.

vždy i k čl. VI občanskoprávních zásad, je, myslím, mimo pochybnost.¹²⁾

K určitému dokreslení výše uvedených úvah lze ze současné soudní praxe uvést rozhodnutí okresního soudu v Bratislavě čj. 8 C 102/1964, který neuznal za případ právem přípustné kritiky zásah provedený článkem uveřejněným v časopise „Slovenská hudba“ pod názvem „Diabolus in musica“, v němž byl kritizován výběr skladby a její interpretace. Článek, ve kterém byly uvedeny vývody jako „pán kapelník, který v posledních letech roků přežíval krizi svých kapelnických roků, sa po stagnujúcich pomeroch zväzového funkcionára so zdravým naturelom odvážne vrhol cez núdzový východ na pole neorané“, kde bylo i dále použito takových slovních difamujících hříček jako „... zo(h)ralo...“ apod., byl soudem považován za nevěcný způsob ironizování dirigenta orchestru.

Konečně v souvislosti s výkladem případů sub cccc) třeba uvést, že za protiprávní zásahy do všeobecných osobnostních práv *nelze považovat ani takové zásahy, které lze podle obsahu, formy, cíle a záměrů charakterizovat jako bona fide učiněná upozornění, podněty k řešení nebo žádosti o objasnění a prošetření určitých okolností a které byly také za tím účelem učiněny na patřičném místě.*¹³⁾

Podmínkami nezbytnými pro zbavení zásahu protiprávnosti v těchto případech tedy je, aby projevy tohoto druhu byly proneseny v prostředí, jež je oprávněno věc řešit (např. u soudu či u jiného orgánu) a dále aby ten, kdo takto jedná, jednal v dobré víře (bona fide).

Považovat totiž i takovéto projevy za protiprávní zásahy do chráněných všeobecných osobnostních práv by ze společenských hledisek nebylo v souladu a duchem a cílem zákonné úpravy ochrany osobnosti fyzických osob. Takový výklad by navíc mohl vést i k projevům lhostejnosti a pasivity osob plynoucích z nadměrných obav před případnou odpovědností, tedy ke zjevu společensky velmi nežádoucímu.

Odlišení těchto upozornění, žádostí o řešení anebo objasnění některých otázek týkajících se osobnosti fyzické osoby od skutečně protiprávního zásahu do všeobecných osobnostních práv ochráněných § 11 a n. obč. zák., bude v praxi opět vždy věcí posouzení konkrétního případu. Nikterak nezakrývám, že toto rozlišení, při kterém bude mj. soud používat základního čl. VI. obč. zák., bude v aplikační praxi leckdy velmi obtížné.

Zásahy do chráněných všeobecných osobnostních práv se mohou stát netoliko *ústně* (např. někdo jiného urazí při vystoupení na schůzi či při jiném shromáždění, rozšiřováním nepravdivých zpráv apod.) anebo *písemně* (např. rozesláním dopisu, na nástěnce, periodickém tisku, v knize apod.), *nýbrž i jiným chováním* (např. obrazem, obrázkovým snímkem ve filmu a televizi, karikaturou, difamujícím posuňkem, resp. vůbec nějakým urážlivým chováním apod.).

¹²⁾ K tomu srov. blíže K. Knap—J. Švestka, Právo na ochranu osobnosti v občanském zákoníku, Sborník PÚMS „Aktuální otázky občanskoprávní soudní praxe“, Praha 1965; srov. též stanovisko Nejvyššího soudu Cpj 234/66, jakož i rozhodnutí krajského soudu v Banské Bystrici 10 Co 21/67 (č. 103/1967 Sb. rozh.).

¹³⁾ Srov. též již cit. stanovisko Nejvyššího soudu Cpj 234/66.

Jakým způsobem, resp. jakým prostředkem byl protiprávní zásah uskutečněn, je tedy právně irrelevantní.

Právně nevýznamné je i to, došlo-li k protiprávnímu zásahu ze strany individuálního subjektu — fyzické osoby, anebo právnické osoby — organizace, např. tiskem, rozhlasem, televizí, filmem.

Ad bbb) Další podmínkou zásahu, vedle již zmíněného znaku protiprávnosti, je, aby *zásah byl zároveň objektivně způsobilý přivodit újmu na osobnosti fyzické osoby*.

Není-li tomu tak, nejsou splněny všechny potřebné předpoklady pro vznik zkoumané odpovědnosti.

Vzhledem k úzké spojitosti objektivní způsobivosti zásahu a vznikem újmy jako následku tohoto zásahu, viz o této problematice ještě dále.

Podmínka objektivní způsobivosti zásahu vystupuje výrazně do popředí zejména u zásahů do cti a důstojnosti fyzické osoby. Může však být praktická i u dalších osobnostních práv, jako je např. právo na jméno aj.

Důkazní břemeno o protiprávnosti zásahu, jakož i o jeho objektivní způsobivosti přivodit újmu na osobnosti fyzické osoby zatěžuje postiženou fyzickou osobu.

b) *Imateriální újma na osobnosti fyzické osoby*.

Další podmínkou úspěšné občanskoprávní ochrany osobnosti fyzické osoby je, aby protiprávní zásah vyvolal újmu na osobnosti postižené fyzické osoby, resp. přesněji řečeno, na některé z hodnot — stránek, resp. projevů osobnosti fyzické osoby (např. na tělesné integritě, na cti a důstojnosti apod.).

Svou povahou jde o *újmu nehmotnou* (imateriální, morální, ideální) a tedy nevyjadřitelnou a neocenitelnou přesně v penězích.¹⁴⁾

Přesná neocenitelnost a nevyjadřitelnost nehmotné újmy v penězích ovšem ještě a priori neznamená, že by v těchto případech nemohly peníze — s ohledem na zajištění skutečně účinné ochrany postižených fyzických osob — sloužit jako prostředek určitého zmírnění a vyvážení imateriální újmy pocítované, jak již bylo shora řečeno, v moderních socialistických společnostech leckdy daleko tíživěji než újmy majetkové.

Imateriální újma může spočívat buď v *poruše*, anebo již v *pouhém ohrožení chráněného všeobecného osobnostního právního poměru*, resp. *všeobecného osobnostního práva*.

K naplnění zkoumané podmínky — ke vzniku takto charakterizované imateriální újmy — dochází s ohledem na odlišnou povahu jednotlivých hodnot stránek, resp. projevů (prostě statků) osobnosti fyzických osob *různým způsobem*.

U většiny všeobecných osobnostních práv vzniká s ohledem na povahu

¹⁴⁾ V angloamerickém právu se pro poskytnutí právní ochrany původně vyžadoval důkaz o tzv. special damage. Z této zásady však byly postupem vývoje učiněny výjimky. Tak např. vysílání rozhlasu je tu považováno „as publication in permanent form“, takže je-li difamující povahy, zakládá tzv. libel a žalobu lze podat bez důkazů o tzv. special damage.

zásahu do chráněného osobnostního statku imateriální újma — chápaná ve smyslu vymezeném shora — již v důsledku samotného faktu, že např. došlo k omezení osobní svobody, že bylo použito neoprávněné cizí podobizny apod., neboli již v důsledku samotného protiprávního zásahu. Tyto zásahy jsou — jinak vyjádřeno — již samy o sobě objektivně způsobilé vyvolat vznik újmy. Podmínkou úspěšného poskytnutí občanskoprávní ochrany u většiny všeobecných osobnostních práv tedy není, aby — spolu s protiprávním zásahem — došlo zároveň i ke snížení vážnosti a postavení (reputace) postižené fyzické osoby u ostatních členů společnosti. Tak např. jestliže fotograf neoprávněně vyfotografoval občana na ulici, již tehdy jde o újmu, aniž by bylo dále třeba, aby fotograf použil fotografii této osoby ke snížení její vážnosti apod.

Zvláštní význam však nabývá zkoumaná podmínka zejména tam, kde jde o ochranu občanské cti a důstojnosti fyzické osoby.

Podle celkem souhlasného názoru čs. teorie a judikatury lze v tomto případě o vzniku imateriální újmy — a tedy o podmínce nutné pro úspěšné poskytnutí občanskoprávní osobnostní ochrany — hovořit pouze tehdy, jestliže se protiprávní zásah do cti dotkne mravní integrity fyzické osoby natolik, že zároveň sníží její vážnost u spoluobčanů a tím ohrozí její postavení a uplatnění ve společnosti.¹⁵⁾

Také důkazní břemeno ohledně vzniku újmy zatěžuje postiženou fyzickou osobu.

cc) *Příčinná souvislost (kausální nexus) mezi protiprávním zásahem a imateriální újmu na osobnosti fyzické osoby.*

Další a nezbytnou podmínkou vzniku občanskoprávní odpovědnosti za nemajetkovou újmu způsobenou protiprávním zásahem do všeobecných osobnostních práv fyzické osoby je *objektivně existující příčinná souvislost (kausální nexus) mezi protiprávním zásahem do některého ze všeobecných osobnostních práv a vznikem shora charakterizované újmy nemajetkové povahy.*

To znamená, že určitý právní subjekt může být činěn odpovědným za takto vzniklou nemajetkovou újmu jen tehdy, jestliže skutečnost, za kterou odpovídá (v daném případě protiprávní zásah) nemajetkovou újmu *způsobila*. Vyzní-li zjištění příčinné souvislosti negativně, je tím bez dalšího odpovědnost určitého právního subjektu vyloučena.

Důkazní břemeno ohledně příčinné souvislosti zatěžuje — právě tak jako u předcházejících podmínek — postiženou fyzickou osobu.¹⁶⁾

Ad b) Pokud jde o *podmínky občanskoprávní odpovědnosti za škodu* vzniklou protiprávním zásahem do všeobecných osobnostních práv fy-

¹⁵⁾ Srov. již cit. práce K. Knapa a J. Švestky v pozn. 12, citované stanovisko Nejvyššího soudu v pozn. 13, rozhodnutí okresních soudů v Bratislavě-městě (14 C 95/66), v Martině (7 C 28/65), v Ústí n. L. (4 C 806/65, 8 C 127/66).

¹⁶⁾ Blíže o příčinné souvislosti Š. Luby, cit. práce v pozn. 2, str. 217 a n.; J. Švestka, cit. práce v pozn. 2, str. 99 a n.; J. Fiala, Důkaz zavinění a občanskosoudní řízení, NČSAV, 1965, str. 79 a n.

zické osoby, ty jsou stejné jako v ostatních případech občanskoprávní odpovědnosti za škodu.

To znamená, že vedle *protiprávního úkonu, škody a příčinné souvislosti* se ke vzniku občanskoprávní odpovědnosti za škodu vyžaduje zásadně i *zavinění* (úmysl nebo nedbalost).

Zproštění (liberace, exkulpace, resp. exonerace) občanskoprávní odpovědnosti

Také při liberaci, resp. exkulpaci (obojí lze pak případně nazvat exonerací) občanskoprávní odpovědnosti za újmy způsobené protiprávním zásahem do všeobecných osobnostních práv, dlužno rozlišovat:

- a) občanskoprávní odpovědnost za nemajetkovou újmu,
- b) občanskoprávní odpovědnost za škodu.

Ad a) Z výše uvedených úvah již vyplynulo, že občanskoprávní odpovědnost za nemajetkovou újmu způsobenou protiprávním zásahem do některého ze všeobecných osobnostních práv fyzické osoby je založena na objektivním principu.

To znamená, že na straně rušitele — původce protiprávního zásahu není vyžadována v žádném případě existence subjektivního faktoru, tj. zavinění (úmyslu anebo nedbalosti).

Z toho důvodu není tudíž právně relevantní, jestliže si rušitel — původce zásahu byl vědom protiprávnosti svého zásahu, spočívajícího např. v nepravdivosti svého skutkového tvrzení či úsudku, ve zkreslenosti svého tvrzení, spoléhal-li se — ať již z jakýchkoli příčin — na pravdivost svých tvrzení, ačkoli tomu tak ve skutečnosti nebylo apod.

Zkoumaná odpovědnost nemůže být tudíž nikdy vyloučena důkazem tzv. *omluvitelného — ospravedlňujícího omylu* (např. důkazem, že původce protiprávního zásahu jednal v dobré víře — bona fide, tj. že podle všech okolností konkrétního případu mohl nepravdivá difamující skutková tvrzení, která uvedl o někom jiném, považovat za pravdivá apod.).¹⁷⁾

Uvažujeme-li z tohoto hlediska, pak okresní soud v Bratislavě-městě např. správně vyhověl žalobě podané ve věci čj. 21 C 1/65, v níž se žalobce domáhal ochrany občanské cti, dotčené zkreslenými údaji v článku uveřejněném v deníku Slovenského výboru ČSM „Smena“ s názvem „Malá sága rodu Witkovských“. Žalovaný — jak uvedený soud případně dovodil — se nemohl úspěšně bránit tím, že článek byl zpracován na základě spisů okresní prokuratury, resp. že byl dokonce schválen gremiální poradou tohoto úřadu.

¹⁷⁾ V sovětském občanském právu srov. např. „Naučno-praktičeskij kommentarij ke GK RSFSR“ (hl. redakce E. A. Flejšicová), Moskva 1965, str. 24. V anglickém právu se v těchto případech hovoří o tzv. „justification“ (blíže o tom viz např. O. H. Phillips, *First Book of English Law*, London 1965; S. B. Marsh, *Outlines of English Law*, London 1907).

Spočívá-li protiprávní zásah do osobnosti jiné fyzické osoby ve *skutkových tvrzeních difamující povahy*, zproští se původce tohoto zásahu odpovědnosti pouze tehdy, prokáže-li (na něm tedy i v tomto směru spočívá důkazní břemeno), že veškerá uvedená *tvrzení jsou pravdivá* (tzv. — důkaz pravdy).¹⁸⁾

Takovýto zásah není protiprávním porušením všeobecného osobnostního práva, neboť uvádění pravdivých skutečností je v souladu se společenským zájmem (princip pravdivosti) a nemůže být proto ani základem úspěšné žaloby na ochranu osobnosti.

Byl-li ovšem důkaz pravdy proveden jen ohledně některých difamujících tvrzení, pak se liberace — ospravedlnění vztahuje pouze na tato tvrzení (tzv. částečný důkaz pravdy).

To, co bylo shora uvedeno, platí samozřejmě v plné míře i pro taková porušení osobního práva na čest a důstojnost, k nimž došlo tiskem, popřípadě jinými hromadnými informačními prostředky (rozhlasem, televizí, filmem).

V této souvislosti je však pro úplnost výkladů nezbytno uvést, že i *uvedení pravdivých tvrzení může za určitých okolností tvořit protiprávní zásah do všeobecných osobnostních práv*, konkrétně pak *do práva na ochranu vnitřní — intimní sféry osobnosti fyzické osoby* (někdy také tzv. právo na osobní soukromí).

Je tomu tak tehdy, jestliže se uvedená pravdivá tvrzení týkají *vnitřní — intimní — soukromé sféry* určité fyzické osoby, kde je její osobní zájem na jejich utajení chráněn i tehdy, jsou-li pravdivé (např. že určitá osoba žije v rozháraném manželství) a dokonce i tehdy, nejde-li vůbec o skutečnosti difamující povahy.

Ad b) V těch případech, kde protiprávním zásahem do všeobecných osobnostních práv fyzické osoby došlo zároveň ke vzniku škody, může se rušitel — původce zásahu zprostit odpovědnosti jen tehdy, prokáže-li, že způsobenou škodu *nezavinil* (tzv. exkulpace).

Zde v důsledku zavedeného principu prezumovaného zavinění pro oblast náhrady škody spočívá důkazní břemeno na škůdci.¹⁹⁾

Subjekty občanskoprávní odpovědnosti

Protiprávní zásah do všeobecných osobnostních práv fyzických osob může ve sféře občanského (soukromého) práva vycházet buď od

1. *jiné fyzické osoby (občana), anebo*
2. *osoby právnické (organizace).*

¹⁸⁾ Na stejném principu stojí i úprava založená čl. 7 GK RSFSR (blíže o tom srov. Naučno-praktičeskij kommentarij ke GK RSFSR, Moskva 1965, pod red. E. A. Flejšicová, str. 24); srov. též A. V. Běljavskij, Suděbnaja zaščita česti i dostoinstva graždan, Moskva 1966, str. 5 a n.

¹⁹⁾ Blíže o těchto otázkách Š. Luby, cit. práce v pozn. 2, str. 596 a n.; J. Švestka, cit. práce v pozn. 2, str. 139 a n.; J. Fiala, cit. práce v pozn. 16, str. 103 a n.

V případech, které v tomto pojednání zkoumáme, může být tedy *subjektem odpovědnosti jak osoba fyzická, tak i osoba právnická.*²⁰⁾

Ad 1. Případy, kdy je rušitelem — původcem protiprávního zásahu a tím zároveň subjektem odpovědnosti za vzniklou nemajetkovou újmu podle § 11 a n. obč. zák. fyzická osoba, nečiní v praxi celkem žádné obtíže.

V této souvislosti sluší snad pouze poznamenat, že *objektivní charakter občanskoprávní odpovědnosti za imateriální újmu způsobenou zásahem do všeobecných osobnostních práv nevyžaduje, aby na straně fyzické osoby — subjektu odpovědnosti byly splněny všechny potřebné subjektivní (intelektuální a volní) náležitosti.*

Může být proto subjektem této odpovědnosti i nezletilá fyzická osoba, právě tak jako fyzická osoba zbavená, resp. omezená ve způsobilosti k právním úkonům. Takové osoby musí být ovšem při projednávání žaloby na ochranu všeobecných osobnostních práv zastoupeny zákonným zástupcem.

Pokud by ovšem byla protiprávním zásahem fyzické osoby do všeobecných osobnostních práv způsobena zároveň škoda, pak by k *založení odpovědnosti za tuto vzniklou škodu bylo třeba, aby původce protiprávního zásahu byl způsobilý k zavinění* (srov. v tomto směru obecnou zásadu vyslovenou v § 422 obč. zák.).²¹⁾

Ad 2. Podle koncepce odpovědnosti, na kterou se postavil občanský zákoník z roku 1964 (právě tak jako platný hospodářský zákoník číslo 109/1964 Sb. a platný zákoník práce č. 65/1965 Sb.),²²⁾ a jež je zastávána i velkou částí čs. občanskoprávní teorie, je právnická osoba — i pokud jde o porušení (ohrožení) všeobecných osobnostních práv fyzickými osobami za ni jednajícími — *sama subjektem občanskoprávní odpovědnosti.*

Podmínkou ovšem je, že k porušení (ohrožení) těchto osobnostních práv došlo v rámci plnění úkolů této právnické osoby, a to jednáním těch fyzických osob, které za ni tyto úkoly plnily, jako např. jejími pracovníky, členy (jde tu tedy o analogické použití § 421 obč. zák., týkající se odpovědnosti organizace za škody).

Odpovědnost fyzických osob, které jednaly při plnění úkolů za právnickou osobu jejím jménem, se tak omezuje jen na odpovědnost v jejich vzájemném vnitřním — interním, konkrétně v regresním vztahu.²³⁾

²⁰⁾ To, co bylo shora uvedeno, ovšem nutně předpokládá, že organizace-rušitel, proti které žaloba na ochranu všeobecných osobnostních práv směřuje, je *právnickou osobou.*

²¹⁾ O způsobilosti k zavinění srov. podrobně Š. Luby, cit. práce v pozn. 2, str. 122 a n.; J. Švestka, cit. práce v pozn. 2, str. 55 a n.

²²⁾ Dlužno ovšem poznamenat, že ze stejné koncepce odpovědnosti vychází i většina odpovědnostních systémů socialistických právních řádů.

²³⁾ Nesporné je, že tato koncepce odpovědnostního systému plně honoruje sledované reparační a satisfakční zřetele. Otázkou však zůstává, zda tato koncepce tím, že přímý rušitel postiženému přímo neodpovídá, zároveň v dostatečně potřebné míře vyhovuje neméně důležitým zřetelům preventivně výchovným (to je však již otázka, kterou se zde blíže nemohu zabývat).

To, co bylo řečeno shora o právnické osobě jako subjektu odpovědnosti, *platí obecně*, tedy i pro protiprávní porušení (ohrožení) všeobecných osobnostních práv právnickou osobou, *prostřednictvím* tisku, rozhlasu, televize a filmu.

V posléze uvedených případech — v praxi zvláště aktuálních — sluší ve světle výše uvedených výkladů rozlišovat tyto *dvě skupiny případů*:

1. je-li pisatelem článku (resp. autorem relace) *osoba rozdílná od pracovníka vydavatelství, resp. od rozhlasové, televizní, filmové organizace* — právnické osoby, pak se postižený může domáhat ochrany své osobnosti buď na *pisateli článku* (resp. autorovi relace), či na *organizaci* — *právnické osobě* (tento případ bude praktický zejména tam, kde postiženému nebude znám pisatel, ať již proto, že článek byl napsán pod pseudonymem, resp. anonymně), *anebo, což bude v praxi patrně vůbec nejčastější, na obou z nich*;

2. bude-li však pisatelem článku (resp. autorem relace) *pracovník vydavatelské, rozhlasové, televizní, filmové organizace* — právnické osoby, pak s ohledem na výše zmíněnou odpovědnostní koncepci se postižený občan může domáhat přímé ochrany své osobnosti pouze na samotné organizaci — *právnické osobě* (nikoli však již na pracovníkovi). Organizace — *právnická osoba* však může vůči svému pracovníkovi uplatnit postih — regres.²⁴⁾

Jestliže by ovšem pracovník právnické osoby vykročil (vybočil) z rámce plnění jejích úkolů, šlo by o tzv. exces, za který právnická osoba neodpovídá. Za tento exces odpovídá přímo pracovník sám jako samostatná fyzická osoba.

Prostředky občanskoprávní ochrany

Prostředky občanskoprávní ochrany všeobecných osobnostních práv mohou být — právě tak jako u kterýchkoli jiných občanských práv —

1. *obecné*,
2. *zvláštní* (specifické).

Ad 1. K obecným prostředkům občanskoprávní ochrany všeobecných osobnostních práv sluší zařazovat:

- a) *ochranu všeobecnou obrannou svépomocí*,²⁵⁾
- b) *ochranu poskytovanou prostřednictvím místního národního výboru*,
- c) *ochranu soudní — petitorní*, a to
 - aa) *ochranu prostřednictvím předběžného opatření*,
 - bb) *ochranu prostřednictvím určovací žaloby*,
 - cc) *ochranu prostřednictvím žaloby na náhradu škody*.

²⁴⁾ Výjimku z této — jinak obecně se uplatňující — zásady však obsahuje tiskový zákon č. 81/1966 Sb., který stanovil přímou odpovědnost šéfredaktora hromadného informačního prostředku (periodického tisku, rozhlasového, televizního a filmového zpravodajství).

²⁵⁾ Tímto označením — což se dosud v právní teorii většinou nečiní — chceme odlišit tyto případy „obránné svépomoci“ od „svěpomoci útočné“, neboli od „svěpomoci“.

Ad a) Podmínky pro ochranu prostřednictvím obranné svépomoci stanoví § 6 obč. zák.

Podle cit. ustanovení hrozí-li bezprostředně neoprávněný zásah do práva (roz. jakéhokoli práva, tedy i všeobecného osobnostního práva), může ten, kdo je takto ohrožen (tedy vždy jen sám ohrožený), přiměřeným způsobem zásah sám odvrátit (není snad třeba blíže vysvětlovat, že v moderní civilizované společnosti jde o zcela výjimečný prostředek ochrany práva).

Dlužno ovšem poznamenat, že s ohledem na povahu všeobecných osobnostních práv bude tento druh právní ochrany přicházet v praxi v úvahu jen velmi zřídka.

Zvláštní případy obranné svépomoci, které by mohly přijít v praxi při útoku na chráněné osobní — nehmotné statky v úvahu již častěji, jsou upraveny v §§ 416, 417 a 418 obč. zák. (jde o případy odvrácení škod, jakož i případy nutné obrany a krajní nouze).²⁶⁾

Ad b) Předpoklady pro poskytnutí předběžné právní ochrany prostřednictvím národního výboru stanoví § 5 obč. zák.

Podle cit. ustanovení platí, že je-li socialistické soužití porušeno zřejmým (roz. evidentním — nesporným) zásahem do práva (roz. jakéhokoli, tedy i všeobecného osobnostního práva), lze se na základě návrhu domáhat právní ochrany u MNV, tedy u orgánu, u kterého jsou dány předpoklady pro poskytnutí rychlé ochrany práva postiženého. Tento orgán může *předběžně* zásah do práva buď zakázat, anebo uložit, aby byl odstraněn nastalý závadný stav. Právo domáhat se ochrany u soudu tím ovšem není dotčeno. Jakmile však soud v předmětné věci rozhodne, rozhodnutí MNV ztrácí bez dalšího právní účinnost.

O praktické použitelnosti této právní ochrany u zkoumaných všeobecných osobnostních práv platí s ohledem na jejich povahu v podstatě totéž, co bylo řečeno již shora sub 1.

Ad c) aa) V praxi vzniká někdy otázka, je-li při ochraně všeobecných osobnostních práv vůbec přípustné *předběžné opatření* ve smyslu § 74 o. s. ř.

Podle mého názoru ano, neboť i tento právní prostředek ochrany může v určitých případech tvořit vhodný doplněk celkové právní ochrany všeobecných osobnostních práv.

Předběžné opatření může být v řízení z porušení (ohrožení) všeobecných osobnostních práv — popřípadě i před jeho zahájením — povoleno soudem tehdy, jestliže je nebezpečí, že by výkon soudního rozhodnutí mohl být jinak později ohrožen. Jelikož občanský soudní řád obsahuje pouze příkladný výpočet předběžných opatření, soud bude v konkrétním případě porušení všeobecných osobnostních práv muset volit vždy takové předběžné opatření, které by odpovídalo jeho povaze.

bb) Podle okolností konkrétního případu může postižený použít i *jiných právních prostředků soudní ochrany než ty, které jsou uvedeny v § 13 obč. zák.*

²⁶⁾ Blíže o tom viz J. Švestka, cit. práce v pozn. 2, str. 8 a n.

Jmenovitě jde o různé druhy určovacích žalob — návrhů, směřujících ke zjištění, že žalobci — navrhovatelovi přísluší určité individuální všeobecné osobnostní právo.

Podmínkami přípustnosti těchto určovacích návrhů ovšem je, aby navrhovatel jednak prokázal naléhavý právní zájem na určení práva (§ 80, písm. c) o. s. ř.), jednak aby bylo vyloučeno podat v téže době buď zdržovací, nebo odstraňovací žalobu.

Pro úplnost sluší poznamenat, že rozsudečné výroky znějící na určení nepředpokládají výkon rozhodnutí (exekuci).

cc) Jestliže protiprávním zásahem do všeobecných osobnostních práv vznikla postiženému zároveň i materiální újma — škoda, přísluší mu též právo domáhat se soudně náhrady škody (§ 16 obč. zák.). Toto právo na náhradu škody se řídí obecnými zásadami platnými pro případy odpovědnosti za škodu (§§ 420, 421 obč. zák.).

Ad 2. Největší a nejpraktičtější význam pro ochranu všeobecných osobnostních práv má specifická soudní (petitorní) ochrana stanovena v § 13 obč. zák.

Ke specifickým právním prostředkům soudní ochrany všeobecných osobnostních práv patří:

a) právo domáhat se toho, aby bylo upuštěno od neoprávněných zásahů (tzv. žaloba zdržovací — negatorní);

b) právo domáhat se odstranění následků protiprávních zásahů (tzv. žaloba odstraňovací — restituční);

c) právo domáhat se přiměřeného zadostiučinění (tzv. žaloba na přiměřené zadostiučinění — satisfakci).²⁷⁾

Ad a) Nezbytnou podmínkou žaloby — návrhu na upuštění od neoprávněných zásahů je, aby protiprávní zásah trval, resp. pokračoval anebo aby existovalo konkrétní nebezpečí (hrozba) jeho opakování v budoucnu (in futuro).²⁸⁾

Tento právní prostředek směřující k zastavení dalšího rušení má tedy jasně preventivní dosah a povahu.

Nemá však místa tam, kde zásah byl již zcela ukončen a kde zároveň neexistuje žádné konkrétní nebezpečí jeho opakování.

Tak např. ve věci čj. 4 C 154/64 okresní soud ve Svitavách uložil kromě jiného povinnost upustit od šíření zpráv, že jejich dcera zemřela proto,

²⁷⁾ a) V této souvislosti je třeba uvést, že všechny uvedené žaloby přísluší postiženému i tehdy, nepřísluší-li mu zároveň vůbec žaloba na náhradu škody. — b) Podle sovětské občanskoprávní úpravy (čl. 7 GK RSFSR) přichází mezi členy určitého kolektivu soudní ochrana zásadně až při opakovaném zásahu porušující čest a důstojnost fyzické osoby. Při prvním zásahu je případ projednáván soudružským soudem. Došlo-li ovšem k útoku na čest a důstojnost fyzické osoby v tisku, který je vydáván, netoliko pro členy kolektivu, ve kterém napadený žije, pak již při prvním útoku projednává ochranu soud.

²⁸⁾ Podobnou úpravu obsahuje výslovně např. i § 85, odst. 1, písm. b) maďarského občanského zákoníku.

že se bránila pokusu znásilnění ze strany zemřelého syna navrhovatelů a nikoli tak, jak prokazují výsledky vyšetřování příslušných orgánů.

V jiné věci čj. 9 C 123/64 obvodní soud pro Prahu 1 uložil odpůrci povinnost zdržet se napříště jakýchkoli vyjadřování o díle navrhovatele ještě před tím, než dílo vůbec zhlédne.

Při výkonu — exekuci rozsudečných výroků znějících na zákaz — zdržení se protiprávních zásahů (ad factum omittendum) přichází pro nesplnění autoritativně založené povinnosti soudem, a tedy při každém budoucím rušení osobnosti, v úvahu stanovení pokut podle § 351 o. s. ř.

Zaplacení pokuty neosvobozuje ovšem povinného splnit soudní rozhodnutí.

Ad b) U práva na odstranění následků protiprávního zásahu je nezbytnou podmínkou, aby *následky²⁹⁾ nastalého porušení všeobecného osobnostního práva ještě trvaly, byť třeba protiprávní zásah sám již skončil (pomínul).*

Zásah, k němuž dojde (např. nepravdivým sdělením v tisku o nečestném jednání určité fyzické osoby), skončí již uveřejněním tohoto sdělení, leč jeho následek, tj. morální újma na osobnosti projevující se snížením vážnosti postiženého v očích ostatních spoluobčanů ve společnosti, trvá i nadále, popřípadě delší dobu.

Podstatou tohoto právního prostředku soudní ochrany je — pokud je to ovšem s ohledem na povahu věci vůbec možno — odstranit existující závadné následky (závadný stav) vyvolané protiprávním zásahem a tím obnovit (restituovat) stav, který tu byl ještě před tím, než došlo k zásahu do všeobecných osobnostních práv, resp. který by tu byl, kdyby k tomuto zásahu nebylo vůbec došlo (tzv. restituční cíl). Tato žaloba musí tedy obsahovat petit směřující k odstranění určitého nastalého závadného stavu, popř. směřujícího k obnovení nastolení určitého původního stavu.

Pokud jde v těchto případech o výkon (exekuci) rozhodnutí, bude v praxi přicházet v úvahu použití § 350 o. s. ř. Ukládá-li podle cit. ustanovení vykonávané rozhodnutí, aby povinný podle něho provedl pro neoprávněného nějakou práci (a tak vše uvedl ve stav stanovený rozsudkem), kterou může vykonat i někdo jiný než povinný, povolí soud oprávněnému, aby si dal práci, o kterou jde, provést někým jiným anebo aby si ji provedl sám, a to na náklad povinného. To může být praktické např. zejména v těch případech, kdy byla rušiteli uložena povinnost uveřejnit opravu článku v tisku apod.³⁰⁾

²⁹⁾ Zmíněné následky neznamenají existenci hmotné újmy — škody. Tato žaloba nemá s otázkou náhrady škody nic společného.

³⁰⁾ Podobnou úpravu obsahuje i čl. 24, § 1 polského občanského zákoníku a § 85, odst. 1, písm. d) maďarského občanského zákoníku. Zcela zvláštní právní úpravu obsahuje sovětské občanské právo. Soud svým rozhodnutím založeným na čl. 7 GK RSFSR může povinnému subjektu uložit pokutu (štraf), pro případ, že povinnost uloženou mu tímto rozhodnutím nesplní. Pokuta je ukládána ve prospěch státu (pokud jde o její výši, srov. čl. 406 GK RSFSR). Jejím splněním (roz. pokuty) se však povinný subjekt nezbujuje splnění povinnosti uložené mu soudním rozhodnutím.

Ad 3. Zvláštním právním prostředkem soudní ochrany všeobecných osobnostních práv je konečně žaloba — návrh, aby bylo postiženému přiznáno přiměřené zadostiučinění — satisfakce (§ 13, věta druhá obč. zák.).

Touto úpravou dává občanský zákoník soudu možnost, aby postiženému přiznal i zadostiučinění, které by se — v určitých případech i přes odstranění následků protiprávního zásahu a obnovení původního stavu, resp., což bude asi nejčastější, všude tam, kde zásah nebylo možno úplně odčinit obnovením původního stavu — jevílo přiměřeným.

Jsou-li in concreto dány shora uvedené podmínky pro přiznání zadostiučinění, pak podle našeho názoru soud *musí* (přestože se v § 13 obč. zák. výslovně hovoří o tom, že soud „*může*“) žalobě — návrhu na přiznání zadostiučinění vyhovět (jde tedy — jinak vyjádřeno — ze strany postižené fyzické osoby o právní nárok). Tento závěr je podle našeho názoru v plném souladu s povahou všeobecných osobnostních vztahů, jakožto významné součásti občanskoprávních (soukromoprávních) vztahů, ovládaných principem rovnosti. Kromě toho při zaujetí opačného stanoviska by se rozhodnutí soudu mohlo i z procesního hlediska stát těžko přezkoumatelným.³¹⁾

Na tuto otázku byl ovšem v čs. literatuře vysloven i odchylný názor, dovozující, že slovo „*může*“ má být vykládáno podle jeho gramatického významu a že tedy soud rozhoduje o zadostiučinění — satisfakci podle svého „volného“ uvážení.³²⁾

Tato nejjasnost v teorii i praxi vede dnes k tomu, že se ozývají hlasy, aby za účelem zamezení jakýchkoli pochybností, zejména pak s ohledem na přiměřené posílení právní ochrany osobnosti fyzické osoby, bylo při eventuální novelizaci občanského zákoníku v § 13 obč. zák. jasně stanoveno, za jakých podmínek má postižený na zadostiučinění právní nárok.³³⁾

I o přiznání zadostiučinění soud může rozhodnout *toliko na návrh* postižené fyzické osoby, resp. osob uvedených v §§ 14, 15 obč. zák. (jde tedy i tu vždy o návrhové řízení).

Návrh na zadostiučinění může znít přímo *na určitou — konkrétní formu zadostiučinění*. Postižená fyzická osoba však může požadovat pouze *všeobecně „přiměřené zadostiučinění“*.

Pokud jde o *formu* zadostiučinění, občanský zákoník hovoří pouze o poskytnutí „*přiměřeného zadostiučinění*“.

³¹⁾ Toto stanovisko bylo vysloveno již ve Sborníku cit. v pozn. 12. Stejně Š. Luby, Občanskoprávní ochrana osobnosti, Právní obzor č. 9/1968, str. 789; J. Eliáš, Ochrana osobnosti v soc. občanském právu, Právník č. 3/1966. V širších souvislostech se k této problematice ve stejném smyslu vyjadřují J. Hrdlička, Může či musí, Právník č. 5/1966 (který jako první u nás podnětně zahájil k těmto otázkám diskusi).

³²⁾ Učebnice čs. občanského práva, I., Bratislava 1965, str. 180. Ve stejném smyslu v širších souvislostech se k této problematice vyjadřují i J. Boguszak, Uvážení při aplikaci práva, Soc. zákonnost č. 2/1967 a J. Říha, K otázce může či musí, Právník č. 7/1966.

³³⁾ V tomto smyslu upravuje tuto otázku i čl. 7 GK RSFSR, § 85, odst. 1, písm. c) maďarského obč. zák. a čl. 24, § 1 polského obč. zák.

Tato zákonná formulace byla od samého počátku účinnosti nového občanského zákoníku předmětem různých úvah i výkladů, a je třeba říci, že i různých pochybností.

Z počátku účinnosti nového občanského zákoníku převládl v právní teorii i praxi názor, že s ohledem na *povahu* upravovaných všeobecných osobnostních vztahů a funkci zadostiučinění může mít zadostiučinění pouze formu morálního — imateriálního plnění, resp. jinak vyjádřeno, že může mít pouze morální — imateriální obsah (např. ve formě veřejně učiněného prohlášení — odvolání protiprávního výroku, event. v nějaké jiné podobné — vždy však morální — formě, jako např. uveřejnění odsuzujícího rozsudku apod.)³⁴⁾

Nemůže být sporu o tom, že v celé řadě případů právě morální forma zadostiučinění splní účel a funkci sledované občanskoprávní úpravou ochrany osobnosti.³⁵⁾

S rozvíjející soudní praxí se však počaly objevovat názory, že zákonný pojem přiměřeného zadostiučinění nevylučuje event. možnost, aby v *určitých případech bylo poskytnuto i majetkové — materiální plnění* (konkrétně plnění v penězích).³⁶⁾

Argumentovalo a argumentuje se zejména tím, že v určitých případech porušení všeobecných osobnostních práv to může být právě toliko peněžité plnění, které bude s ohledem na učiněný protiprávní zásah s to přispět k účinnému zmírnění a vyvážení nastalé imateriální újmy. Uvádí se i to, že majetkové — peněžité plnění jako prostředek zmírnění a vyvážení imateriální újmy zná občanský zákoník také v jiných případech (srov. konkrétně možnost přiznání peněžitého plnění za vytrpěné bolesti a ztížení společenského uplatnění — § 444 obč. zák.).

Mezi zastánci tohoto názoru však není jednoty v tom, komu má takovéto peněžité plnění vlastně připadnout, totiž zda přímo postiženému, či — jak bývá někdy též uvažováno — nějaké třetí osobě (např. Čs. červenému kříži).³⁷⁾

³⁴⁾ Z toho vychází také maďarská občanskoprávní úprava (srov. § 85, odst. 1, písm. c) i polská občanskoprávní úprava (čl. 24, § 1).

³⁵⁾ Š. Luby, Ochrana osobnosti občana v návrhu občanského zákoníka, Právní obzor č. 2/1963; též autor, Občianskoprávna ochrana osobnosti, Právní obzor 9/1968; K. Knap—J. Švestka, Právo na ochranu osobnosti v občanském zákoníku, Sborník Aktuální otázky občanskoprávní soudní praxe, Praha 1965, učebnice občanského práva 1965, sv. I, str. 171; na toto stanovisko se také zatím postavila i dosavadní soudní praxe — srov. rozh. okresního soudu v Ústí n. Or. 4 C 85/66, v Martině 7 C 22/65, v Litoměřicích 8 C 317/65 aj., včetně Nejvyššího soudu (srov. Cpj 234/66).

³⁶⁾ J. Eliáš, Ochrana osobnosti v socialistickém občanském právu, Právník č. 3/1966; tyto hlasy však odezněly také na půdě občanskoprávní sekce PÚMS, která se těmito otázkami podrobně zabývala na jednom ze svých podzimních zasedání v roce 1966.

³⁷⁾ J. Eliáš, cit. práce v pozn. 36, str. 205, se přimlouvá za to, aby sankce tohoto druhu nabyta ukládána ve prospěch postižené fyzické osoby. Argumentuje v podstatě tím, že takovéto sankce čs. občanské právo již zná (§ 457, odst. 2 obč. zák.). Vzorem mu přitom byl patrně čl. 448 polského obč. zák., podle kterého v případě úmyslného porušení osobnostního statku může postižený žádat, aby rušitel zaplatil

Podle mého názoru se jeví adekvátním a z hlediska společenských důsledků únosným připustit v těch případech, kde by zásah do všeobecných osobnostních práv fyzické osoby znamenal nějaké závažnější *ztížení společenského postavení a uplatnění její osobnosti*, určité zmírnění a vyvážení nastalé imateriální újmy i *cestou přiměřeného majetkového (peněžitého) plnění jako formy zadostiučinění*.

Takové pojetí, resp. právní úprava by podle našeho názoru netoliko zintenzívnily ochranu osobnosti fyzických osob (satisfakční hledisko), nýbrž by zároveň přispěly ke zvýšení pocitu vědomí odpovědnosti všech třetích osob za to, aby k protiprávním zásahům do všeobecných osobnostních práv nedocházelo (preventivní hledisko). Tím by samozřejmě došlo k rozšíření těch — zatím stanovených — případů v čs. občanském právu, kdy je poskytována materiální satisfakce i za imateriální újmu.³⁸⁾

V této souvislosti ovšem považujeme za potřebné vyslovit své pochybnosti o tom, že by v tomto ohledu bylo možno vystačit (jak to bez dalšího prosazují někteří zastánci zmírňování imateriální újmy přiměřeným materiálním plněním) s dosavadní úpravou § 13 obč. zák. a jeho výkladem.

Podle našeho názoru nelze zapomínat na to, že občanskoprávní odpovědnost stanovená v cit. ustanovení je — jak bylo již ostatně dovozeno — odpovědností objektivní, tj. bez zřetele na zavinění rušitele. Tento druh občanskoprávní odpovědnosti je nepochybně přiměřený, únosný a přijatelný tam, kde je *satisfakce za protiprávní zásah do všeobecných osobnostních práv poskytována ve formě morálního — imateriálního plnění*.

Máme však již vážné pochybnosti o tom, zda by bylo právně — politicky

určitou peněžní částku Červenému kříži (blíže o tom např. A. Wolter, Prawo cywilne, Zarys zarys ogólny, 1967, str. 15 a n.; J. Wiszniewski, Zarys prawa cywilnego, Warszawa 1969, str. 60 aj.). V tomto směru však nelze s J. Eliášem souhlasit, neboť jde o řešení, které je svou ryze penální — represivní podstatou neadekvátní a disfunkční povaze občanskoprávních poměrů. Odkaz na cit. § 457, odst. 2 obč. zák. činěný J. Eliášem není též případný, neboť i o něm podle mého názoru platí totéž, co bylo řečeno shora o plnění satisfakce třetí osobě.

³⁸⁾ Dosud je tomu v platném čs. právu pouze v případech zmírňování a vyvažování bolesti a ztížení společenského uplatnění — dřívější zohyzdění (§ 444 obč. zák.), ve stejných případech upravovaných § 196 zák. práce, jakož i v případě jednorázového odškodnění poskytovaného podle § 200 zák. práce.

Máme za to, že v čs. právním řádu by toto pojetí, resp. právní úprava měly být s ohledem na prohloubení všestranné ochrany osobnosti fyzických osob důsledně rozšířeny i na oblast práva autorského, kde zejména organizace mají možnosti porušovat práva autorů, aniž by uložením sankce imateriální povahy byly nějak zvlášť citlivě dotčeny (§ 32, odst. 1 autorského zákona č. 35/1965 Sb.), resp. na oblast práv mu podobných, jako je právo vynálezecké, objevitelské apod.

Část socialistického zákonodárství i teorie vůbec neuznává možnost nápravy nemajetkové újmy majetkovým plněním (tak je tomu např. v sovětském i rumunském zákonodárství i teorii; srov. k tomu učebnice sovětského občanského práva, sv. I. z r. 1965 [hl. red. Rjasancev] a sv. I. z r. 1908 [hl. red. Krasavčikov]; učebnici rumunského občanského práva [Tratat de drept civil], Bukurešť 1968). Na druhé straně jiná část socialistického zákonodárství i teorie celkem obecně tento způsob nápravy při nemajetkových újmách připouští (srov. např. čl. 52 bulharského zákona o závazcích a smlouvách).

únosné a společensky přijatelné založit *stejně přísnou objektivní odpovědnost i pro případy, kde by jako forma zadostiučinění bylo za vzniklou imateriální újmu poskytováno materiální — peněžité plnění.*

Podle našeho názoru by proto bylo správné stanovit v občanském zákoníku možnost přiznání materiálního plnění jako formy satisfakce za nastalou imateriální újmu pouze za *těch samých podmínek, jako je tomu za platného právního stavu již u bolestného a ztížení společenského uplatnění (zohyzdění), tj. za podmínek platných pro úspěšné přiznání práva na náhradu škody.* Vyjádřeno zcela konkrétně, považovali bychom právně i společensky za únosné a přijatelné, připustit možnost materiální formy satisfakce — vedle ostatních podmínek — zároveň za *podmínky zásadní existence zavinění na straně rušitele zásahu do všeobecných osobnostních práv.*

Teoretickým důvodem pro stanovení právní úpravy tohoto druhu je skutečnost, že *materiální forma zadostiučinění se svou počítanou nesporně přibližuje náhradě škody.*

Závěrem této kapitoly dodáváme, že bychom nepovažovali za teoreticky správné a prakticky žádoucí, aby pro tyto případy materiální satisfakce byly snad stanoveny nějaké limity.³⁹⁾

Význam času pro uplatnění občanskoprávní odpovědnosti ochrany všeobecných osobnostních práv

Čas jako právně relevantní skutečnost se při porušení (ohrožení) všeobecných osobnostních práv může — teoreticky uvažováno — uplatnit celkem ve *třech* právních institucích:

1. *v promlčení,*
2. *v propadnutí práva* (v německém právu tzv. (Rechtsverwirkung),
3. *v zániku — ztrátě práva* (prekluze).

Ad 1. Všeobecná osobnostní práva, jako prototyp osobních práv vůbec, nepodléhají v čs. občanském právu promlčení (srov. arg. § 100, odst. 2 obč. zák.). Jsou tedy nepromlčitelná.

Pro jejich uplatnění však nejsou procesně právními předpisy stanoveny ani nějaké procesní lhůty.

Vzniklo-li však postiženému protiprávním zásahem do všeobecného osobnostního práva právo na náhradu škody, to jako právo ryze majetkové povahy, promlčení nepochybně podléhá. Platný československý občanský zákoník stanoví pro promlčení práva na náhradu škody jednak lhůtu subjektivní (počítanou ode dne, kdy se poškozený dozvěděl o škodě, jakož i o odpovědné osobě), jednak *lhůtu objektivní* (počítanou od škodné události). Subjektivní lhůta je *jednoroční*. Objektivní lhůta činí *deset let*

³⁹⁾ Pro úplnost poznamenávám, že za správnou nepovažuji ani tu dnešní občanskoprávní úpravu a pracovněprávní úpravu, které zavedly limitaci u částek tvořících bolestné a nápravu za ztížení společenského uplatnění.

při úmyslném zavinění a *tři* léta při jiných formách zavinění. Žádnou objektivní promlčecí lhůtou není však uplatnění práva na náhradu škody omezeno, je-li jeho předmětem škoda, resp. přesněji újma na zdraví (§ 106 obč. zák.).⁴⁰⁾

Ad 2. Vzdor tomu, že uplatnění všeobecných osobnostních práv není podrobeno žádným časovým mezím v podobě promlčecích lhůt, *není nicméně čas a jeho uplynutí pro uplatnění těchto práv zcela bez právního významu.*

Uplynutí určitého času může mít i u všeobecných osobnostních práv určitou relevanci. V prvé řadě v tom, že po uplynutí delší doby může být potřeba nápravy formou zdravotní, restituční, resp. satisfakční žaloby již menší.

Podle mého názoru je třeba jít dále a soudit, že uplynutí času může mít právní relevanci dokonce i pro samotnou existenci všeobecného osobnostního práva, neboť po uplynutí určitého delšího období může např. zaniknout právní zájem na přiznání práva na zadostiučinění vůbec (v právní teorii se hovoří o tzv. Rechtsverwirkung).

Ad 3. Všeobecná osobnostní práva podle platného občanského zákoníku nepodléhají ani prekluzi, neboli jsou neprekludovatelná.

Časové meze v podobě prekluzivních lhůt jsou však při osobnostní ochraně stanoveny jednak v tiskovém zákoně č. 81/1966 Sb., jednak v zákoníku práce č. 65/1965 Sb. (o tom viz dále).

II. Pracovněprávní odpovědnost

V komplexní ochraně všeobecných osobnostních práv v soukromoprávních vztazích, tj. ve vztazích mezi jedinci ovládaných principem rovnosti, se významně uplatňuje i *pracovněprávní odpovědnost* stanovená v zákoníku práce č. 65/1965 Sb.

Podle § 60, odst. 2 zák. práce má pracovník právo vyslovit při změně zaměstnání nesouhlas s posudkem o své pracovní činnosti (jde o tzv. pracovní posudek, který je třeba odlišovat od potvrzení o zaměstnání), podaný jeho bývalým zaměstnavatelem a domáhat se zákonným způsobem, tj. prostřednictvím rozhodčího řízení, do 3 měsíců ode dne, kdy se o posudku dozvěděl, event. soudní cestou, úpravy posudku.

Citované ustanovení zákoníku práce připouštějící možnost domáhat se úpravy pracovního posudku však podle našeho názoru nikterak nevylučuje možnost použití ustanovení § 11 a n. obč. zák., která mají pro obecnou povahu svých prostředků právní ochrany nesporně širší (obecný) dosah.⁴¹⁾

⁴⁰⁾ Blíže o tom J. Švestka, Některé aktuální otázky promlčení, Právník č. 2/1966.

⁴¹⁾ Po dodání této studie do tisku došlo k vydání zákona č. 153/1969 Sb., kterým došlo i v této oblasti k určitým — nikoli však zásadně podstatným — změnám.

III. Odpovědnost stanovená tiskovým zákonem č. 81/1966 Sb.

Významný doplněk soukromoprávní ochrany všeobecných osobnostních práv tvoří v oblasti působení hromadných informačních prostředků také § 20 tiskového zákona č. 81/1965 Sb.

Podle cit. zákona se občan, o němž byl v hromadném informačním prostředku uveřejněn nepravdivý či pravdu zkreslující údaj, jenž se dotkl jeho cti, může domáhat uveřejnění opravy.

K uplatnění tohoto práva na uveřejnění opravy je třeba písemně vyzvat šéfredaktora nejdéle do dvou měsíců po uveřejnění inkriminovaných údajů, a to s návrhem na znění opravy. Jestliže nejdéle do osmi dní po výzvě k opravě nedošlo v časopisu nebo v jiném periodickém tiskopisu k nápravě (a to v nejbližším čísle připraveném po výzvě k uveřejnění opravy), je třeba podat nejdéle do patnácti dní návrh na soudní rozhodnutí. Jinak toto právo zaniká — § 19 tiskového zákona (shora uvedené lhůty jsou tedy propadné).

Závěrem je však třeba i tu dodat, že zánikem (prekluzí) zkoumaného práva na opravu podle cit. tiskového zákona není nikterak dotčeno právo na uplatnění občanskoprávních prostředků ochrany podle občanského zákoníka (viz shora).

Při úvaze o prohloubení právní ochrany všeobecných osobnostních práv i na tomto úseku by podle mého názoru bylo přiměřené rozšířit dosavadní právní úpravu o další zvláštní právní prostředek ochrany, a sice o *tzv. právo na odpověď* (le droit de réponse).

Postup uplatnění tohoto práva by měl být obdobný uplatňování práva na uveřejnění opravy.

Ad B.

VEŘEJNOPRÁVNÍ ODPOVĚDNOST

I. Trestněprávní odpovědnost

Zvláštní zájem, který má socialistická společnost a stát na ochraně všeobecných osobnostních práv i ve vztazích mezi jedinci navzájem, se mj. projevuje v tom, že *ochranu všeobecných osobnostních práv honoruje také trestní právo*.

Trestní právo tak činí ukládáním trestních sankcí za určité neoprávněné zásahy do celé řady osobních — imateriálních statků. Ze skutkových podstat obsažených v trestním zákonu lze příkladně uvést zejména trestné činy proti životu a zdraví v hlavě VII. tr. zák. (§ 219 a n.), trestné činy proti svobodě a lidské důstojnosti v hlavě VIII. tr. zák. (§ 231 a n.). Z ostatních skutkových podstat budiž učiněna alespoň zmínka o § 198 tr. zák. týkající se hanobení národa, rasy a přesvědčení, o § 215 tr. zák. sankcionující týrání svěřené osoby, o § 216 tr. zák. stanovící sankce za

únos a konečně — nikoli však v poslední řadě — o § 206 tr. zák. upravující trestněprávní následky pomluvy.⁴²⁾

Trestněprávní odpovědnost však je — na rozdíl od občanskoprávní odpovědnosti — založena na principu zavinění (v některých případech, jako např. u pomluvy, dokonce na kvalifikovaném zavinění, tj. úmyslu).

Její podmínky jsou tudíž zásadně jiné než podmínky, které jsou stanoveny pro občanskoprávní odpovědnost za porušení všeobecných osobnostních práv. Již s ohledem na tuto skutečnost lze proto soudit, že by sama trestněprávní ochrana těchto práv nebyla dostatečnou garancí pro jejich všestranně účinnou právní ochranu. Proto také dnes nabývá takového významu podstatně širší občanskoprávní ochrana založená na objektivním principu.⁴³⁾

Konkurence trestněprávní odpovědnosti při porušení všeobecných osobnostních práv a občanskoprávní odpovědnosti, z nichž každá sleduje své zcela specifické právněpolitické cíle, je *samozřejmě možná* (tyto dva druhy právní odpovědnosti se tedy vzájemně nekonzumují).

Promlčení (resp. přesněji řečeno, svou teoretickou povahou vlastně prekluze) trestního stíhání ve shora uvedených případech se řídí obecným ustanovením § 67 tr. zák.

II. Odpovědnost podle zákona č. 38/1961 Sb. o místních lidových soudech

V úzké souvislosti s trestněprávní odpovědností sluší se alespoň stručně zmínit o odpovědnosti podle zákona č. 38/1961 Sb. o místních lidových soudech.

Ze skutkových podstat této odpovědnosti je třeba upozornit na § 19 cit. zák., postihující protiprávní zásahy do cti a důstojnosti fyzické osoby.

III. Správněprávní (administrativněprávní) odpovědnost

Správní právo se podílí na komplexní ochraně všeobecných osobnostních práv zejména zákonem o úkolech národních výborů při zabezpečování soc. pořádku č. 60/1961 Sb.

Ze skutkových podstat této správněprávní odpovědnosti sluší upozornit na § 38 zák. č. 60/1961 Sb., postihující zejména protiprávní útoky na čest a důstojnost fyzických osob.

Promlčení (resp. přesněji řečeno, svou teoretickou povahou vlastně prekluze) správního stíhání se ve shora uvedeném případě řídí § 24 zák. č. 60/1961 Sb.

⁴²⁾ Podobně jako naše trestní právo postihuje trestně pomluvu např. také § 130 tr. zák. RSFSR.

⁴³⁾ Právě tak usuzuje i sovětská právní teorie a praxe (srov. např. Naučno-praktičeskij kommentarij ke GK RSFSR — pod redakcí E. A. Flejšicové, Moskva 1966, str. 23).

Betrachtungen zur Verantwortlichkeit für Verletzungen (Gefährdung) der allgemeinen Persönlichkeitsrechte

ZUSAMMENFASSUNG

I. Die Persönlichkeit physischer Personen kommt gesetzmässig in den verschiedensten Sphären des Gesellschaftslebens zur Geltung. Es ist deshalb ganz natürlich, dass sich an der rechtlichen Regelung, Sicherung und dem Schutze der allgemeinen Persönlichkeitsrechte, mittels derer sich u. a. die Persönlichkeit und die Individualität der Subjekte im gesellschaftlichen Leben ausgeprägt äussert, Bestimmungen mehrerer Rechtszweige der tschechoslowakischen Rechtsordnung beteiligen. Es handelt sich hier einerseits um die Verfassung der ČSSR (vergl. Artikel 19, 28, 30, 31, 32, 34, 36) und um weitere tschechoslowakische Rechtsvorschriften aus der Sphäre des s. g. öffentlichen Rechts, andererseits um Bestimmungen des s. g. Privatrechts.

Die Aufmerksamkeit der Studie konzentriert sich hauptsächlich auf die Sphäre des s. g. Privatrechts, in dieser dann auf das bürgerliche Recht und in seinem Rahmen widmet sie sich der im bürgerlichen Gesetzbuch festgesetzten Verantwortlichkeit (zivilrechtliche Verantwortlichkeit).

II. Die gültige Regelung des bürgerlichen Gesetzbuches setzt neben den gemeinen Mitteln des Rechtsschutzes der allgemeinen Personenrechte im § 13 verhältnismässig sehr ausführlich auch die spezifische Verantwortlichkeit für ihre Verletzung (Gefährdung) fest.

Die Funktion und das rechtspolitische Ziel der zuletztgenannten Art der zivilrechtlichen Verantwortlichkeit, d. h. der spezifischen Verantwortlichkeit laut § 13 des bürgerlichen Gesetzbuches besteht darin, in der Form der Auferlegung einer neuen Pflicht auf den Störer-Urheber des unberechtigten Eingriffes in der Richtung einzuwirken, dass er

- a) weitere unberechtigte Eingriffe unterlässt (das präventive Moment);
- b) die Folgen des unberechtigten Eingriffes beseitigt (das Restitutionsmoment);
- c) dem Betroffenen Satisfaktion darbieten (das Satisfaktionsmoment).

Die Verantwortlichkeit für eine durch unberechtigte Verletzung (Gefährdung) der allgemeinen Persönlichkeitsrechte entstandene nicht materielle Benachteiligung ist auf einem objektiven Prinzip begründet, d. h. ohne Berücksichtigung des Verschuldens des Störers. Dadurch unterscheidet sich diese zivilrechtliche Verantwortlichkeit in ausgeprägter Weise von der strafrechtlichen Verantwortlichkeit, resp. von der administrativrechtlichen Verantwortlichkeit, bei welchen als notwendige Voraussetzung einer erfolgreichen Schutzgewährung eine verschuldete Verletzung-Gefährdung des betreffenden allgemeinen Personenrechts bestehen muss. In einigen Fällen der strafrechtlichen Verantwortlichkeit ist sogar eine qualifizierte Verschuldung-Vorsatz erforderlich.

III. Folgende Bedingungen (Voraussetzungen) sind notwendig zur Entstehung der objektiven Verantwortlichkeit für eine durch einen rechtswidrigen Eingriff (durch Verletzung oder Gefährdung) in die allgemeinen Persönlichkeitsrechte verursachte nichtmaterielle Benachteiligung:

- a) die Rechtswidrigkeit des Eingriffes und seine objektive Fähigkeit eine Benachteiligung der Persönlichkeit einer physischen Person herbeizuführen;
- b) die Existenz einer immateriellen Benachteiligung in der Form einer Gefährdung, resp. Störung der geschützten persönlichen Werte;
- c) die Existenz eines Kausalnexus zwischen a) und b).

Besondere Aufmerksamkeit wird in diesem Zusammenhang besonders einer Analyse der Fälle gewidmet, wo es sich um keinen rechtswidrigen Eingriff handelt, obwohl er nach aussen hin als dem Recht widersprechend erscheint.

IV. Ein rechtswidriger Eingriff in die allgemeinen Persönlichkeitsrechte physischer Personen kann in der Sphäre des bürgerlichen (privaten) Rechts, entweder von einer physischen Person (dem Bürger) oder einer juristischen Person (Organisation) stammen.

Fälle in welchen eine physische Person laut § 11 ff. des bürgerlichen Gesetzbuches zum Störer-Urheber des rechtswidrigen Eingriffes und damit auch gleichzeitig zum Subjekt der Verantwortlichkeit für die entstandene nichtmaterielle Benachteiligung wird bilden im grossen und ganzen weder in der Theorie noch in der Praxis Schwierigkeiten.

Nach der Konzeption der Verantwortlichkeit, auf welche sich das bürgerliche Gesetzbuch aus dem Jahre 1964 stellte und die auch von einem grossen Teil der tschechoslowakischen zivilrechtlichen Theorie vertreten wird, ist die juristische Person — auch wenn es um eine Verletzung (Gefährdung) der allgemeinen Personenrechte durch eine für sie handelnde physische Person geht — selbst Subjekt der zivilrechtlichen Verantwortlichkeit. Es besteht aber die Grundbedingung, dass es zur Verletzung (Gefährdung) dieser Personenrechte im Rahmen der Aufgabenerfüllung dieser juristischen Person gekommen ist und zwar durch Handlungen der physischen Personen, die in ihrem Auftrage diese Aufgaben erfüllten, zum Beispiel durch ihre Angestellten oder Mitglieder (es handelt sich hier also um eine analogische Applikation des § 421 der bürgerlichen Gesetzbuches, der die Verantwortlichkeit einer Organisation für Schäden betrifft). Die Verantwortlichkeit physischer Personen, die während der Aufgabenerfüllung im Namen der juristischen Person handelten, beschränkt sich so nur auf die Verantwortlichkeit im gegenseitigen inneren Ersatzanspruch.

V. Die Mittel des zivilrechtlichen Schutzes der allgemeinen Persönlichkeitsrechte können — genau wie bei allen anderen bürgerlichen Rechten — 1. allgemeine oder 2. besondere (spezifische) sein.

Zu den spezifischen Rechtsmitteln des gerichtlichen Schutzes der allgemeinen Personenrechte gehört:

- a) das Recht zu fordern, dass von dem unberechtigten Eingriff abgesehen wird (die s. g. negatorische Klage);
- b) das Recht die Beseitigung der Folgen rechtswidriger Eingriffe zu fordern (die s. g. Restitutionsklage);
- c) das Recht eine angemessene Genugtuung zu fordern (die s. g. Klage auf angemessene Genugtuung — Satisfaktion).

Von diesen Rechtsmitteln wird in der Studie besonders dem Recht eine Satisfaktion zu fordern Aufmerksamkeit gewidmet. Der Autor kommt hier unter anderem zur Schlussfolgerung, dass es unter bestimmten Umständen bei einer fühlbaren Verletzung der allgemeinen Personenrechte angebracht wäre dem Urheber des Eingriffes auch event. die Pflicht einer materiellen (finanziellen) Satisfaktion aufzuerlegen und trägt in diesem Sinne Vorschläge de lege ferenda vor.

VI. Die allgemeinen Persönlichkeitsrechte, als Prototyp der persönlichen Rechte überhaupt, unterliegen im tschechoslowakischen bürgerlichen Recht keiner Verjährung (vergl. § 100, Abs. 2 d. BGB). Für ihre Geltendmachung bestehen aber auch in den prozessrechtlichen Vorschriften keine Prozessfristen. Falls aber dem Betroffenen durch den rechtswidrigen Eingriff in die allgemeinen Persönlichkeitsrechte ein Recht auf Schadenersatz entstanden ist, unterliegt dieses zweifellos als ein Recht von rein materiellem Charakter der Verjährung.

ných odvetví materiální výroby (a především do zemědělství, které se tak postupně stává integrující součástí celého národního hospodářství).

Realizaci těchto rozvoji naznačených vývojových tendencí našeho zemědělství, zejména pokud mají probíhat v podmínkách tržního hospodářství, není si dost dobře možno představit bez všestranného využití kooperáčních a integračních vztahů ve styku a spolupráci jak mezi samotnými zemědělskými podniky družstevního i státního sektoru, tak i mezi nimi a jejich přirozenými nezemědělskými partnery. K úkolům této socialistické integrace musí přitom patřit především mobilizace dosud rozptýlených prostředků a síl zemědělských výroben, zpracování a napřimování

K právní úpravě kooperačních a integračních vztahů v našem zemědělství

К вопросу о правовом регулировании кооперационных
и интеграционных отношений в нашей сельском хозяйстве

Zur rechtlichen Regelung der Kooperations-
und Integrationsbeziehungen in unserer Landwirtschaft

BOLESLAV POSPÍŠIL

I. K VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ

Hlubší národohospodářské analýzy provedené v posledních letech přesvědčivě ukazují, že naše zemědělství nelze již považovat za nějaké na-prosto samostatné a svébytné odvětví s uzavřeným a soběstačným okruhem reprodukce. Ve skutečnosti je nyní spojeno četnými ekonomickými i organizačními vazbami s řadou dalších nezemědělských odvětví, která předcházejí nebo výrobně navazují na zemědělskou prvovýrobu. Proces společenské dělby práce dospěl u nás už do takového vývojového stadia, kdy na výživě lidu se vedle vlastní zemědělské výroby podílejí ve stále širším rozsahu též jiná odvětví národního hospodářství. Více než polovina výrobních prostředků používaných v zemědělském provozu pochází dnes z průmyslu a stavebnictví a zemědělská výroba je odkázána dále i na služby obchodních a jiných nezemědělských organizací.

Snaha po vytvoření zemědělsko-potravinářského komplexu, do něhož by vedle podniků zemědělské prvovýroby spadaly i podniky zpracovávající zemědělskou surovinu, podniky služeb pro zemědělství a obchodní i od-bytové organizace, je určitým výrazem tohoto poznání, které je v souladu s celosvětovým trendem pronikání vědeckotechnického pokroku do základ-ních odvětví materiální výroby (a především do zemědělství, které se tak postupně stává integrující součástí celého národního hospodářství).

Realizaci i další rozvoj naznačených vývojových tendencí našeho země-dělství, zejména pokud mají probíhat v podmínkách tržního hospodářství, není si dost dobře možno představit bez všestranného využívání koope-račních a integračních vztahů ve styku a spolupráci jak mezi samotnými zemědělskými podniky družstevního i státního sektoru, tak i mezi nimi a jejich přirozenými nezemědělskými partnery. K úkolům této socialis-tické integrace musí přitom patřit především mobilizace dosud rozptýle-ných prostředků a sil zemědělských výrobců, zkracování a napřimování

cest při výměně výsledků i předpokladů výroby mezi nimi a podniky z navazujících národohospodářských odvětví, společné a ekonomicky výhodné obstarávání dohodnutých hospodářských i společenských činností, všestranné rozvíjení socialistické podnikavosti v JZD i ve státních zemědělských podnicích a soustavné i promyšlené zavádění velkovýrobních metod, techniky a technologie do zemědělské prvovýroby za účinné pomoci a součinnosti průmyslových i dalších nezemědělských partnerů.

O rozvíjení kooperačních a integračních vztahů v našem zemědělství se v posledních letech hodně mluví i píše. Obou uvedených termínů, i když už pomalu přecházejí do obecného občanského povědomí, se přitom užívá převážně v ekonomickém odborně významovém smyslu, tedy k označení a vystižení určitých ekonomických kategorií. V prvním případě má se obvykle na mysli proces překonávání důsledků rostoucí dělby práce, spočívající v různých organizačně ekonomických opatřeních k zajištění potřebné výměny výrobků a činností ve společnosti. V druhém případě, tj. u *integrace*, třeba po pravdě předeslat, že tento pojem není zatím ani v ekonomickém názvosloví jednotně interpretován. Naši i cizí autoři mu podkládají mnohdy značně odlišný význam.¹⁾ Někdy se takto označuje jakákoliv forma společné činnosti zemědělských podniků, tedy jak jejich smluvní součinnost, tak i naprosté splynutí nebo sloučení. Toto nejširší pojetí však zřejmě nevystihuje správně specifikum integrace, které třeba spatřovat v určitém kvalifikovaném ekonomicko organizačním propojení a koordinaci zemědělských výrobních podniků s podniky a organizacemi jiných odvětví.

Naše legislativně právní terminologie — na rozdíl od zmíněného ekonomického pojmosloví — označuje společenské vztahy vznikající v průběhu kooperace a integrace mezi zemědělskými družstevními i státními podniky a případně i dalšími jejich nezemědělskými partnery za vztahy „spolupráce“, resp. „vzájemné spolupráce“ nebo též za jejich „sdružování“.

Až zhruba do poloviny šedesátých let — tedy až do doby, kdy se u nás ujal termín „integrace“ — byly zmíněné právní termíny „spolupráce“ a „sdružování“ považovány skoro obecně za synonyma s pojmem *kooperace*, a takto také v odborné právnícké publicistice používány.²⁾ Teprve v posledních letech vyšlo najevo, že podle platné právní úpravy družstevní spolupráce a sdružování podniků možno v zemědělství úspěšně rozvíjet i převážnou část v úvahu přicházejících integračních vztahů. Vý-

¹⁾ Srov. např. E. Čakajda aj., *Integrace mezi zemědělstvím a průmyslem*, SZN, Praha 1967, str. 47–67; A. Tauber, *Vertikální kooperace a integrace v zemědělství*, Academia, Praha 1967, str. 16–21; I. Rubík, *Integrace v čs. zemědělství*, SZN, Praha 1968, str. 16–26.

²⁾ Srov. např. J. Spišiak, *K otázkám družstevnej kooperácie a vlastníctva JRD*, Naša veda č. 4/1959, str. 149 a d.; J. Šoltész, *Melioračné družstvá — nová forma medzidružstevnej kooperácie*, Právny obzor č. 8/1959, str. 454–465; L. Košta: *Zmluva v medzidružstevnej spolupráci*, Právny obzor č. 10/1960, str. 607–617; B. Pospíšil, *Vzájemná spolupráce JZD*, Právnik č. 4/1961, str. 309–326.

znamový rozsah právních pojmů „spolupráce“ a „sdružování“ byl proto rozšířen v naznačeném směru.

I když by snad bylo možno pochybovat o vhodnosti takovéhoho společného označování dvou rozdílných okruhů organizačně ekonomických vztahů, rozvíjejících se v lůně našeho zemědělství, přesto jen musíme v souladu s vžitou již právní terminologií počítat s tím, že *pokud právní norma hovoří o vzájemné spolupráci nebo sdružování družstev a jiných zemědělských i nezemědělských podniků, má na mysli jak kooperaci, tak i integraci mezi nimi.*

V našem pojednání, přestože je zaměřeno na právní problematiku otázek spolupráce a sdružování zemědělských podniků, neobejdeme se však zřejmě v zájmu přesnějšího rozlišování bez použití zmíněných ekonomických výrazových prostředků — a budeme tedy mluvit místy o kooperaci a integraci (jak se to koneckonců stává již i v právnícké literatuře běžným).

S ohledem na trvající nejasnosti při používání a interpretaci termínu „integrace“ nebude jistě na škodu, když si nejdříve řekneme, v jakém významovém smyslu bude označení kooperace či integrace užíváno v následujícím textu.

Pod *kooperací* si představujeme organizačně právní stránku procesu, při němž dochází k trvalejšímu nebo opakovanému navazování hospodářské i jiné součinnosti mezi dvěma nebo více partnery z oblasti zemědělské prvovýroby, případně i z dalších odvětví. Spolupráce probíhá vždy na dobrovolném smluvním podkladě, jako důsledek ekonomické výhodnosti či nutnosti a jejím výsledkem je prostá směna činností, společně vyprodukovaný finální výrobek, dohodnutá společná součinnost nebo i jen jednostranná výpomoc. Půjde zejména o případy, kdy:

a) v důsledku společenské dělby práce uvnitř zemědělství dochází k rozčlenění výrobního cyklu mezi několik výrobců (např. odchov a výkrm dobytka v rámci otevřeného obratu stáda), anebo když určité činnosti (jako např. výroba krmiv, příprava a rozmetání hnojiv) jsou vyčleňovány ze zemědělského výrobního procesu a provozovány samostatně; takto vzniklá specializace volá po novém smluvním propojení navazujících činností, prováděných různými podniky;

b) v zájmu lepšího zvládnutí náročnějších úkolů dochází ke spojování finančních, materiálových i jiných prostředků a pracovních sil více zemědělských a příp. i nezemědělských podniků; takto mohou být formou spolupráce více účastníků zajišťovány a provozovány různé druhy zemědělské i nezemědělské činnosti a obstarávány služby potřebné pro rozvoj zemědělské výroby;

c) zemědělské podniky družstevní i státní snaží se vzájemnou nebo případně i jednostrannou výpomocí čelit přechodným nedostatkům v organizaci vlastní výroby a v rozvoji výrobních sil (např. ve vybavení výrobními prostředky, zejména zemědělskými stroji, pracovními silami, materiálem, finančními prostředky apod.).

O *integraci* můžeme naproti tomu podle našeho názoru mluvit jen tehdy,

jestliže v rámci různých forem spolupráce a sdružování prostředků i sil mezi zemědělskými podniky obou sektorů navzájem (tedy po horizontální linii) nebo mezi nimi a podniky průmyslovými, zpracovatelskými, obchodními a podniky služeb pro zemědělství (tedy po linii vertikální) dochází k jednostrannému (obvykle ve směru k zemědělské prvovýrobě) nebo i k vzájemnému ovlivňování výrobního procesu a technologie výroby spolupracujících partnerů. Navazované smluvní vztahy opouštějí tak při integraci oblast prosté směny a kladou si za úkol výrazně ovlivnit další části reprodukčního procesu, především samotné výroby.

Můžeme-li tedy kooperaci v zemědělství považovat za prosté využívání smluvních vztahů rovnoprávnými podnikatelskými subjekty, které takto s využitím právních prostředků navazují a organizačně si zajišťují potřebná nebo ekonomicky nutná spojení, přerušená pokračující dělbou práce a specializací, anebo řeší přechodné nedostatky v úrovni a struktuře svých výrobních sil, představuje naopak integrace vyšší vývojovou etapu smluvních vztahů a organizačního seskupování zemědělských a jiných výrobců na dvou či několika navazujících stupních výroby, při níž dochází k přímému ovlivňování a usměrňování jejich výroby — a v důsledku toho též i k určitému omezování jejich subjektivity.

II. VÝVOJ A SOUČASNÝ STAV PRÁVNÍ ÚPRAVY

V našem zemědělství hospodaří podniky státního i družstevního vlastnictví. Prvenství při navazování a rozvíjení kooperačních a integračních vztahů patří přitom prokazatelně družstevnímu sektoru.

Družstevně skupinová forma vlastnictví v JZD s její důslednou hmotnou zainteresovaností na realizovaném hrubém důchodu nutila totiž družstevní výrobce už i v podmínkách direktivního řízení našeho hospodářství k daleko větší podnikatelské aktivitě a iniciativě, než byla tehdy obvyklá a možná v podnicích státního sektoru. Rovněž tak existující způsob rozdělování družstevních důchodů dovoľoval řadě JZD při dobrém hospodaření vytvářet určité finanční i naturální rezervy a volněji s nimi disponovat mimo rámec vlastního družstva, což u státních zemědělských organizací, napojených bezprostředně na státní rozpočet, možné nebylo.

Byla to tedy především jednotná zemědělská družstva, která s postupným posilováním a upevňováním své ekonomiky hledala již zhruba od poloviny padesátých let možnosti a schůdné cesty pro výrobní i jinou součinnost s dalšími družstvy a jinými zemědělskými podniky i organizacemi, spojovala s nimi své výrobní, materiálové a finanční prostředky i pracovní síly — a na základě výhodných kooperačních svazků snažila se dosáhnout lepších hospodářských výsledků, vyšší produktivity práce, snížení výrobních nákladů a celkového zhospodárnění i zefektivnění zemědělské a na ni navazující doplňkové výroby. Spolupráce družstev a jejich partnerů umožňovala jim zároveň překonávat stávající nedostatky v úrovni a rozvoji výrobních sil a opatřovat si nezbytné výrobky i služby,

jejichž zajištění ze strany jiných odvětví bylo nedostatečné nebo příliš drahé.³⁾

Stejně tak i zkušenost posledních let — v nichž dochází u nás k postupnému obnovování normálních ekonomických a obchodních vztahů mezi zemědělskými podniky, jakož i mezi zemědělstvím a ostatními odvětvími — ukazuje, že JZD patří opět k neaktivnějším účastníkům při navazování a rozvíjení integračních spojení mezi zemědělskou prvovýrobou a jejími předzásobitelskými i odběratelskými sektory. Jednotná zemědělská družstva jsou tedy i v současné době prvořadě významnými a početně nejčastějšími subjekty všech forem výrobní spolupráce a sdružování podniků v zemědělství, ať už jde o vztahy kooperační či integrační.

Tomuto poznatku odpovídá též zjištění, že i organizačně právní formy spolupráce byly postupně upravovány především v normách zemědělsko-družstevního práva, v nichž i dnes nacházíme poměrně nejucelenější a nejpracovnější systém právní fixace kooperačních a integračních vztahů v zemědělství. Tím zdaleka nemá být ovšem řečeno, že by šlo snad o úpravu dokonalou a zcela vyhovující jak dnešním, tak i budoucím úkolům a požadavkům. Výše zmíněné hodnocení vychází pouze ze srovnání existující zemědělskodružstevněprávní úpravy problematiky spolupráce družstev a ostatních podniků s korespondující úpravou téže materie — vedenou však zejména po linii státního podnikání — v normách hospodářského práva, která je příliš kusá a velice rámcová.

Základ právní úpravy kooperace a integrace v zemědělství, rozvíjené na bázi družstevního sdružování a podnikání, máme již deset let zakotven v ustanoveních části sedmé zákona č. 49/1959 Sb. o jednotných zemědělských družstvech (viz jeho §§ 31 až 38), která nese název „*vzájemná spolupráce družstev*“. K jejímu bližšímu provedení byly postupně vydány ministerstvem zemědělství dvě vyhlášky (vyhláška č. 144/1960 Sb. a nyní platná vyhl. č. 47/1968 Sb.), z nichž ani jedna však nerozvedla v celém rozsahu dotčený okruh společenských vztahů, rámcově naznačených v zákoně. Mimo sféru zákona o JZD je zhruba po stejnou dobu právně fixováno postavení melioračních družstev jako specifických kooperačních útvarů v našem zemědělství.⁴⁾

Zákon o JZD rozeznává nižší a vyšší formy družstevní spolupráce (srov. jeho § 32 a § 33, odst. 1). Odlišující kritérium přitom spatřuje ve skutečnosti, že při tzv. *vyšších formách družstevní spolupráce* vyúsťuje součinnost kooperujících či integrujících partnerů v rozhodnutí o založení nového právního subjektu (společného družstevního podniku nebo melioračního družstva), který teprve organizuje, zajišťuje nebo provádí společně dohodnutou činnost. U tzv. *nižších forem družstevní spolupráce* jde na-

³⁾ V bližším viz B. Pospíšil: Slučování JZD a jejich vzájemná spolupráce, NPL, Praha 1962, str. 100–110.

⁴⁾ Viz § 32a novely č. 12/1959 Sb. k zákonu č. 11/1955 Sb. o vodním hospodářství a Vzorové stanovy melioračních družstev (poř. č. 103/1961 Věstníku MZLVH).

proti tomu o všemožné sdruchy smluvní součinnosti a výpomoci, při nichž není vytvářen samostatný právní subjekt.

Zvolené třídění není právě nejvýstižnější, i když v dosavadním vývoji zatím vcelku vyhovovalo. Nutno však počítat s tím, že s postupným širším rozvíjením kooperačních a zejména integračních vztahů v našem zemědělství i v celém vytvářejícím se agrokomplexu bude čím dále tím méně dostačující. Pod dosavadní označení „nižších forem“ spolupráce museli bychom totiž postupně zahrnovat i mnohé hodně náročné integrační smlouvy a taktéž i složité integrační útvary bez právní subjektivity, čímž bychom ale zároveň dokonale popřeli vhodnost zvoleného označení. Pro budoucno bude tedy zřejmě třeba v souvislosti s novou právní úpravou zmíněných otázek uvažovat též o výstižnější terminologii.

Okruh použitelnosti předpisů o vzájemné spolupráci družstev je širší, než by snad naznačovala ta formální okolnost, že jde o ustanovení zakotvená v zákoně o jednotných zemědělských družstvech, příp. v předpisech na něj navazujících. Ani z označení, že jde o *družstevní formy spolupráce* nelze vyvozovat, že by snad mělo jít o kooperační a integrační vztahy rozvíjené výhradně mezi samotnými JZD. Naopak, do těchto smluvních vztahů spolupráce mohou vedle družstev vstupovat i státní zemědělské a nezemědělské organizace. I když se o této možnosti výslovně mluví jen u tzv. vyšších forem družstevní spolupráce (srov. ust. § 33, odst. 2 zákona o JZD a § 32a zák. o vodním hospodářství), nic nebrání tomu, aby se tak dělo i u forem označovaných dosud za nižší. Podmínkou ovšem je, aby státní organizace se těchto kooperačních či integračních vztahů zúčastňovaly spolu s jednotnými zemědělskými družstvy. Pokud by mělo jít už o spolupráci pouze mezi podniky státního sektoru, nemohla by mít charakter družstevní spolupráce a nemohla by se proto dít ani s využitím norem zemědělskodružstevního práva.

Pro takovéto případy bylo by nutno použít korespondující úpravy hospodářskoprávní, která se formuje teprve v posledních letech v souvislosti s nástupem ekonomické soustavy řízení, kdy jsou i pro podniky státního sektoru v zemědělství a ostatních odvětvích postupně vytvářeny příznivější ekonomické podmínky k navazování a rozvíjení různých forem kooperace a integrace.

Obdobně jako při celkové koncepci základních principů nové soustavy řízení národního hospodářství setkáváme se i zde — při řešení dílčích otázek kooperace a integrace mezi socialistickými (a především státními) organizacemi s tím, že do ostatních odvětví se přenáší řada kategorií a zkušeností prověřených v minulosti v oblasti našeho družstevního zemědělství. Obráží se to pak pochopitelně do značné míry i ve sféře právní regulace příslušného okruhu společenských vztahů. Vidíme to jasně např. na ustanovení § 85 vlád. nař. č. 100/1966 Sb. o plánovitém řízení národního hospodářství, které s účinností od 1. ledna 1967 zakotvilo v našem právním řádu poprvé ucelenější hospodářskoprávní variantu otázek kooperace a integrace mezi socialistickými organizacemi. Svým pojetím —

a nakonec i zvolenou terminologií — připomíná v mnohém úpravu zmíněné problematiky platnou pro oblast zemědělského družstevnictví.

Přes použití odlišného označení od norem zemědělskodružstevního práva — místo o „spolupráci“ družstev mluví se zde o „sdružování“⁵⁾ podniků — jde v podstatě v obou úpravách o shodný cíl: upravit potřebné organizačně právní formy kooperace a integrace mezi socialistickými organizacemi. Rozdílný je ovšem dosah obou zmíněných právních úprav. *Jestliže totiž se zákon o JZD omezuje na úpravu kooperačních a integračních vztahů v zemědělství na bázi družstevního podnikání, je dosah hospodářskoprávní úpravy daleko širší: platí pro všechna odvětví našeho národního hospodářství včetně zemědělství, a i když je v ní hlavní důraz kladen na formy státního podnikání, dohodou účastníků mohou být zvoleny též formy družstevní.*⁶⁾

Podobně jako zákon o JZD, který — jak již bylo řečeno — mluví o nižších a vyšších formách spolupráce — počítá i hospodářskoprávní varianta otázek kooperace a integrace mezi podniky se dvěma odlišnými okruhy jejich sdružování. Právním základem je přitom vždy tzv. *smlouva o sdružení* (ve smyslu ust. § 85 vl. nař. č. 100/1966 Sb.), která buď

a) zaváže spolupracující partnery k tomu, že spojí svoji činnost nebo část majekových prostředků k dosažení určitého účelu, popř. v jiném společném zájmu (srov. ust. § 85, odst. 2 cit. předp.), anebo

b) na jejím základě vznikne dohodou účastníků a za jejich podílové účasti nový právní subjekt, nová socialistická organizace, která pak plní společně dohodnutou činnost (srov. ust. § 85, odst. 6 cit. předp.).

Použitelnost hospodářskoprávní úpravy kooperačních a integračních vztahů v zemědělství přichází v úvahu zejména při sdružování podniků státního sektoru. Výjimečně se tak může dít i v případech spolupráce těchto podniků v součinnosti s JZD, pokud se družstva budou dobrovolně chtít podrobit majetkoprávním důsledkům plynoucím pro ně z této formy součinnosti, které jsou — alespoň podle dosavadních zkušeností — méně příznivé než při družstevních formách spolupráce.⁷⁾

*

Po tomto základním nástinu dvou platných a na zemědělském úseku používaných variant právní úpravy otázek kooperace a integrace mezi

⁵⁾ Samotný termín „sdružování“ se tradičně v našich zemích používá v právních úpravách již skoro sto let právě k označení a vystižení vzájemného spojování a soustřeďování sil i prostředků občanů a organizací na bázi družstevní součinnosti a podnikání. I zde jsme tedy svědky toho, jak hospodářskoprávní úprava přejímá též vžitou družstevněprávní terminologii.

⁶⁾ K tomu viz ust. § 4 a § 15, odst. 4 vyhl. č. 104/1966 Sb. o správě národního majetku, která konkretizuje některé majetkoprávní důsledky sdružování podniků na základě ust. § 85 vl. nař. č. 100/1966 Sb.

⁷⁾ Máme zde na mysli dosud striktní úpravu jednosubjektového státního socialistického vlastnictví a přesně zákonem vymezené pravomoci jednotlivých státních organizací i sdružení podniků při nakládání s tímto majetkem.

socialistickými družstevními i státními organizacemi pokusíme se nyní poněkud blíže vymezit jednotlivé *smluvní typy* a *organizačně právní formy spolupráce* či *sdužování*, které v průběhu dosavadního vývoje právní reglementace dotčených společenských vztahů aspoň částečně již vykrytalizovaly, a to ať už v oblasti zemědělskodružstevněprávní úpravy, anebo v oblasti úpravy hospodářskoprávní. Tím si myslím vytvoříme zároveň příznivější předpoklady pro závěrečné úvahy de lege ferenda.

A. ZEMĚDĚLSKODRUŽSTEVNĚPRÁVNÍ ÚPRAVA

a) Smlouva o družstevní spolupráci

Nejběžnější způsoby spolupráce mezi JZD v uplynulých zhruba patnácti letech, které normy zemědělskodružstevního práva označují za tzv. nižší formy družstevní spolupráce, probíhaly převážně s využitím obecných smluvních typů občanskoprávních a později hospodářskoprávních, jako jsou koupě a prodej, směna, nájem, půjčka apod. I když tyto právní instrumenty řešily vcelku vyhovujícím způsobem obsah dohodnutých kooperací, nestačily již k organizačnímu jejich zajištění, zejména pokud šlo o případy trvalejší nebo opakované spolupráce mezi týmiž partnery. Proto se objevují snahy po vytvoření určitého nového smluvního typu kooperační smlouvy, která by zachytila a vyjádřila právě tyto specifické rysy kooperačních vztahů, tzn. především jejich organizačně právní charakter.

Po několika pokusech z druhé poloviny padesátých let řešit tuto problematiku cestou interních směrnic resortního ministerstva zemědělství, došlo konečně v roce 1960 k řádnému právnímu zakotvení *smlouvy o družstevní spolupráci* ve vyhlášce č. 144/1960 Sb. o provozování pomocné a přidružené výroby v JZD a o jejich vzájemné spolupráci, která byla prováděcím předpisem k sedmé části zákona o JZD.

Ani tuto právní reglementaci nelze ovšem považovat za plně vyhovující, nehledě už k tomu, že měla jen přechodné trvání.⁸⁾ Vymezení obsahu zmíněné kooperační smlouvy bylo příliš rámcové a kusé. Jako essentialia stanovila cit. vyhláška pro smlouvu o družstevní spolupráci jen následující čtyři náležitosti (viz § 4, odst. 5):

- a) názvy účastníků kooperace,
- b) předmět a rozsah společně dohodnuté činnosti,
- c) způsob a formy účasti partnerů na společné činnosti a jejich výsledcích a
- d) dobu trvání spolupráce.

⁸⁾ Vyhl. č. 144/60 Sb. platila v době od 10. října 1960 do 14. října 1961, kdy byla v souvislosti s tehdejšími tažením proti přidružené výrobě v JZD neuvážené zrušena a v části týkající se spolupráce družstev nebyla již nahrazena žádným novým prováděcím předpisem.

Na vlastní vůli účastníků bylo pak ponecháno, zda smlouva podle potřeby — s přihlédnutím k povaze a rozsahu spolupráce — upraví ještě další skutečnosti.

Písemná forma byla předepsána pouze pro případy, kdy v rámci společně dohodnuté činnosti měly být shromažďovány společné finanční prostředky a pořizovány společné investice; to byl zřejmě velký ústupek družstevní praxi, která mnohdy ke své škodě zanedbávala administrativní stránku při dojednávání kooperačních smluv.

V současné době není zmíněný smluvní typ v našem právním řáde výslovně zakotven, ač v praxi se nadále jeví jeho potřeba. Je to určitý paradox, že rozvíjející a množící se případy běžné smluvní spolupráce mezi JZD nacházejí dnes v našem zákonodárství slabší právní ochranu, než tomu bylo v nedávné minulosti. To samo o sobě mluví pro urychlenou nápravu tohoto nežádoucího stavu a pro novou propracovanější právní fixaci smlouvy o družstevní spolupráci v připravovaném zákoně o zemědělském družstevnictví.

b) Smlouva o sdružení

V rámci spolupráce vytvářejí JZD běžně (někdy i spolu s dalšími organizacemi nedružstevního charakteru) různé organizační útvary bez právní subjektivity, které jsou nejčastěji označovány jako „sdružení“. I když jde o významnou variantu tzv. nižších forem družstevní spolupráce, nebyly dosud v normách zemědělskodružstevního práva nikdy zcela vyhovujícím způsobem fixovány zákonné náležitosti tohoto smluvního typu. Praxe však přesto v nemalé míře různých druhů smluv o sdružení používá.

Z počátku (zhruba v druhé polovině padesátých let) byla zde snaha využívat i k rozvíjení tohoto druhu kooperačních spojení v družstevním sektoru našeho zemědělství smluvního typu *smlouvy o sdružení*, kterou upravoval tehdejší občanský zákoník (viz §§ 489–500 zákona č. 141/1950 Sb.). O této skutečnosti svědčí např. i interní směrnice min. zemědělství pro sdružování JZD formou družstevní spolupráce (poř. č. 105/1959 Věstníku MZ), která při formulaci náležitostí smlouvy o sdružení odkazuje v zásadě na občanský zákoník. Praxe však brzy ukázala nemožnost důsledné aplikace dotyčných občanskoprávních ustanovení na společenské vztahy vznikající mezi JZD a jejich partnery při sdružování svých prostředků a sil naznačených způsobem spolupráce. Pro potřeby zemědělskodružstevní praxe je proto postupně vytvářen zvláštní smluvní typ, který si zachoval sice stejné pojmenování smlouvy o sdružení, ovšem svůj obsah v mnoha směrech přizpůsobil potřebám odvětví, v němž je používán.⁹⁾

O dílčí právní vyjádření těch modifikací původní občanskoprávní smlouvy o sdružení, které bylo třeba provést v zájmu její použitelnosti v oblasti

⁹⁾ V bližším viz B. Pospíšil, Vzájemná spolupráce JZD, Právník č. 4/1961, str. 312 až 317.

zemědělského družstevnictví, se pokusila zmíněná již vyhl. č. 144/60 Sb. Nezmiňuje se přitom ovšem výslovně o tom, že by se snažila sama formulovat smluvní typ smlouvy o sdružení. V ust. § 4, odst. 4 cit. vyhl. se pouze s odvoláním na smlouvu o družstevní spolupráci uvádí, že spolupracující družstva mohou pověřit jednoho z účastníků spolupráce k obstarávání správy společných záležitostí. Tím ovšem už se ale původní — pro všemožné případy družstevní spolupráce koncipovaná smlouva o spolupráci mění ve smlouvu o sdružení, neboť řeší základní otázku sdružení jako útvaru nemajícího povahu právnické osoby, totiž způsob vystupování jeho účastníků navenek (v majetkoprávních, závazkových a jiných vztazích).

Občanskoprávní typ smlouvy o sdružení neřešil tyto otázky přijatelným způsobem pro potřeby sdružení JZD, zejména i pokud šlo o otázku ručení za společně převzaté závazky. Zemědělskodružstevní praxi vyhovovala lépe konstrukce tzv. *vedoucího družstva sdružení*, naznačená již v cit. vyhl. č. 144/60 Sb. a rozvedená přesněji v „Zásadách pro financování a úvěrování JZD a útvarů družstevní spolupráce“, které vydala Státní banka československá (viz částku 93/1959 Ů. 1.). Toto vedoucí družstvo vystupuje tedy za sdružení navenek ve všech jeho právních jednáních, zavazuje se za něj, přijímá platby a provádí průčtování společných nákladů i výnosů na ostatní účastníky sdružení; odděleně vede také potřebnou účetní i jinou evidenci o činnosti sdružení.¹⁰⁾

Zmíněná úprava zůstala ovšem do značné míry torzem, neboť neřešila ještě celou řadu důležitých otázek, kterými se družstva a jejich partneři musí v praxi při zakládání sdružení ve svých smlouvách zabývat. Proto i v tomto směru bude v připravovaném zákoně o zemědělském družstevnictví třeba zjednat konečně jasno.

c) Meliorační družstvo

Meliorační družstvo je organizačně právní kooperační útvar družstevního charakteru, který zahrnujeme mezi tzv. vyšší formy družstevní spolupráce, i když jeho právní úprava je provedena mimo rámec zákona o JZD. Právní základ ke vzniku melioračních družstev byl u nás dán novelou k zákonu o vodním hospodářství (zákon č. 11/1955 Sb. ve znění zákona č. 12/1959 Sb.), která nabyla účinnosti dnem 14. března 1959. V jejím § 32a je meliorační družstvo zakotveno jako samostatná právnická osoba, která vzniká na základě rozhodnutí a podílové účasti JZD a dalších socialistických organizací hospodařících na půdě; účelem melioračního družstva je totiž starat se o odvodňování, zavodňování a jiné zúrodnovací zásahy na pozemcích členů. Družstvo má tedy výrazné svépomocný družstevní charakter.

Otázky vnitřního zřízení melioračního družstva jsou řešeny v jeho stanovách, které si každé družstvo vypracuje podle vzoru vydaného min.

¹⁰⁾ Blíže srov. B. Pospíšil, posl. cit. článek, str. 315--316.

zemědělství. Ve stanovách si meliorační družstvo po uvedení názvů a sídel svých členů upraví zejména následující otázky:

- a) úkoly družstva a předmět jeho činnosti,
- b) vznik členství, práva a povinnosti členů,
- c) strukturu družstevních orgánů (sbor zástupců jako nejvyšší zastupitelský orgán MD a z jeho středu volený kolektivní řídicí orgán — výbor v čele s předsedou a kolektivní kontrolní orgán — revizní komise) a způsob i metody vnitřního řízení,

- d) zásady hospodaření melioračního družstva, zejména jak se členové podílejí na vytváření základního jmění družstva (členskými podíly), na úhradě jeho provozních nákladů (členské příspěvky) a na jeho výsledcích,

- e) způsoby zániku členství a vypořádání s bývalým členem melioračního družstva,

- f) způsoby zániku melioračního družstva a jeho likvidace.

Z uvedeného vyplývá, že meliorační družstvo jako určitý — v našich poměrech už vžitý — zemědělský kooperační útvar je právní formou družstva družstev, respektive přesněji vyjádřeno — *družstva právnických osob*. Dlouhodobě perspektivně trvající potřeba zúrodnování zemědělské půdy, při níž by bylo neekonomické nevyužívat maximálně svépomoci samotných zemědělských výrobců (především JZD a státních statků), mluví rozhodně pro zachování této organizačně právní formy sdružování zemědělských podniků i do budoucna. Při nové právní fixaci bude však vhodné uvažovat o sjednocení dosavadní úpravy melioračních družstev s jinými formami kooperace a integrace v našem zemědělství, rozvíjenými na bázi družstevního sdružování a podnikání.¹¹⁾

d) Společný družstevní podnik

Další vyšší formou družstevní spolupráce je *společný družstevní podnik*, vytvářený na základě dobrovolnosti podílovou účastí JZD a státních zemědělských i nezemědělských organizací k různým hospodářským i jiným účelům v oblasti rozvíjení kooperačních i integračních vztahů v našem zemědělství. Právní základ těchto mezidružstevních organizací nacházíme v ustanoveních §§ 33 až 37 zákona č. 49/1959 Sb. o jednotných zemědělských družstvech. Podrobnější ustanovení o vnitřním zřízení společných družstevních podniků byla přechodně obsažena v několikrát již zmíněné vyhl. č. 144/1960 Sb. (viz její §§ 7 až 24); v současné době jsou tyto otázky řešeny ve vyhl. č. 47/1968 Sb. o společných družstevních podnicích a o provozování přidružené výroby JZD, která nabyla účinnosti dnem 10. dubna 1968.

Srovnáme-li právní konstrukci společného družstevního podniku s melioračním družstvem, vidíme, že zde není podstatnějších rozdílů. Rozdíly jsou v zaměření činnosti; jestliže totiž MD se zabývají zúrodnováním půdy,

¹¹⁾ O melioračních družstvech v bližším viz B. Pospíšil, Meliorační družstva, Socialistická zákonnost č. 2/1960, str. 113—128.

je možný okruh činnosti společných družstevních podniků daleko širší — přes hospodářskovýrobní činnost zemědělského charakteru, provozování pomocné a přidružené výroby, obstarávání různých služeb pro zemědělství, obchodní a odbytové činnosti až po péči o rekreaci zemědělských družstevníků, jejich školení apod. Na rozdíl od svépomocného charakteru melioračních družstev vyniká také v činnosti společných družstevních podniků právě složka podnikatelská — odtud zřejmě i jejich pojmenování. To ovšem nic nemění na právní formě obou těchto integračních útvarů, která je v zásadě formou družstva právnických osob.

Shodné jsou proto vcelku i orgány společného družstevního podniku, i když jsou zatím někdy odlišně pojmenovány. Nejvyšší zastupitelský orgán, v němž má každý člen svého zástupce, se zde nazývá valná hromada a kolektivní řídicí orgán představenstvo. V dalším je zde shoda s orgány melioračního družstva. Poměrně různorodé zaměření činnosti společných družstevních podniků vedlo zřejmě k tomu, že jejich vnitřní poměry upravují nikoliv vlastní stanovy, jak je to u družstevních organizací běžné, ale *smlouva o zřízení podniku*. Její náležitosti upravuje dnes § 2 vyhl. č. 47/1968 Sb. takto: Smlouva musí obsahovat:

- a) názvy všech účastníků,
- b) předmět a rozsah činnosti podniku,
- c) způsob jeho řízení,
- d) ustanovení o výši členských podílů, jejich zúročení a způsobu použití,
- e) práva a povinnosti členů a
- f) ustanovení o hospodaření podniku.

Z toho je patrné, že zakládací, resp. zřizovací smlouva řeší v zásadě stejné otázky jako stanovy melioračního družstva. Podle našeho názoru není zde proto závažnějších překážek, aby při budoucí úpravě došlo ke sjednocení právního postavení melioračních družstev i společných družstevních podniků, neboť — jak již bylo řečeno — jde v podstatě o jeden organizačně právní typ podnikání v zemědělství na bázi družstevního sdružování.¹²⁾

B. HOSPODÁŘSKOPRÁVNÍ ÚPRAVA

a) Smlouva o jiných způsobech spolupráce

K navazování kooperačních a integračních vztahů na bázi státního podnikání a k jejich organizačně právnímu podchycení pootevřel dvěře vlastně už hospodářský zákoník (zákon č. 109/1964 Sb.), když ve svém § 352 dovolil socialistickým organizacím uzavírat vedle přesně vymezených smluv-

¹²⁾ V bližším o společných družstevních podnicích viz B. Pospíšil, Slučování JZD a jejich vzájemná spolupráce, NPL, Praha 1962, str. 130—138; J. Kolesár, K společným družstevním podnikům v poľnohospodárstve, Právny obzor č. 10/1968, str. 891 až 899.

ních typů hospodářských smluv i různé další *smlouvy o jiných způsobech spolupráce*. Šlo ovšem pouze o velmi rámcové ustanovení, které postrádalo konkrétní obsah těchto smluv, čímž rozhodně nijak neusnadňovalo jejich použitelnost. Vědomost o tom, že účastníci si mohou obsah těchto kooperačních smluv volně dohodnout, nesmí se však přitom zřejmě dostat do rozporu s kogentními ustanoveními hospodářského kodexu,⁴³⁾ byla málo aktivním činitelem při využívání těchto smluv na zemědělském úseku, známém svou tradiční konzervativností.

K podpoře navazování a rozvíjení kooperačních vztahů v zemědělství byl proto tento hospodářskoprávní instrument využíván jen ve zcela zanedbatelné míře.

b) Smlouva o sdružení

K výraznější hospodářskoprávní úpravě problematiky sdružování podniků došlo až s účinností od 1. ledna 1967 ve vládním nařízení č. 100/1966 Sb. o plánovitém řízení národního hospodářství. K organizačnímu podchycení a právnímu zajištění případů, kdy je účelné řešit otázky společné více organizací soustředěním určitých činností nebo sdružováním jejich finančních a jiných prostředků měly posloužit zájmové a účelové smlouvy společně označené za *smlouvy o sdružení*, ač už poměrně široce koncipované ustanovení § 85 cit. vl. nař. předpokládalo zřejmě různý obsah i dosah těchto smluv.

Pro vznik smlouvy o sdružení se zásadně předpokládal souhlas všech účastníků, kteří se museli dohodnout na celém obsahu smlouvy. Bylo ovšem přípustné, aby se účastníci mohli po dohodě obrátit na arbitráž se žádostí o závazné stanovení některé sporné části smlouvy (viz. ust. § 85, odst. 5). Zákonné náležitosti smlouvy o sdružení vymezil cit. předpis takto (srov. § 85, odst. 3):

- a) předmět činnosti sdružení,
- b) způsob jejího provádění,
- c) práva a povinnosti zúčastněných organizací,
- d) způsob úhrady nákladů spojených s výkonem dohodnuté činnosti a
- e) stanovení důsledků za porušení smluvených povinností.

Podpůrně byla stanovena přímo v normě odpovědnost účastníků sdružení za jeho závazky, a to tak, že odpovídají poměrně podle výše svých podílů ve sdružení.

I když i toto hospodářskoprávní sdružení bylo obecně zřejmě předpokládáno jako útvar bez vlastní právní subjektivity, ust. § 85, odst. 6 dovolovalo, aby na základě smlouvy o sdružení mohla vzniknout *nová socialistická organizace*. Mělo se tak dít dvěma způsoby:

- a) buď podle zvláštních předpisů, které ovšem vydány nebyly,

⁴³⁾ Srov. K. Svitavský a kol., Komentář k hospodářskému zákoníku, Orbis, Praha 1965, str. 894–895.

b) anebo po dohodě socialistických organizací se souhlasem nadřízených orgánů.

V praxi byl na zemědělském úseku využíván v různých případech druhý způsob, především pokud šlo o zakládání okresních zemědělských sdružení a různých hospodářských zájmových svazů státních zemědělských podniků (např. hospodářských svazů státních statků, svazu STS apod.). Rada otázek u takto nově založených organizací zůstávala ale otevřena, především pokud jde o jejich právní povahu a charakter a majetkoprávní důsledky jejich vzniku i činnosti. Ustanovení § 85 vl. nař. č. 100/66 Sb., které v tomto směru možno považovat za nepřímou novelizaci hospodářského kodexu, nedořešilo totiž důsledně všechny v úvahu přicházející otázky spojené s odlišnou možností vzniku nových právních subjektů, než s jakou počítala obecná norma — tj. zákon č. 109/64 Sb. Ani důsledky majetkoprávní s tím spojené nebyly v potřebné míře promítnuty do vyhlášky o správě národního majetku (viz vyhl. č. 104/66 Sb.), takže i tu vznikaly nové komplikace.¹⁴⁾

Pro podmínky optimálního působení ekonomické soustavy bude proto zřejmě otázky sdružování podniků na hospodářskoprávní bázi nově a důsledněji koncipovat.

III. ÚVAHY DE LEGE FERENDA

1. V současné době jsou připravována dvě závažná legislativní díla, která se významně dotknou i námi sledované tematiky. Je to jednak *zákon o socialistických podnicích*, který se bude týkat především celé sféry dosavadního státního podnikání, jednak *zákon o zemědělském družstevnictví*, zahrnující oblast družstevního podnikání v zemědělství, pokud jde však právě o otázky právních forem kooperace a integrace přesahující svým významem do celého odvětví zemědělství, případně i do tvořícího se agrokomplexu.

V této části chtěli bychom se zabývat některými úvahami de lege ferenda, které by mohly přispět k formulování příslušných ustanovení o spolupráci a sdružování JZD spolu s jinými podniky v uvažovaném zákoně o zemědělském družstevnictví.

Pouze pro ucelenou informaci krátce uvádíme, že zákon o socialistickém podniku předpokládá vzájemné sdružování podniků a jiných právnických osob ke společnému vykonávání, rozvíjení nebo usměrňování podnikatelské činnosti a jiné hospodářské spolupráce, jakož i k zabezpečování jakýchkoliv jiných společných zájmů v zásadě dvěma způsoby: buď je vytvořeno *sdružení podniků* jako jejich určité organizační seskupení bez právní subjektivity, nebo dojde k založení *podnikatelské skupiny*, což je společenství s právní subjektivitou. Navíc je rozvoj kooperačních a integrač-

¹⁴⁾ Kritickému rozboru podrobuje ustanovení § 85 vl. nař. č. 100/66 Sb. o sdružování organizací Fr. Rozsypal ve svém článku „Sdružování socialistických organizací k společnému podnikání“ v Arbitrážní praxi č. 5/1967.

ních spojení umožněn ještě ve formě tzv. *účastnických podniků*, které mohou být zakládány pro výkon kterékoliv podnikatelské činnosti více právníckými osobami společně na základě jejich podílové účasti; účastnický podnik však může založit případně i jediný zakladatel.

2. Nezávisle na této hospodářskoprávní konstrukci organizačních forem spolupráce a sdružování podniků, do nichž pochopitelně se mohou vedle jiných právníckých osob zapojovat i družstva, bude třeba v připravovaném zákoně o zemědělském družstevnictví zachytit *družstevní formy kooperace a integrace*, které právě na zemědělském úseku byly praxí uplynulých let dostatečně prověřeny a ukázaly se jako životaschopné a všestranně přitažlivé jak pro JZD, tak i pro jejich přirozené hospodářské či obchodní partnery z jiných sektorů či odvětví materiální výroby. Určitá pestrost a možná konkurence organizačních právních forem sdružování může hospodářské praxi v zemědělství i na ostatních úsecích jenom prospět.

Zákon o zemědělském družstevnictví měl by se pochopitelně pokusit o ucelenou úpravu všech v úvahu přicházejících právních forem spolupráce a odstranit tak dosavadní jejich roztržičnost a také překlenout existující absenci vhodných právních forem kooperace a integrace v některých směrech, jak o nich byla již výše řeč.

3. S přihlédnutím k dnešní situaci v našem zemědělství by mělo především být řečeno, že jakýchkoliv družstevních forem spolupráce se mohou vedle JZD zúčastňovat i další družstva a družstevní organizace, všechny další druhy podniků a právníckých osob a rovněž tak i občané, především soukromě hospodařící rolníci. Probíhající zrovnoprávnění jejich postavení se socialistickým sektorem vylučuje další zachování dosavadních diskriminačních ustanovení, podle nichž fyzické osoby nemohly být účastny kooperačních a integračních vztahů v zemědělství.

K vlastnímu vymezení pojmu „*družstevní spolupráce*“ bude zřejmě nutné v samotném zákoně zakotvit, že jde o spolupráci rozvíjející se na bázi družstevního vlastnictví, podřízenou zásadám družstevní demokracie a naprosto dobrovolnou; nucené sdružování, které přichází někdy v úvahu u podniků nedružstevního typu, je zde naprosto vyloučené.

Místo dosavadního členění forem spolupráce družstev na nižší a vyšší, které již významově neodpovídá používaným právním instrumentům, doporučoval bych spíše třídění na *smluvní formy spolupráce* a samostatnou odlišnou úpravu organizačně právního útvaru *družstva právníckých osob*.

4. Při smluvních formách spolupráce půjde o dobrovolnou součinnost dvou nebo více družstev, k jejímuž organizačnímu zajištění není třeba vytvářet nový samostatný právní subjekt. Na podkladě smluvních forem spolupráce si JZD a jejich partneři mohou vypomáhat výrobními prostředky, materiálem, zemědělskými a jinými produkty, finančními částkami a pracovními silami, zajišťovat společně dohodnutou pracovní i výrobní součinnost nebo plynulou návaznost své specializované výroby v rámci otevřeného zemědělského podniku, obstarávat potřebné služby a obhajovat i prosazovat své hospodářské i společenské zájmy.

Ve *smlouvě o družstevní spolupráci*, která bude nejjobecnějším smluv-

ním typem pro tyto účely — a jejíž písemná forma by měla snad být vyžadována pouze tehdy, vzniká-li v rámci spolupráce společný majetek, by si účastníci měli dohodnout tyto otázky:

- a) předmět společné nebo navazující činnosti,
- b) rozsah a formy účasti jednotlivých partnerů na spolupráci a jejich výsledcích,
- c) způsob finančního či jiného vyrovnání mezi účastníky,
- d) další práva a povinnosti účastníků,
- e) podmínky pro odstoupení některého účastníka od smlouvy a majetkové důsledky tohoto kroku,
- f) sankce, které stihnou účastníky při nedodržení smlouvy o spolupráci,
- g) doba trvání spolupráce.

5. K organizačně právnímu podchycení a zajištění složitějších případů družstevní spolupráce bude však zřejmě podle zkušeností praxe nutno koncipovat i speciální *smlouvu o sdružení*, na jejímž základě by bylo možno vytvářet různá hospodářská a účelová sdružení jako útvary bez právní subjektivity.

Smlouva o sdružení měla by mít s ohledem na její význam pod sankci neplatnosti písemnou formu a měla by podle našeho názoru obsahovat:

- a) názvy a sídla členů sdružení,
- b) předmět společné činnosti,
- c) práva a povinnosti členů sdružení,
- d) způsob vytváření a fungování společných řídicích a kontrolních orgánů sdružení (vytvářených na družstevních zásadách),
- e) jak se členové podílově účastní na vytváření společného majetku sdružení, jak uhrazují náklady spojené s výkonem dohodnuté činnosti a jak se podílejí na výsledcích společné činnosti (na zisku či ztrátě),
- f) podmínky, za nichž může člen vystoupit ze sdružení a způsob majetkového vypořádání s ním,
- g) způsoby zániku sdružení a
- h) zásady pro rozdělení zůstatkové majetkové podstaty sdružení mezi členy po jeho zániku.

Ve smlouvě o sdružení je ovšem třeba pamatovat případně i na možnost jiné varianty, kdy po dohodě členů sdružení vystupuje za ně v obchodních, majetkoprávních i jiných vztazích navenek jedna pověřená členská organizace (tzv. *vedoucí družstvo sdružení*), která vede rovněž odděleně účetní evidenci sdružení a provádí průčtování vzniklých společných nákladů a výnosů na ostatní členy.

6. Obecně pro všechny smluvní formy spolupráce navrhuji bych upravit otázku *družstevního spoluvlastnictví*, které může vzniknout jako důsledek kooperačních a integračních spojení v těchto případech, pokud si smluvní partneři nedohodnou ve smlouvě o spolupráci či o sdružení něco jiného. Úprava zakotvená dnes v hospodářském kodexu nezdá se mi přitom pro zemědělskodružstevní praxi vyhovující. Snad by bylo možno uvažovat o tom, upravit zde aspoň nejdůležitější specifické rysy družstevního spoluvlastnictví.

O nakládání se společným majetkem vzniklým při spolupráci měli by snad spoluvlastníci rozhodovat podle principů družstevní demokracie, tj. nadpoloviční většinou hlasů všech účastníků. Každý spoluvlastník měl by mít přitom vždy jen jeden hlas, bez ohledu na výši spoluvlastnického podílu. S ohledem na hospodářský účel sdružování touto formou spolupráce měl by mít účastník, který vystoupí ze sdružení nebo jiného smluvního kooperačního útvaru v době jeho trvání právo pouze na finanční vypořádání svého podílu a jeho případného přírůstku. Teprve po ukončení spolupráce by se mohla zbylá majetková podstata rozdělit mezi účastníky *in natura* podle výše jejich členských podílů nebo podle jiného smluvně dohodnutého klíče.

7. Vhodné by snad bylo v normě pamatovat i na zmocnění pro republiková ministerstva zemědělství a výživy, příp. pro vyšší zájmové svazy zemědělských družstev — pokud budou vytvořeny, aby byly oprávněny vydávat podle potřeby vzory nejčastěji používaných smluv o družstevní spolupráci jako nezávazné návody pro praxi družstev a jejich kooperujících partnerů.

8. Bylo již řečeno, že není zřejmě důvodné zachovávat nadále dva odlišné právní útvary vyšší spolupráce JZD a jiných organizací ve formě melioračních družstev a společných družstevních podniků. Zákon o zemědělském družstevnictví měl by v tomto směru přikročit k sjednocení roztržité právní úpravy zmíněných integračních útvarů a s využitím větší míry právní abstrakce zakotvit jedinou organizačně právní formu *družstva právnických osob*. Toto družstvo družstev by bylo vytvářeno dobrovolným rozhodnutím JZD a jiných právnických osob a na základě jejich podílové účasti jako samostatná právnická osoba s vlastním majetkem, orgány, pracovníky a majetkovou i jinou odpovědností. Sloužilo by k provozování nebo zajišťování společně dohodnuté činnosti výrobního i nevýrobního charakteru, přičemž by v jeho provozu mohli být více nebo méně využiti i pracovníci a členové členských organizací. Výjimečně by členy těchto družstev právnických osob mohly být, za podmínek upravených ve stanovách, i fyzické osoby, zejména jednotlivě hospodařící rolníci.

Aby se vyloučily jakékoliv pochybnosti, které někdy vznikaly z dosavadní neúplné a roztržité právní úpravy vyšších útvarů družstevní spolupráce, bylo by v normě třeba výslovně zakotvit, že majetek družstev právnických osob vytvořený podílovou účastí členů, rozmnožený jejich společnou činností, anebo jinak získaný je v socialistickém společenském družstevním vlastnictví.

Jednoznačně a v duchu družstevních tradic bylo by třeba řešit i otázku vzniku družstva právnických osob. Toto družstvo mělo by vzniknout usnesením ustavující valné hromady delegátů zakládajících členských organizací, na níž by došlo ke zvolení statutárních orgánů družstva a k přijetí jeho vlastních stanov. Právní subjektivitu by družstvo nabývalo ode dne zápisu do podnikového rejstříku. Dosavadní odlišné důsledky zápisu do rejstříku pro zemědělské družstevní organizace (viz ust. § 19 h. z.) není důvodné nadále zachovávat.

Úprava převážné části vnitřních poměrů družstva právnických osob by se soustředila do jeho *stanov*, které by měly zachytit a upravit zejména:

- a) názvy a sídla členských organizací,
- b) název družstva právnických osob (v němž by mohlo být s ohledem na jeho specifické zaměření i tradici uvedeno, že jde např. o meliorační družstvo, hospodářské družstvo, společný družstevní podnik atd.),
- c) předmět činnosti,
- d) podmínky vzniku a zániku členství, práva a povinnosti členů,
- e) strukturu volených řídicích a kontrolních orgánů družstva, způsob jejich vytváření, činnosti a rozsah jejich pravomoci,
- f) ustanovení o výši členských podílů, způsob jejich skládání, úrokování a návratnosti po zániku členství,
- g) jakým způsobem se členové podílejí na činnosti družstva a jeho financování,
- h) jak se členové podílejí na hospodářských výsledcích družstva, jak si rozdělují zisk a jak uhrazují ztrátu,
- ch) způsob majetkového vypořádání s členem při zániku členství,
- i) způsoby zániku družstva právnických osob a ustanovení o tom, podle jakých zásad se rozdělí zůstatková majetková podstata mezi členy.

Přímo v zákoně měly by být ovšem upraveny nejdůležitější stránky vzniku a zániku členství a jeho majetkoprávní důsledky ve vztahu k hospodaření družstva, aby v tomto směru nemohlo docházet k libovůli a nebyla tak snižována právní ochrana a jistota účastníků spolupráce i jejich partnerů (obchodních či výrobních).

V každém případě bude v zákoně třeba řešit otázku odpovědnosti členů za případné ztráty družstva právnických osob. V souladu s domácí družstevní tradicí bude vhodné zvolit podpůrný a omezený způsob ručení dvojnásobkem výše členských podílů, přičemž stanovám možno ponechat na vůli, aby případně zakotvily i přísnější ručení.

Zvolená struktura orgánů družstva právnických osob, převzatá ze zkušeností melioračních družstev a společných družstevních podniků, bude zřejmě výborně vyhovovat JZD i dalším členským podnikům zemědělské prvovýroby. Vždyť prostřednictvím nejvyššího zastupitelského orgánu — valné hromady, do níž každý člen vyšle stejný dohodnutý počet zástupců, budou moci přímo ovlivňovat zaměření a hospodaření společně vytvořeného integračního útvaru a pravidelně kontrolovat jeho činnost i výsledky. Otevřená zatím ale zůstávala otázka podílu na řízení u stálých pracovníků těchto kooperačních a integračních útvarů, kterou nyní zřejmě bude nutné řešit. Doporučoval bych proto, aby stanov y každého družstva právnických osob upravily, v jakém poměru budou zastoupeni v řídicím orgánu — tj. v představenstvu — vedle zástupců členských organizací i zástupci stálých pracovníků družstva.

9. Právní norma měla by nakonec počítat i s možností zájmového seskupování družstev právnických osob do vyšších družstevních svazů podle výrobního zaměření i územního rozložení. Svazům, pokud se vytvoří, by

měla být přiznána pravomoc vydávat pro členské organizace nezávazné vzory stanov (např. svaz melioračních družstev by vydával vzor stanov pro meliorační družstva).

(Březen 1969)

Zur rechtlichen Regelung der Kooperations- und Integrationsbeziehungen in unserer Landwirtschaft

ZUSAMMENFASSUNG

Die Kooperations- und Integrationsbeziehungen entwickelten sich in der tschechoslowakischen Landwirtschaft zuerst im Rahmen des Sektors der landwirtschaftlichen Genossenschaften, in welchem die Gruppenform des Eigentums und die konsequente Interessiertheit am realisierten Einkommen die Bildung von Finanz- und anderen Reserven und ihre Benützung ausserhalb der Genossenschaft ermöglichten. Auf dem Gebiet des staatlichen Sektors der Landwirtschaft ermöglichte erst der Übergang zu ökonomischen Wirtschaftsleitungsformen einen ähnlichen Fortgang.

Im Einklang damit entwickelte sich auch die rechtliche Regelung der Fragen der Kooperation und Integration in der Landwirtschaft. In den Normen des landwirtschaftlichen Genossenschaftsrechts ist dies auf der Grundlage der Vorschriften über die Zusammenarbeit der Genossenschaften geschehen. Im Verlauf der vergangenen, ungefähr fünfzehn Jahre bildeten sich dabei bestimmte Vertragstypen, die die s. g. niederen Formen der Zusammenarbeit der Genossenschaften ermöglichten. Es handelte sich einerseits um den Vertrag über die Zusammenarbeit der Genossenschaft, andererseits um anspruchsvollere Organisationsverträge über Verbindungen, nach welchen Kooperationsvereinigungen der Genossenschaften ohne juristische Subjektivität gebildet wurden. Als höhere Form der Zusammenarbeit der Genossenschaften entstanden organisationsrechtliche Vereinigungen mit eigener juristischer Subjektivität-Meliorationsgenossenschaften und gemeinsame Genossenschaftsbetriebe. In beiden Fällen handelt es sich praktisch um gewisse Genossenschaften der Genossenschaften, resp. um Genossenschaften juristischer Personen.

Mit der Entfaltung der Prinzipien des neuen Leitungssystems kam es zur Formulierung der wirtschaftsrechtlichen Varianten der Vereinigung von Betrieben auf der Basis des staatlichen Unternehmens. Als Vertragstypen werden hier Verträge über andere Arten der Zusammenarbeit und der Vertrag über die Vereinigung formuliert.

Die in den Normen des landwirtschaftlichen Genossenschaftsrechts enthaltene Regelung der Zusammenarbeit, sowie auch die in den Normen des Wirtschaftsrechtes verankerte Regelung der Vereinigung von Betrieben ist vorläufig noch sehr unvollständig und ungenügend und entspricht nicht den Bedürfnissen der landwirtschaftlichen Praxis. In der Gegenwart stehen aber zwei schwerwiegende legislative Vorlagen in Vorbereitung, in welchen es auch zu einer neuen präziseren Gesamtregelung der erwähnten Fragen der Kooperation und Integration der Genossenschaften und Betriebe kommen soll.

Da das Gesetz über die sozialistischen Unternehmungen kurz vor seiner Annahme steht, legt der Autor am Schluss seines Artikels nur Vorschläge da legende einer Gesamtregelung der rechtlichen Kooperationsformen im vorbereiteten Gesetz über die landwirtschaftlichen Genossenschaften vor. Er empfiehlt, die bisherigen s. g. niederen Formen der Zusammenarbeit der Genossenschaften als Vertragsformen der Zusammenarbeit zu bezeichnen und erwägt wie die zwei wichtigsten, zu ihrer Unterstützung bestimmten Vertragstypen — d. h. der Vertrag über die Zusammenarbeit der Genossenschaften und der Vertrag über die Vereinigung (ohne juristische Subjektivität) formuliert werden sollten. Soweit es sich um die s. g. hö-

heren Formen der Zusammenarbeit handelt, schlägt der Autor vor, anstelle der bisherigen organisatorisch-rechtlichen Form der Meliorationsgenossenschaft und des gemeinsamen genossenschaftlichen Unternehmens im Gesetz ein Statut der Genossenschaft juristischer Personen zu verankern, wodurch es zu einer Vereinfachung und Vereinheitlichung der bisherigen Regelung kommen würde. Der Artikel behandelt in diesem Zusammenhang einige Teilfragen der vorgeschlagenen Regelung, die Haftung und materielle Verantwortung der Mitglieder u. s. w.

Právní model osobního vlastnictví v sovětském občanském právu

Праговой модель личной собственности
в советском гражданском праве

Das juristische Model des persönlichen Eigentums
im sowjetischen Zivilrecht

STANISLAV ZDOBINSKY

ÚPRAVA OSOBNÍHO VLASTNICTVÍ V ZÁKLADECH OBČANSKÉHO ZÁKONODÁRSTVÍ SSSR A SVAZOVÝCH REPUBLIK

Postavení osobního vlastnictví občanů v současné etapě rozvinuté výstavby komunismu v SSSR se v zásadě neodlišuje od jeho postavení v ČSSR.

Jeho úprava vychází ze tří základních znaků osobního vlastnictví tak jako u nás. „Osobní vlastnictví je odvozeno od socialistického společenského vlastnictví a s ním spjato ... Základním pramenem práva osobního vlastnictví je práce občana v socialistickém hospodářství.“¹⁾ Má spotřební charakter.

I v sovětské společnosti při úpravě osobního vlastnictví se vychází z jeho mimořádného významu pro uspokojování potřeb občanů. Sovětský autor Aleksejev zdůrazňuje, že je to základní způsob zabezpečování individuálních potřeb lidí v první fázi komunismu.²⁾ Další sovětská autorka Chalfina pokládá právo osobního vlastnictví za jeden z významných právních prostředků zabezpečování materiálních a kulturních potřeb pracujících.³⁾ Z dokumentů XXII. sjezdu KSSS je zřetelné, že osobní vlastnictví není v žádném protikladu s komunismem, že osobní vlastnictví zůstane zachováno i za komunismu, jak to konečně předpokládali již Marx s Engelsem.

Z potřebnosti osobního vlastnictví, z nezbytnosti jeho existence v SSSR vycházejí i Základy občanského zákonodárství SSSR a svazových repub-

¹⁾ Osnovy sovětskovo gosudarstva i prava, redakce Fedosejev, Moskva 1964, str. 155.

²⁾ Aleksejev, Graždanskoje pravo v period razvernutoho stroitelstva kommunizma, Moskva 1962, str. 185.

³⁾ Osnovy sovětskovo gosudarstva i prava, redakce Fedosejev, Moskva 1964, str. 155.

lik,⁴⁾ přijaté Nejvyšším sovětem SSSR dne 5. prosince 1961, i občanské zákoníky jednotlivých svazových republik, mezi nimi i občanský zákoník RSFSR z 11. června 1964, jehož ustanovení o osobním vlastnictví jako občanském zákoníku první sovětské republiky budou předmětem mého dalšího zkoumání v této práci.

Je nepochybné, že právo osobního vlastnictví se v současné etapě rozvoje sovětské společnosti neustále rozvíjí, rozšiřuje.⁵⁾

Při projednávání Základů občanského zákonodárství prohlásil D. S. Poljanskij: „Pokud bude zachován princip odměňování podle práce, princip materiální zainteresovanosti na výsledku práce, osobní vlastnictví zůstane jedním ze základních prostředků uspokojování materiálních a kulturních potřeb občanů.“⁶⁾ Přitom se samozřejmě budou rozvíjet i ostatní formy uspokojování potřeb občanů, osobní vlastnictví se bude rozvíjet v nerozlučné souvislosti s jejich rozvojem.

Vzhledem k tomu, že Základy upravují majetkové vztahy a osobní nemajetkové vztahy s nimi související, v souladu s cíli v budování materiálně technické základny komunismu a stále plnějšího uspokojování hmotných a kulturních potřeb občanů (čl. 1 Základů), a to mezi státními, družstevními i společenskými organizacemi navzájem, mezi občany a státními, čili jejich předmětem je celý komplex majetkových i nemajetkových vztahů s nimi souvisejících, musely upravit postavení osobního vlastnictví o něco skromněji než nový československý občanský zákoník. Osobnímu vlastnictví je věnován v Základech jediný, i když obsáhlý článek 25.

Jednotná úprava majetkových vztahů, a tedy i vlastnictví, vedla ovšem dále k tomu, že řada ustanovení v dalších článcích Základů má, v mezích stanovených zákonem, platnost i pro osobní vlastnictví.

Především je to článek 19 Základů o obsahu vlastnického práva — o oprávnění vlastníka, článek 26 o spoluvlastnictví, článek 28 o ochraně vlastnického práva, článek 30 o okamžiku vzniku vlastnického práva u nabyvatele majetku na základě smlouvy, článek 31 o vyvlastnění a konfiskaci a článek 32 o majetku nenáležícím nikomu.

Nelze se samozřejmě přít o možnosti takového obecné úpravy vlastnických vztahů, která přináší komplexnost úpravy i určitou úsporu ustanovení upravujících tyto vztahy, na druhé straně nelze však nevidět její nevýhody.

Nejlépe nevýhody takového pojetí úpravy majetkových vztahů lze snad dokumentovat na článku 19 Základů, který stanoví oprávnění vlast-

⁴⁾ Dále jen Základy.

⁵⁾ Aleksejev, Graždanskoje pravo v period razvernutoho stroitelstva kommunizma, Moskva 1962, str. 192 až 193.

⁶⁾ Poljanskij, O projektě Osnov graždanskogo zakonodatelstva SSSR i sojuzných respublik, Izvestija 10. 12. 1961.

Autor se obecnými otázkami osobního vlastnictví zabývá v pracích: K některým otázkám osobního vlastnictví, AUC, 1957; K otázce pojmu a předmětu osobního vlastnictví, AUC, 1963; Osobní vlastnictví v ČSSR, Orbis, 1965.

nika, že vlastníkoví náleží právo držet, užívat a nakládat s majetkem v mezích stanovených zákonem. Z takovéto formulace obsahu vlastnického práva v obecné poloze pak vyplývá to, že nemůže pokrýt jednotlivá oprávnění vlastníků u všech druhů a forem vlastnictví existujících v SSSR, a je nutno si vypomoci formulací „v mezích stanovených zákonem“. Při zkoumání toho, zda pak oprávnění vlastníka při výkonu vlastnického práva byla dodržena a nebyla překročena, je třeba vyhledat ještě další ustanovení o tom či onom vlastnickém právu, zejména o poslání toho kterého práva v socialistické společnosti, abychom mohli posoudit, zda vlastník majetku užívá a nakládá s ním tak, jak stanoví právní řád. Neboť v konkrétnosti je jiný obsah vlastnického práva, jiná jsou oprávnění u státního socialistického vlastnictví, jiná u družstevního, jiná u osobního.

Na tomto místě bych chtěl ještě konstatovat, že diskuse, která se vedla v SSSR o pojetí úpravy majetkových vztahů v Základech a i v občanských zákonících, vyzněla ve prospěch existujícího řešení a proti rozdvojení legislativní úpravy majetkových vztahů, i když v diskusích někteří právní teoretikové i pracovníci praxe navrhovali, aby normy upravující majetkové vztahy mezi socialistickými organizacemi byly z občanskoprávního zákonodárství vyčleněny. Tato koncepce tedy byla odmítnuta. D. S. Poljanskij ve svém projevu na zasedání Nejvyššího sovětu SSSR zdůvodnil odmítnutí návrhů na vyčlenění majetkových vztahů mezi socialistickými organizacemi tak, že „... přijetí těchto návrhů by znamenalo, že soustava majetkových vztahů v SSSR, založená na jednotě celé socialistické ekonomiky, by byla uměle rozdělena a tím by byl porušen harmonický vztah mezi zájmy společnosti a osobnosti“.⁷⁾

I když není úkolem této práce podat srovnání pojetí úpravy majetkových vztahů v SSSR a ČSSR, přeci jen chci stručně vyložit svůj názor na tuto otázku.

Hlavním argumentem odpůrců rozdělené legislativní úpravy majetkových vztahů v sovětské společnosti byla jednota sovětské socialistické ekonomiky, na níž je založena soustava majetkových vztahů SSSR a byly vysloveny obavy, že by tak byla nepřírozeně rozdělena, z toho pak vyplynula nutnost jednotné zákonodárné úpravy majetkových vztahů. Domnívám se však, že tomu tak není, že oddělená legislativní úprava majetkových vztahů nemůže rozdělit socialistickou ekonomiku, že je to více-méně otázka forem řešení, tedy především legislativně technická otázka a méně otázka zásadního charakteru. Totiž: podíváme-li se na odlišnou úpravu majetkových vztahů u nás — ve dvou základních normách, v hospodářském a občanském zákoníku, nedomnívám se, že by touto legislativní úpravou byla roztržena jednotná ekonomika naší společnosti, již koneckonců vyjadřuje základní zákon našeho státu, Ústava Československé socialistické republiky z r. 1960. Domnívám se tedy, že je možná při úpravě majetkových vztahů ta i ona cesta, i ta, kterou se dal sovětský zákonodárce, i ta, kterou jsme šli u nás. Ta naše byla těžší a obtížnější, neboť

⁷⁾ Izvestija, 10. prosince 1961.

šla terénem nezmapovaným. Připouštím, že o to mohou být větší obtíže při aplikaci našeho hospodářského a občanského zákoníka v praxi, i to, že pokud jde o náš občanský zákoník, jak se již dnes ukazuje, leccos v něm zůstalo nedořešeno či vůbec chybí. Konečně o možnosti (nikoli správnosti) tohoto řešení úpravy majetkových vztahů nebylo v řadách legislativních pracovníků, ani v řadách pracovníků teoretické fronty v době přípravy našeho občanského zákoníku sporu.

Ale vraťme se k článku 25 Základů. V něm se stanoví nejprve obecně, jaký majetek může být v osobním vlastnictví občana. Z formulace „V osobním vlastnictví občanů může být majetek určený k uspokojování jejich hmotných a kulturních potřeb“ vyplývá, že v osobním vlastnictví může být majetek, který má spotřební určení. Je tedy okruh předmětů, které mohou být v osobním vlastnictví občanů, ohraničen především spotřebním charakterem těchto předmětů. Z toho vyplývá, že věci, které nejsou určeny k uspokojování potřeb občanů, nemohou být v osobním vlastnictví.

Podle příkladného výpočtu čl. 25 Základů pak občan v osobním vlastnictví může mít: a) pracovní příjmy a úspory, b) obytný dům (nebo jeho část), c) s ním související hospodářství, d) předměty domácí potřeby, e) předměty osobní potřeby a pohodlí.

V podstatě tedy okruh předmětů zůstává zachován tak, jak byl zakotven již v Ústavě SSSR z r. 1936.

Protože i v SSSR ještě žijí lidé, kteří se chtějí obohacovat na úkor společnosti a ostatních spoluobčanů, obsahuje čl. 25 Základů zákaz používat majetku, jenž je v osobním vlastnictví, k získání bezpracných příjmů.

Podle mého názoru jde v tomto ustanovení čl. 25 Základů o to, že tento majetek nesmí být použit k jiným účelům než k uspokojování potřeb, nesmí například sloužit obytný dům nebo chata k pronajímání za částky převyšující sovětské předpisy o nájemném, auto „k taxikaření načerno“, peníze k půjčování na úroky apod. Někteří sovětsští autoři se domnívají, že toto ustanovení čl. 25 Základů lze použít i na příklady majetku získaného z bezpracných příjmů, a odvozují od čl. 25 Základů výnos prezidia Nejvyššího sovětu SSSR z 26. července 1962 o beznáhradovém odnětí domů, chat i jiných staveb, které občané postavili nebo získali z bezpracných příjmů, jakož i z bezpracného využití prostředků státních podniků, úřadů — — — kolchozů a jiných družstevních i společenských organizací a doplňující výnos prezidia Nejvyššího sovětu RSFSR z 28. září 1963, ve kterém soudy dostaly právo odejmout při rozhodování o beznáhradovém odnětí stavby i auto, jestliže bylo občanem získáno také z bezpracných příjmů.

Tyto názory sovětských autorů⁸⁾ vyplývají například z toho, že soudy při projednávání věcí podle zmíněných výnosů prezidia Nejvyššího sovětu, RSFSR musejí vycházet z konkrétních okolností, za nichž byl získán bezpracný příjem, jakož i článků 5 a 25 Základů, které zakazují využívat

⁸⁾ Srov. čas. Sov. justicija č. 17/1963.

majetku, který občanům patří na základě práva osobního vlastnictví, k získání bezpracného příjmu. Domnívám se však, že v těchto případech jde o opačnou situaci. Podle výnosů presidia Nejvyššího sovětu RSFSR z r. 1962 a 1963 soudy přece neprojednávají případy, kdy vlastník využívá svého majetku k bezpracným příjmům, ale naopak případy, kdy občan z bezpracných příjmů majetek získává. Nelze tedy podle mého názoru odvozovat tyto dva výnosy presidia Nejvyššího sovětu RSFSR od čl. 25 Základů, alespoň ne přímo.

Jinak ovšem obsah těchto výnosů presidia Nejvyššího sovětu RSFSR je nesmírně zajímavý a závazný, zejména vzhledem k ustanovení § 125, odst. 2 našeho občanského zákoníka.

Nejprve tedy, o co jde v těchto výnosech. V prvním výnosu presidia Nejvyššího sovětu RSFSR bylo stanoveno, že domy, chaty a jiné stavby, které občané postavili nebo získali z bezpracných příjmů, nebo z nezákonného využití prostředků státních podniků, úřadů, kolchozů a jiných družstevních i společenských organizací, budou jim odňaty bez náhrady a předány do komunálního fondu okresního, městského sovětu poslanců pracujícího lidu, kolchozu, nebo jiné družstevní či společenské organizaci. K prošetřování takovýchto případů mají výkonné výbory okresních a městských sovětů povinnost zřizovat příslušné komise a prošetřovat předložené materiály z těchto komisí. Po projednání materiálů o těchto případech výkonné výbory okresních a městských sovětů a zhodnocení výsledků šetření rozhodnou o tom, zda materiály budou postoupeny okresnímu (městskému) soudu.

Prověrka provedená v r. 1963 Nejvyšším soudem RSFSR a prokuraturou RSFSR o projednávání věcí těchto kategorií upozornila na to, že v mnohých případech vznikala při jejich řešení otázka, co se má považovat za bezpracný příjem. Na tuto otázku odpovídají sovětsí autoři různě. Obecnou charakteristiku bezpracných příjmů (důchodů) nalezneme například u Pribanova a Dulněvy:⁹⁾ „Pod nepracovními důchody je třeba rozumět takové důchody, které získává vlastník využíváním svého majetku, ale bez své osobní práce.“ Proti takovéto „definici“ lze mít samozřejmě výhrady, neboť je v ní trochu začarovaný kruh. V každém případě však musí jít o systematické zneužívání subjektivního vlastnického práva. V konkrétnosti pak tito sovětsí autoři uvádí, že sem v praxi patří například případy majitelů obytných domů a chat, kteří tyto objekty pronajímají za částky převyšující sovětské předpisy o nájemném.¹⁰⁾ V těchto případech jde však o bezpracné příjmy ve smyslu čl. 25 Základů.

Jiný je původ bezpracných příjmů podle výnosů PNS RSFSR z r. 1962

⁹⁾ Pribanov—Dulněva, Pravo ličnoj sobstvennosti v period razvernutogo stroitel'stva kommunizma, Moskva 1963, str. 31.

¹⁰⁾ Článek 57 Základů: Nájemné z bytů. Do té doby, než bude zavedeno bezplatné užívání bytů, je nájemce povinen platit včas nájemné z bytu. Výši nájemného z bytů stanoví zákony Svazu SSR. Úplata za užívání bytů v domech, které patří občanům právem osobního vlastnictví, se určí dohodou stran, nesmí však překročit hranice sazeb stanovených pro tyto domy zákonodárstvím svazových republik.

a 1963. Podle názoru dalších sovětských autorů sem patří například stavby postavené z odcizených stavebních materiálů nebo z materiálů získaných za zvýhodněné, například velkoobchodní ceny. Jsou to také různá zařízení obytných staveb zhotovená ve státních podnicích za režijní cenu.¹¹⁾ S těmito názory souhlasím.

Sporné jsou příjmy, které občané získávají z pomocného hospodářství. Je možno souhlasit, že v případech, kde pomocné hospodářství se provozuje jen za účelem obohacení, příjmy z něho se mají považovat za bezpracné a že stavby, které byly postaveny nebo získány z těchto příjmů, se mají odejmout podle výnosu presidia Nejvyššího sovětu RSFSR z roku 1962. Současně však domnívám, že při občasném prodeji výtěžků z pomocného hospodářství by se mělo zaujmout opačné stanovisko.

Plně se ztotožňuji s názorem, že tam, kde došlo k příjmům například z řemeslnické činnosti nebo z výkonu lékařské soukromé praxe, které byly povoleny, ale nebyly při provozování těchto činností splněny všechny formality (například chybí osvědčení finančních orgánů), nemá se použít výnos presidia Nejvyššího sovětu RSFSR, neboť to není příjem, který by byl získán neprávem a že takoví občané mohou být stíháni jen administrativní cestou.

V řízení podle výnosu presidia Nejvyššího sovětu RSFSR z roku 1962 má vlastník vždy právo jak při prošetřování výkonným výborem, nebo při projednávání materiálu z prověrky soudem seznámit se s materiály, dávat různá vysvětlení, předkládat různé doklady i jiné důkazy o nabytí majetku.

Soudy tyto případy projednávají ve veřejném zasedání za účasti prokurátora a zástupců společenských organizací.

Jestliže soud zjistí, že dům, chata, jiná stavba byly postaveny nebo získány z bezpracných příjmů nebo z nezákonného využití prostředků státních podniků, úřadů, kolchozů a jiných družstevních či společenských organizací, přijme usnesení o beznáhradovém odnětí těchto staveb a jejich předání do komunálního fondu okresních nebo městských sovětů, kolchozů nebo jiné družstevní či společenské organizace. Lidový soud může také zbavit bývalého vlastníka stavby, i osoby, které s ním stavbu užívají, práva užívat této stavby.

Kdyby soud zjistil, že tyto stavby byly získány z trestné činnosti, předá věc k dalšímu řízení prokurátorovi.

Mám-li zhodnotit sovětskou praxi v tomto směru ve svém celku, zdá se mi, že při posuzování nepracovních důchodů je přísnější, než by měla být podle mého názoru praxe československá při aplikaci § 125, odst. 2 obč. zák.¹²⁾

Ačkoliv jsem řekl, že osobnímu vlastnictví je v Základech věnována

¹¹⁾ Srov. článek v čas. Sovetskaja justicija č. 17/1963, str. 7–8.

¹²⁾ Podle zpráv v sovětském tisku se zdá, že např. neplatí praesumpce poctivosti nabytí majetku; občan, o jehož majetku se rozhoduje, musí dokazovat poctivost zdroje.

o něco menší pozornost, než je tomu v našem občanském zákoníku, což je dáno všeobsáhlostí Základů pokud jde o úpravu majetkových vztahů sovětské společnosti, i tím, že některé podrobnosti úpravy osobního vlastnictví stanoví občanské zákoníky jednotlivých svazových republik, přeci jen jedné otázce věnují Základy (a ještě víc občanské zákoníky svazových republik) větší pozornost. A to problematice obytných domů.

V čl. 25, odst. 2 Základů se stanoví: „V osobním vlastnictví občana může být jeden obytný dům. Společně žijící manželé a jejich děti mohou mít pouze jeden obytný dům, jenž náleží na základě práva osobního vlastnictví jednomu z nich nebo je v jejich spoluvlastnictví. Nejvyšší rozměry obytného domu, který může být v osobním vlastnictví občana, podmínky a způsob pronajímání místností v takovém domě stanoví zákonodárství svazových republik.“

Srovnám-li tuto úpravu s naším občanským zákoníkem (v občanských zákonících svazových republik je ještě podrobnější),¹³⁾ domnívám se, že proti našemu § 129 obč. zák. je přesnější, že nemůže vzbudit její výklad žádné obdobné diskuse a pochybnosti jako zmíněný paragraf našeho občanského zákoníku.

Obdobně se zabývám také až v další části otázkou osobního vlastnictví občana, který je členem kolchozní usedlosti.

Je to z těch důvodů, že k oběma otázkám (úprava obytného domu a vlastnictví člena kolchozní usedlosti) jsou podrobná ustanovení až v občanských zákonících svazových republik.

Z dalších předmětů, které Základy v příkladném výpočtu konkrétně neuvádějí, může být v osobním vlastnictví jistě chata, osobní auto. I tyto předměty musí však sloužit k uspokojování osobních potřeb vlastníka a jeho rodiny, a proto například vlastník není oprávněn dávat auto do nájmu nebo vozit osoby za úplatu.

Prodej osobních aut je v SSSR uskutečňován prostřednictvím zvláštních k tomu určených státních obchodních organizací, které prodávají vozy občanům podle pořadí předběžných objednávek. Nové auto si může sovětský občan koupit teprve po uplynutí pětileté lhůty, jestliže předtím vlastnil moskviče, a po uplynutí 8 let, jestliže dříve vlastnil auto značky Paběda nebo Volha. Aby se nemohlo spekulovat s osobními vozy, byl vydán v r. 1961 zákaz volného prodeje a výměny vozů mezi občany. Prodej lze uskutečnit jedinečně přes příslušnou státní obchodní organizaci. Protože však není zakázáno darování osobních aut, ani jejich půjčování k dočasnému bezplatnému užívání druhým osobám, zdá se mi, že touto cestou může docházet ke spekulacím s osobními vozy. Samozřejmě, že s určitým rizikem.

Rekl jsem již, že vedle čl. 25 Základů se na osobní vlastnictví občanů vztahuje celá řada dalších ustanovení, která ovšem dopadají i na jiné

¹³⁾ Podrobně je vyložena úprava osobního vlastnictví v ČSSR v autorově práci „Osobní vlastnictví v ČSSR“, Orbis, 1965. Srovnáním československé a sovětské právní úpravy se zabývá autorova habilitační práce „Současná právní úprava osobního vlastnictví v ČSSR a SSSR“ z roku 1965.

druhy a formy vlastnictví. Je to především již zmíněný čl. 19 Základů o oprávněních vlastníka. Domnívám se, že je třeba vyložit meze realizace práva osobního vlastnictví, stanovené obecně pro vlastníka tímto článkem, tj. právem majetek držet, užívat ho a nakládat s ním. Jde-li o majetek v osobním vlastnictví, pak jsou tato oprávnění ohraničena tím, že jde o majetek určený k uspokojování osobních potřeb a jeho rodiny. K spotřebnímu využívání svého majetku má vlastník plné a svobodné rozhodování. Nemůže ho však využívat v rozporu se zájmy společnosti, proti poslání osobního vlastnictví v socialistické společnosti. Proto se vztahuje i na výkon práva osobního vlastnictví (jako na každé druhé subjektivní občanské právo) to, co stanoví čl. 5 Základů *obecně* pro výkon občanských práv: „Občanská práva jsou chráněna zákonem s výjimkou případů, kdy je jejich výkon uskutečňován v rozporu s posláním těchto práv v socialistické společnosti v období výstavby komunismu.“

Při výkonu práv a plnění povinností musí občané a organizace dodržovat zákony, dbát zásad socialistického soužití a morálních zásad společnosti budující komunismus.“

I když se zákonodárce v našem občanském zákoníku v základním článku VI. Zásad občanskoprávních vztahů¹⁴⁾ snažil obdobně upravit výkon práv a povinností občanů, přece jen se mi zdá, zejména formulace prvního odstavce čl. 5 Základů daleko konkrétnější, a tím i lepší, zejména myšlenka o nezbytnosti souladu výkonu práva s *posláním* (účelem) toho kterého práva v socialistické společnosti.

Ve srovnání se sovětskou úpravou však pokládám za zdařilý čl. VII. Zásad občanskoprávních vztahů.¹⁵⁾

Z těchto důvodů pak také takový výkon práva osobního vlastnictví, jehož smyslem je využívat majetku k získání bezpracných příjmů, je jeden z případů, který je v rozporu s čl. 5 Základů a samozřejmě i s čl. 25, kde je takovýto výkon přímo zakázán. Může jít dále o jiné spekulativní nakládání s majetkem v osobním vlastnictví, využívání osobního vlastnictví k nedovolené výrobě, o případy nehospodárního vztahu k majetku, který má význam pro společnost, jako jsou např. různé sbírky, a také případy nehospodárního vztahu k majetku, kterým by byl ohrožen život a zdraví občanů; konečně sem patří takový výkon vlastnického práva, který by sledoval způsobení škody jiným spoluobčanům.¹⁶⁾

Ve všech těchto případech je výkon práva osobního vlastnictví v rozporu s posláním tohoto práva v socialistické společnosti, a proto není a nemůže být chráněn.¹⁷⁾

¹⁴⁾ Čl. VI.: „Výkon práv a povinností vyplývajících z občanskoprávních vztahů musí být v souladu s pravidly socialistického soužití.“

¹⁵⁾ Čl. VII.: „Nikdo nesmí zneužívat svých práv proti zájmům společnosti nebo spoluobčanů a nikdo se nesmí na úkor společnosti nebo spoluobčanů obohacovat.“

¹⁶⁾ Srov. Pribanov—Dulněva, Pravo ličnoj sobstvennosti v period razvernutoho stroitelstva kommunizma, Moskva 1963, str. 30–31.

¹⁷⁾ Podrobně se touto otázkou zabývají občanské zákoníky svazových republik v hlavách o vzniku a zániku vlastnického práva.

Základy dále obsahují obecná ustanovení čl. 29 o ochraně vlastnického práva, podle něhož má vlastník, tedy i občan, který má určitý majetek na základě práva osobního vlastnictví, právo na žalobu vindikační a negatorní, abych se vyjádřil v termínech římskoprávních, které, jak se zdá, mají ve svém dosahu platnost věčnou,¹⁸⁾ ať principy těchto žalob, jimiž se vlastník domáhá ochrany svého vlastnictví práva, mají jakoukoli podobu či formu ve svém vyjádření. Je tedy ochrana vlastnictví v Základech v podstatě stejná, jakou poskytuje občanovi na osobní vlastnictví náš občanský zákoník.

Podrobněji se Základy zabývají reivindikací od dalších nabyvatelů. Jestliže někdo nabyl majetek za úplatu od osoby, která neměla právo jej zcizit, o čemž nabyvatel nevěděl a nemusel vědět (pocitivý nabyvatel) — — — může se vlastník domáhat tohoto majetku na nabyvateli tehdy, jestliže vlastník nebo osoba, které vlastník majetek odevzdal do držby, tento ztratil, anebo jestliže jim byl ukraden, nebo se dostal z jejich držby jinou cestou nezávislou na jejich vůli.

Jestliže však byl majetek získán bezplatně od osoby, která neměla právo jej zcizit, je vlastník oprávněn vymáhat majetek ve všech případech.

Základy upravují také vznik vlastnického práva na základě smlouvy. V těchto případech vlastnictví vzniká podle čl. 30 Základů okamžikem odevzdání věci, není-li něco jiného stanoveno zákonem nebo smlouvou.

Vyvlastnění majetku v osobním vlastnictví je možné jen ve státním nebo společenském zájmu, a to vždy za náhradu, která má být ekvivalentem hodnoty majetku. Musí jít vždy o případy i způsob stanovený zákonodárstvím SSSR a svazových republik.

Hodnotíme-li čl. 28 Základů, nelze nevidět, že přinesl zvýšenou ochranu vlastníkům. Pomineme-li rozšíření práva neomezená vindikací také na družstevně kolchozní vlastnictví a na vlastnictví společenských organizací (do vydání Základů bylo v občanských zákonících svazových republik připuštěno právo neomezené vindikace jen u státního vlastnictví), neboť ochrana společenského socialistického vlastnictví není předmětem zkoumání této práce, a zkoumáme-li ochranu vlastnického práva z hlediska ochrany práva osobního vlastnictví, pak rozšíření ochrany vlastnického práva, které se týká i osobního vlastnictví (samozřejmě i ostatních druhů a forem vlastnictví) je především v tom, že podle čl. 28, odst. 2 Základů má vlastník právo požadovat svůj majetek na tom, kdo ho nabyl v dobré víře nejen tehdy, když ho vlastník ztratil, nebo když mu byl odcizen (jak to bylo dosud podle občanského zákoníku RSFSR čl. 60), ale i tehdy, a to je nové (zvýšená ochrana), jestliže se majetek dostal z jeho držby bez jeho vědomí jinak, a také tehdy, když za stejných podmínek se majetek dostal z držby osoby, které vlastník tento majetek do držby předal. Nové je také ustanovení odst. 3, čl. 28 Základů, podle něhož je vlastník oprávněn požadovat svůj majetek ve všech případech, kdy byl majetek nabyt bezplatně od osoby, která neměla právo ho zcizovat. Rozsah ochrany

¹⁸⁾ Touto formulací samozřejmě nechci zvěčnit právo jako takové.

osobního vlastnictví se tedy zvýšil. Je možno žádat reivindikační žalobou ve více případech než dosud vydání majetku z cizí nezákonné držby.

Je ovšem třeba vidět, že v soudní praxi existovala možnost vlastníka reivindikovat majetek i ten, který ani neztratil, ani mu nebyl odcizen, ale dostal se z jeho držby bez jeho vědomí i jinak, již od vydání usnesení Nejvyššího soudu SSSR z r. 1943 ve věci Sysojevy, ve kterém podal Nejvyšší soud extenzivní výklad čl. 60 občanského zákoníku RSFSR z r. 1922 a vztáhlo jeho ustanovení i na případy, kdy majetek se dostal z vlastníkovy držby bez jeho vědomí jinak než ztrátou nebo odcizením.

Právní ochrana uskutečňování občanských práv a tedy i ochrana práva osobního vlastnictví je ovšem širší, není vyčerpána ustanoveními čl. 28 Základů. Do ochrany vlastnických práv patří v širším slova smyslu ještě i ochrana z oblasti závazkového práva, např. právo na náhradu škody podle čl. 88 Základů.¹⁹⁾

Při hodnocení ustanovení vzniku vlastnického práva při nabývání majetku na základě smlouvy nutno si cenit toho, že je okamžik vzniku vlastnického práva v těchto případech řešen jednotně (až na možné odchylky, které vyplývají ze zákona, nebo mohou vyplývat ze smlouvy mezi účastníky), nové vlastnické právo vzniká okamžikem předání věci ve všech případech, ať jde o věci určené jednotlivě, nebo druhově. Po takovéto úpravě volala praxe a žádosti o jednotnou úpravu vzniku vlastnického práva se objevily také v diskusi o návrhu Základů, který ještě rozlišoval podle toho, o jakou věc šlo, dvoji okamžik vzniku vlastnického práva, a to u věcí určených individuálně vznik okamžikem uzavření smlouvy, u věcí určených druhově okamžikem jejich předání, jak to bylo zakotveno ve starém občanském zákoníku RSFSR.

Při celkovém hodnocení úpravy osobního vlastnictví v Základech občanského zákonodárství SSSR a svazových republik je možno učinit spolehlivý závěr, že znamenaly značný krok kupředu v právní úpravě osobního vlastnictví v současných podmínkách rozvinuté výstavby komunismu v sovětské společnosti, kdy osobnímu vlastnictví jako základnímu předpokladu uspokojování potřeb občanů je třeba i v zákonodárství věnovat zvýšenou pozornost. Současně se Základy staly spolehlivým východiskem pro další úpravu vztahů osobního vlastnictví v občanských zákonících svazových republik.

ÚPRAVA OSOBNÍHO VLASTNICTVÍ V OBČANSKÉM ZÁKONÍKU RSFSR

V polovině roku 1965 byla v Sovětském svazu dokončena novelizace úpravy občanskoprávních vztahů, neboť vedle Základů občanského zákonodárství SSSR a svazových republik, s účinností od 1. května 1962, vstou-

¹⁹⁾ Škodu, která byla způsobena osobě nebo majetku občana, jakož i škodu, která byla způsobena organizaci, musí v plné míře nahradit osoba, která škodu způsobila.

Osoba, která škodu způsobila, není povinna ji nahradit, prokáže-li, že škoda nebyla způsobena její vinou.

pily ve všech svazových republikách v účinnost i nové občanské zákoníky těchto republik.

Tyto zákoníky byly vydávány v úzké spojitosti se Základy, jsou jejich pokračováním, rozvinutím, doplněním. Nejde tedy v žádném případě o pouhý opis Zásad. V zákonících jsou také realizovány odkazy Základů na zákonodárství svazových republik. Odkazy byly realizovány v podrobná ustanovení (např. o maximální výměře rodinného domku, který může občan vlastnit na základě práva osobního vlastnictví, skupiny dědiců ze zákona).

I když mezi občanskými zákoníky svazových republik jsou jednotlivé rozdíly, přece jen jsou totožné ve všech zásadních ustanoveních, neboť mají společnou zákonodárnou základnu — Základy občanského zákonodárství SSSR a svazových republik z r. 1961.

Jestliže zákoníky svazových republik mají společnou zákonodárnou základnu, z níž vycházejí, pak je zřejmé, že i vztahy, které zákoníky upravují, jsou totožné s okruhem vztahů upravených v Základech občanského zákonodárství SSSR a svazových republik. To znamená, že občanské zákoníky upravují především majetkové a s nimi související nemajetkové vztahy,

- a) mezi státními, družstevními a společenskými organizacemi navzájem,
- b) občanů se státními, družstevními a společenskými organizacemi a
- c) mezi občany navzájem,²⁰⁾

a to jednak ty, které již byly upraveny v Základech, ale i ty, které Základy neupravily. K tomu republiky dostaly oprávnění v čl. 3 Základů.

Pojetí rozsahu úpravy majetkových vztahů v občanských zákonících svazových republik je tedy obdobně jako v Základech odlišné od našeho nového občanského zákoníku, je proti němu širší, zachovává v podstatě jednotnou úpravu všech majetkových vztahů existujících v sovětské společnosti.

Mohu se proto také soustředit na výklad nejdůležitějšího občanského zákoníku — občanského zákoníku první sovětské svazové republiky — RSFSR.²¹⁾

Organizace je povinna nahradit škodu, která byla způsobena vinou jejích pracovníků při výkonu jejich pracovních (služebních) povinností.

Škoda způsobená jednáním, která jsou v souladu se zákonem, musí být nahrazena pouze v případech stanovených zákonem.

²⁰⁾ Samozřejmě, že občanské zákoníky svazových republik neupravují vztahy, jejichž úprava podle Ústavy SSSR a čl. 3 Základů byla svěřena do pravomoci SSSR a které jsou upraveny jen v Základech nebo jiných všesvazových občanskoprávních normách.

²¹⁾ Byl přijat Nejvyšším sovětem RSFSR 11. června 1964 s účinností od 1. října 1964. Mimochodem: je zde zajímavá poměrně dlouhá doba od jeho schválení k účinnosti, což pokládám za velmi správné, neboť tak lze zajistit, že se s jeho ustanoveními každý může dobře seznámit, což má mimořádný význam zejména pro pracovníky justice, kteří s touto základní normou občanského práva denně pracují. Říkám to proto, že u nás krátké lhůty mezi schválením občanského zákoníka Národním shromážděním a jeho účinností byla předmětem kritiky z řad především soudců, notářů, advokátů, ale i z řad právníků-teoretiků právní fronty.

Občanský zákoník upravuje ve II. části (vlastnická práva) jednak obecná ustanovení o vlastnickém právu, jednak socialistické společenské vlastnictví (podle Základů v jeho 3 formách: a) státní vlastnictví, b) vlastnictví kolchozů a c) vlastnictví odborových a jiných společenských organizací. Dále upravuje osobní vlastnictví, spoluvlastnictví (v něm vlastnictví kolchozní usedlosti), nabytí a zrušení vlastnického práva a ochranu vlastnického práva.

Již z prostého výpočtu jednotlivých oddílů II. části občanského zákoníku RSFSR je zřejmé, že zachovává systematiku úpravy vlastnického práva, kterou volil sovětský zákonodárce v Základech a že tedy upravuje všechny druhy a formy vlastnictví existující dnes v RSFSR, přičemž pro tyto druhy a formy platí řada společných ustanovení. Z obecných ustanovení vlastnického práva je to čl. 92 o oprávněních vlastníka, které tvoří vlastně obsah vlastnického práva. Tento článek je totožný s čl. 19 Základů a stanoví se v něm, že vlastníkovi náleží právo zcizit, užívat a nakládat s majetkem v mezích stanovených zákonem. Svůj názor na tuto obecnou formulaci oprávnění vlastníka, na její klady i nedostatky jsem vyložil již v předcházející části této práce, která pojednává o Základech.

Také občanský zákoník RSFSR, pokud jde o úpravu osobního vlastnictví, vychází z jeho odvozenosti od vlastnictví socialistického, z toho, že jeho základním zdrojem je práce občanů ve prospěch společnosti i z toho, že slouží jako jeden z prostředků uspokojování potřeb občanů.

Občanský zákoník RSFSR věnuje ve II. části v hlavě 11 podstatně větší pozornost osobnímu vlastnictví než Základy, a to zejména úpravě těch vztahů, které jsou spjaty s osobním vlastnictvím obytného domu.²²⁾

Podle článku 105 občanského zákoníka může být předmětem osobního vlastnictví stejný majetek, který je uveden již v čl. 25, odst. 1 Základů. Je to doslovný přepis ustanovení Základů.²³⁾ Je to samozřejmé, neboť okruh předmětů, které mohou být v osobním vlastnictví sovětských občanů musí být jednotný pro celé území Sovětského svazu, pro všechny sovětské svazové republiky. Současně však příkladný výpočet by mohl být širší, např. by mohl obsahovat chatu, aniž by se čl. 105 dostal do rozporu s ustanovením čl. 125 Základů.

Články 106–110 občanského zákoníku RSFSR upravují jednotně právo osobního vlastnictví k obytnému domu. Stanoví v souladu se Základy, že v osobním vlastnictví občana může být jeden obytný dům nebo jeho část. Společně žijící manželé a jejich nezletilé děti mohou mít pouze

²²⁾ Naproti tomu se vůbec nezmiňuje o soukromém vlastnictví, kterému bylo nutno v občanském zákoníku RSFSR z r. 1922 věnovat mnoho místa.

²³⁾ Čl. 105 občanského zákoníku zní: „V osobním vlastnictví občanů může být majetek, určený k uspokojování jejich hmotných a kulturních potřeb. Každý občan může mít v osobním vlastnictví pracovní příjmy a úspory, obytný dům (nebo jeho část), s ním související hospodářství, předměty domácí potřeby, jakož i předměty osobní potřeby a pohodlí. Majetku, jenž je v osobním vlastnictví občanů, se nesmí používat k získání bezpracných příjmů.“

jeden obytný dům (nebo část jednoho domu), jenž náleží na základě práva osobního vlastnictví jednomu z nich, nebo je v jejích spoluvlastnictví.

Současně však občanský zákoník zdůrazňuje, že ostatní z těchto společně žijících osob mohou mít v osobním vlastnictví druhou část (části) tohoto domu.

Avšak v domě s více byty bytového stavebního kolektivu individuálních stavebníků mohou mít spolužijící manželé a jejich nezletilé děti pouze jeden byt.

Maximální výměra obytného domu nebo jeho část (části), jež může občan vlastnit na základě práva osobního vlastnictví, nesmí překročit 60 metrů čtverečních obytné plochy. I když tyto nejvyšší přípustné výměry obytného domu jsou, pokud jde o obytnou plochu, o polovinu menší než v našem občanském zákoníku (120 m²),²⁴⁾ přece jen se domnívám, že jsou v jistém směru výhodnější. Jestliže totiž obytný dům bude mít 180 m² obytné plochy a budou ho vlastnit 3 občané, např. půjde o sourozence nebo o rodiče a zletilé děti a stavba jako taková (celá) bude v jejich spoluvlastnictví (každý bude vlastnit třetinový podíl), tak každý z vlastníků bude osobním vlastníkem, u každého půjde o majetek v osobním vlastnictví.

Jestliže tento výklad je správný, pak by to vrhlo nové světlo na úpravu obytných domů v osobním vlastnictví SSSR, která se dosud u nás pokládala za příliš nevýhodnou proti naší úpravě.²⁵⁾ Nebylo by tomu tedy tak docela.

Podle ustanovení našeho občanského zákoníku totiž obytný dům je v osobním vlastnictví pouze tehdy, jde-li o rodinný domek, jehož pojem je zakotven v § 128 našeho občanského zákoníku. Je lhostejné, zda ho celý vlastní jeden vlastník, či jde-li o spoluvlastnictví více osob, jestliže obytný dům překročí hranice stanovené pod pojmem rodinného domku, jako předmětu osobního vlastnictví, nemůže být takový obytný dům předmětem osobního vlastnictví (např. má 6 pokojů a 130 m²), byť by byl ve spoluvlastnictví několika osob, např. 3 sourozenců. Osobní vlastnictví je tedy u nás u obytného domu určeno objektivně, musí naplňovat hranice stanovené pro rodinný domek podle § 128. Není určeno potřebou bydlení vlastníka, spoluvlastníků. To je někdy výhodné, může však toto pojetí v některých případech být i nevýhodné, neboť podle sovětského občanského zákoníku obytný dům se 6 pokoji a se 130 m² obytné plochy, byl-li by ve spoluvlastnictví 3 zletilých sourozenců nebo rodičů a + zletilých dětí, by byl v osobním vlastnictví.

Sovětský zákonodárce nehodnotí tedy obytnou stavbu (její část), která může být v osobním vlastnictví podle objektivních kritérií, ale podle subjektů vlastníků. Každý vlastník (lépe spoluvlastník) může být osobním

²⁴⁾ Neuvažuji v této souvislosti druhou možnou hranici pro pojem rodinného domku podle našeho občanského zákoníku, tj. 5 obytných místností...

²⁵⁾ Srov. např. Karel Knap, Nový občanský zákoník RSFSR, Socialistická zákonost 1964.

vlastníkem do 60 metrů čtverečních obytné plochy, jestliže je zde několik vlastníků (spoluvlastníků).

Za velmi progresivní pokládám ustanovení čl. 106 obč. zákoníku RSFSR, podle něhož může občan na základě práva osobního vlastnictví získat a vlastnit z rozhodnutí výkonného výboru okresního nebo městského sovětu poslanců pracujících i obytný dům (část domu), která převyšuje 60 m² obytné plochy, jestliže má početnou rodinu.²⁶⁾

Podle mého názoru takové možné výjimky měl obsahovat i náš občanský zákoník.

Čl. 107 občanského zákoníku upravuje způsob zrušení vlastnického práva k více než jednomu obytnému domu v RSFSR.

Hned na počátku chci však zdůraznit, že stane-li se občan vlastníkem dvou či více obytných domů, jsou tyto všechny domy v jeho osobním vlastnictví. A s jako takovýmto vlastnickým vztahem se s nimi také nakládá. Že všechny obytné domy jsou v osobním vlastnictví občana, to vyplývá již z úvodního ustanovení čl. 107, podle něhož, jestliže v osobním vlastnictví občana nebo společně žijících manželů a jejich nezletilých dětí je z důvodů připuštěných zákonem více než jeden obytný dům, vlastník na základě vlastní volby si ponechává ve svém vlastnictví jeden z těchto domů. Na druhé straně však občanský zákoník kategoricky prikazuje, že druhý dům (domy) musí vlastník do jednoho roku prodat, darovat nebo zcizit jiným způsobem.

To, že několik obytných domů může být v osobním vlastnictví občana, je tedy zcela nepochybné. Nepochybné je však také to, že ustanovení čl. 106 nemá žádný deklaratorní charakter, je třeba se mu podřídít, neboť jak uvidíme při dalším výkladu, princip, že v osobním vlastnictví občana nebo společně žijících manželů a jejich nezletilých dětí může být jen jeden dům, je vynutitelný, občanský zákoník RSFSR stanoví postup této vynutitelnosti, je zde sankce proti tomu vlastníku, který by se normě nechtěl podřídít. To je myslím důležitý rozdíl proti pojetí § 129 v našem občanském zákoníku, který však sleduje stejný cíl. Roční lhůta na prodej druhého (dalších) obytného domu počíná běžet od vzniku vlastnického práva k druhému domu (domům).

Jestliže by vlastník v roční lhůtě nezczizil druhý dům (domy) libovolnou formou, bude tento dům rozhodnutím výkonného výboru okresního nebo městského sovětu poslanců pracujících nuceně prodán podle ustanovení občanského soudního řádu RSFSR o výkonu soudních rozhodnutí. Částka získaná z nuceného prodeje takového domu se po odečtení výloh spojených s tímto prodejem, odevzdá bývalému vlastníku domu.

Kdyby se prodej domu nesetkal s úspěchem, přejde pak bezplatně do státního vlastnictví, a to rozhodnutím výkonného výboru okresního nebo městského sovětu. To je velmi tvrdá sankce proti bývalému vlastníku.

²⁶⁾ V těchto případech však obytná plocha domu (části domu) nesmí převýšit rozměry, které by takovéto rodině příslušely podle předpisů o nájemní smlouvě v domech místních sovětů.

Stejně je třeba postupovat, jestliže do osobního vlastnictví občana nebo spolu žijících manželů a jejich nezletilých dětí se dostane zákonem dovoleným způsobem

1. vedle jednoho domu část (části) druhého domu;
2. části různých domů;
3. část (části) jednoho domu, převyšující výměru stanovenou čl. 106 občanského zákoníku;
4. víc než jeden byt v domě s více byty, který byl postaven stavebním bytovým kolektivem individuálních stavebníků.

Obdobně se v čl. 108 občanského zákoníku RSFSR řeší otázka souběhu v jedné vlastnických rukou osobní vlastnictví obytného domu (a části domu) a bytu v domě bytového stavebního družstva. Tu je vlastník domu (části domu) oprávněn podle svého výběru rozhodnout, zda si ponechá dům (část domu), nebo byt v domě družstva. Jestliže se rozhodne pro družstevní byt, pak vlastník musí dům (jeho část) do jednoho roku ode dne vzniku vlastnického práva k domu (části domu) zcizit a nastěhovat se do bytu stavebního bytového družstva. Nový občanský zákoník vychází tedy ze zásady, že ve všech případech může být v osobním vlastnictví občana jen jeden obytný dům nebo jeho část. Pouze dočasně může mít v osobním vlastnictví více než jeden dům, neboť do jednoho roku má vlastník právní povinnost druhý zcizit, a to ode dne, kdy mu vzniklo vlastnické právo k druhému domu.

Výnos presidia Nejvyššího sovětu RSFSR z 12. června 1964²⁷⁾ stanovil, že ustanovení čl. 106 obč. zák. o právu osobního vlastnictví na obytný dům (část domu) se vztahují i na ty případy, kdy právo osobního vlastnictví k více než jednomu domu vzniklo před účinností nového občanského zákoníku. Jestliže v osobním vlastnictví občana nebo rodiny jsou obytné domy (nebo části domů), které měly být zcizeny podle dříve platného zákonodárství²⁸⁾ a nebyly ke dni, kdy vstoupil v účinnost nový občanský zákoník zcizeny, musí být zcizeny podle zásad a ve lhůtě ustanovené v čl. 107 občanského zákoníku, přičemž roční lhůta v těchto případech počíná běžet ode dne účinnosti zákoníka. Výkonné výbory okresních a městských sovětů mají právo na žádost občana, existují-li zde vážné příčiny, prodloužit roční lhůtu ke zcizení domu (části domu).

Pokud jde o počet místností a poschodí obytného domu v osobním vlastnictví, je stanovena zásada, že musí odpovídat typovým projektům individuální bytové výstavby.

Další článek (109) se zabývá neoprávněnými stavbami obytných domů a chat, tj. takovými, které byly postaveny bez povolení nebo bez schváleného plánu, nebo s podstatnými odchylkami od plánu, nebo s hrubým porušením stavebních předpisů. Občan, který takovouto stavbu vystavěl, není oprávněn s ní disponovat (nakládat).

To se může týkat i jen části neoprávněné stavby jak domu, tak chaty.

²⁷⁾ Ukaz PVS RSFSR „O porjadke svedenija v dějstvije GK i GPK RSFSR“.

²⁸⁾ Šlo o ukaz PVS RSFSR z 26. června 1962.

Z rozhodnutí výkonného výboru okresního, městského sovětu taková stavba bude zbourána buď občanem — stavebníkem, nebo na jeho účet, nebo rozhodnutím soudu může být občanovi bezplatně odejmuta a vnesena do fondu místních sovětů.

Při bezplatném odnětí takovéto neoprávněné stavby může soud zbavit občana a osoby s ním žijící práva užívat tohoto domu (chaty). Jestliže nemají tito občané kde vhodně bydlet, přidělí jim jiný byt výkonný výbor toho místního sovětu, kterému byl předán takový dům (chata).

Nabízí se srovnání s naším občanským zákoníkem. Toto srovnání však bude chudé, neboť náš občanský zákoník takovéto obecné ustanovení nemá. O neoprávněné stavbě se hovoří jen v souvislosti s osobním užíváním pozemku, a to v § 221, kde se stanoví, že „zřídí-li na pozemku stavbu občan, který není oprávněn pozemek užívat, anebo který je oprávněn ho užívat k jinému účelu, rozhodne o vlastnictví ke stavbě soud.“

Stavebníkovi může však vlastnictví k stavbě přiznat jen, jsou-li pro to důvody zvláštního zřetele hodné. Soud může též rozhodnout, že stavebník je povinen stavbu na svůj náklad odstranit“. § 221 se tedy vztahuje pouze na pozemky v socialistickém vlastnictví. K neoprávněné stavbě podle § 221 může dojít pouze v souvislosti s institutem osobního užívání pozemku, byla-li by zřízena „neoprávněná“ stavba na pozemku ve vlastnictví soukromém (ať stavebníka nebo jiného občana), ustanovení § 221 se na tyto stavby nevztahuje, řešení, co s těmito stavbami, je třeba hledat mimo § 221. Např. cizí vlastník, na jehož pozemku by byla postavena neoprávněně stavba, má nárok na ochranu podle § 489 občanského zákoníku.

Významná úloha se příkládá čl. 111. Tento článek upravuje odnětí majetku, který byl využit k získání bezpracných důchodů. Stanoví se v něm odnětí takového majetku bez náhrady. O odnětí rozhoduje soud. Žalobu k soudu podává výkonný výbor místního sovětu. Podle článku 111 musí jít nikoli o ojedinělé zneužití majetku, ale o systematické, soustavné využívání za účelem získání bezpracných důchodů.

Ve jmenovaném článku se uvádí příkladmo dům a chata (také však může být takto využita i jen jejich část). Může jít však o jakýkoli jiný majetek, který by vlastník využíval k získávání bezpracných důchodů.

Odejmutý majetek přechází do fondu místního sovětu.

Za takovéto zneužívání majetku čl. 111 nepokládá placení nájemného podle ustanovení čl. 304 občanského zákoníku.

Pokud jde o bytovou situaci vlastníka a osob s ním žijících po odnětí domu (jeho části), chaty atd. — vztahuje se na ni ustanovení čl. 109.

Ustanovení tohoto článku je vlastně doplněním a rozvedením zásady stanovené již v čl. 25 Základů a v čl. 105 občanského zákoníku RSFSR. Domnívám se, že i z tohoto ustanovení vyplývá, že výnosy presidia Nejvyššího sovětu RSFSR z r. 1962 a 1963²⁹⁾ o beznáhradovém odnětí domů,

²⁹⁾ Platnost těchto výnosů zůstává zachována i po účinnosti nového občanského zákoníku, právě proto, že neobsahuje obdobné jeho základy ustanovení o stavbách

chat a jiných staveb, postavených nebo získaných z bezpracných příjmů, a autovlastníků těchto staveb, které byly získány ze stejných zdrojů, upravují jinou otázku. V ustanovení čl. 105 a 111 občanského zákoníku jde o majetek, který (nezávisle na tom, jaký je jeho zdroj, může být tedy i poctivý, a jistě tomu tak v mnoha případech bude) se zneužívá k získávání bezpracných důchodů, čili musí ho vlastník mít a pak s ním začne takto v rozporu se zákonem nakládat. Ve jmenovaných výnosech naopak občan určitý majetek (dům, chatu, auto) z bezpracných zdrojů získává (např. z krádeží stavebního materiálu vystavěný dům) a po jeho získání s ním může nakládat zcela v souladu se zákonem. To znamená například, že ho bude skutečně užívat jen za účelem uspokojování svých hmotných a kulturních potřeb.

Provedeme-li pak srovnání s našim občanským zákoníkem, ustanovení čl. 111 neobsahuje a bylo by ho třeba konstruovat nepřímou z jiných ustanovení o osobním vlastnictví.

Naproti tomu zmíněným výnosům odpovídá do jisté míry § 125, odst. 2 našeho občanského zákoníku, který je však formulován širěji, vztahuje se na všechny majetek získaný z nepoctivých zdrojů. Domnívám se však, že osud tohoto majetku podle našeho občanského zákoníku bude stejný.

V osobním vlastnictví sovětských občanů může být také dobytek. Základy občanského zákonodárství SSSR a svazových republik uložily občanskému zákonodárství svazových republik stanovit nejvyšší množství dobytka, který může být v osobním vlastnictví občana. Toto ustanovení čl. 25 Základů bylo rozvedeno v čl. 112 občanského zákoníka podle mého názoru velmi opatrně, a to tak, že počet dobytka, který může mít občan ve vlastnictví, je stanoven zákonodárstvím RSFSR. Tento počet je zatím v současné době stanoven pro vlastnictví občanů, kteří nejsou členy kolchozu, výnosem presidia Nejvyššího sovětu RSFSR ze dne 6. května 1963.

Je jistě zajímavé, že občanský zákoník věnuje zvláštní článek (113) osobnímu vlastnictví člena kolchozní usedlosti. Podle tohoto článku osobní pracovní důchody a úspory člena kolchozní usedlosti, a také majetek, který získal k osobním potřebám, dále majetek získaný děděním, darem a který nebyl odevzdán do vlastnictví kolchozní usedlosti, je osobním vlastnictvím tohoto člena kolchozní usedlosti.

V osobním vlastnictví člena kolchozní usedlosti nemůže být však ten majetek, který podle stanov kolchozu může vlastnit jen kolchozní usedlost.

Je tedy zřejmé, že i podle ustanovení nového občanského zákoníku RSFSR se každý člen kolchozní usedlosti podílí na dvojím osobním vlastnictvím, že uspokojuje své hmotné a kulturní potřeby jednak prostřednictvím vlastnictví kolchozní usedlosti, jejíž majetek podle čl. 126 občan

postavených nebo získaných z bezpracných příjmů (srov. článek Sedugina, Pravo ličnoj sobstvennosti po novomu graždanskomu kodexu RSFSR, čas. Sovetskaja Justicija 1964, č. 20, str. 9).

ského zákoníku náleží jejím členům jako bezpodílové spoluvlastnictví.^{30, 31)} Je tedy každý člen dvojím osobním vlastníkem.

Jak známo, i v SSSR existují ještě malovýrobci s drobným soukromým hospodářstvím, které je založeno na jejich osobní práci a kde není možno vykořisťování člověka člověkem, neboť najímání cizí pracovní síly je zakázáno. Malovýrobci jsou pracující občané. Zdrojem jejich majetku je práce. Proto občanský zákoník stanoví v čl. 115, že na tento majetek se přiměřeně vztahují ustanovení o osobním vlastnictví, pokud není zákonem stanoveno jinak.

V hlavě 13 občanského zákoníku RSFSR jsou zakotvena ustanovení o nabytí a zrušení vlastnického práva. Při srovnání s naší úpravou lze říci, že sovětská ustanovení se neodchylují podstatně od našeho občanského zákoníku, byť se v našem občanském zákoníku upravují způsoby nabývání osobního vlastnictví.

Okamžik vzniku vlastnického práva u nabyvatele majetku na základě smlouvy je upraven shodně se Základy. Navíc je zde ustanovení o tom, že jestliže smlouva o zcizení věci podléhá registraci, pak vlastnické právo vzniká okamžikem registrace.

Občanský zákoník RSFSR upravuje dále v podrobných ustanoveních nebezpečí nahodilých zkázy, hlavní věc a příslušenství, právo vlastníka na plody a důchody, majetek bez vlastníka nebo jehož vlastník není znám, nález a poklad.

Těmito ustanoveními občanského zákoníka RSFSR se nezabývám proto, že je pokládám za nepodstatné z hlediska postavení osobního vlastnictví v socialistické společnosti. Mým cílem byl podrobný výklad hlavy 11 o osobním vlastnictví.

Za zvláštní pozornost z ustanovení 13. hlavy občanského zákoníka však jistě stojí články 141 a 142, kde jsou upraveny zvláštní případy zániku vlastnictví, a to jeho odnětím vlastníkově z rozhodnutí soudu.

Podle čl. 141 občanského zákoníka RSFSR, jestliže vlastník s domem nakládá tak, že hrozí nebezpečí zkázy (např. jeho nedostatečnou údržbou), pak výkonný výbor místního sovětu může určit vlastníku přiměřenou lhůtu k opravě domu. Když občan bez vážných důvodů neprovede potřebnou opravu, soud na základě žaloby výkonného výboru okresního nebo městského sovětu může bez náhrady odejmout nehospodárně udržovaný dům a předat ho do domovního fondu místního sovětu.

³⁰⁾ Pomíjím v této rovině uspokojování potřeb prostřednictvím přímého rozdělování ze společenských fondů.

³¹⁾ Předmět vlastnictví kolchozních usedlostí je stanoven v čl. 126 takto: „Kolchozní usedlost může mít ve vlastnictví vedlejší hospodářství na pozemku při usedlosti, který je v jejím užívání, obytný dům, chovný dobytek, drůbež a drobné zemědělské nářadí podle stanov kolchozu.“

Kromě toho náleží kolchozní usedlosti pracovní příjmy z účasti na společném hospodářství kolchozu nebo jiný majetek, který jí odevzdají členové usedlosti do vlastnictví, jakož i předměty domácí a osobní potřeby, nabyté ze společných prostředků.“

Obdobně je tomu podle čl. 142 v případech, kdy občan nehospodárně udržuje majetek, který má značnou historickou, uměleckou nebo jinou hodnotu pro společnost. Rozdíl je v tom, že právo na opatření, která podle čl. 141 náleží výkonnému výboru, má v těchto případech ta státní organizace, jejímž úkolem je ochrana majetku příslušného druhu. A dále v tom, že se v těchto případech vlastníkově poskytuje náhrada. Nejde tedy o bezplatné odnětí majetku.

Tato ustanovení se dostala do občanského zákoníku zřejmě proto, že na ochraně některých předmětů osobního vlastnictví má zájem sovětský stát, celá společnost.³² Tak např. nemůže být státu lhostejné, jak osobní vlastník pečuje o svůj obytný dům. Bylo by jistě nesprávné se domnívat, že vlastník se svým domem může jakkoli nakládat, podle své libovůle, že ho může například zbořit. Vždyť nehospodárné nakládání s obytným domem vede vždy k nebezpečí jeho zkázy a tím k nebezpečí zmenšení bytového fondu, kterého ani v SSSR není dostatek.

Takovéto nehospodárné nakládání s majetkem je jistě v rozporu s čl. 5 Základů a také s čl. 5 občanského zákoníka RSFSR, jehož ustanovení je totožné s čl. 5 Základů. A to proto, že uskutečňování výkonu vlastnického práva je jistě v rozporu s posláním osobního vlastnictví socialistické společnosti.

Přitom zájem sovětského státu na správné péči o domovní majetek není ničím novým. Vždyť již podle usnesení Všeruského ústředního výkonného výboru z r. 1923 mohly být municipalizovány obytné stavby, které byly nehospodárně udržovány.

Protože jde při beznáhradovém odnětí obytného domu vlastníkově o velmi tvrdou sankci za jeho špatný vztah k osobnímu majetku, je to jistě krajní prostředek, jak zabezpečit zájmy společnosti o bytový fond. V takovýchto případech musí být zjištěno, že vlastník skutečně má potřebné prostředky na udržování svého domu a přesto neučiní ani přes žádost výkonného výboru žádná opatření k odstranění nebezpečí zkázy, aniž by měl pro svou liknavost také nějaké jiné závažné důvody. Jedině v těchto případech může soud rozhodnout o odnětí stavby z jeho vlastnictví.

Výše citovaný sovětský autor Maslov uvádí, že jde v současnosti o řídké případy takovýchto soudních rozhodnutí. Zpravidla jde v těchto případech o takové vlastníky, kteří ve svém obytném domě sami nebydlí, dům je v nájmu. Žaloby o odnětí těchto domů vlastníkům mají zpravidla dva důvody: a) že jsou využívány k bezpracným příjmům, b) že jsou nehospodárně udržovány.

Vzhledem k malému počtu rozhodnutí sovětských soudů ve věcech nehospodárně udržovaného majetku podle čl. 141 a 142 občanského zákoníka RSFSR se domnívám, že ustanovení těchto článků mají především preventivní význam.

³²⁾ Srov. F. Maslov, *Osuščestvnenije i zaščita prava ličnoj sobstvennosti v SSSR*, Moskva 1961, str. 46.

Právní úprava osobního vlastnictví v SSSR se v současné době v zásadě neodlišuje od postavení osobního vlastnictví v právním řádu ČSSR.

V obou právních řádech se vychází z toho, že osobní vlastnictví je odvozeno ze společenského socialistického vlastnictví, že jeho základním zdrojem je práce občana ve prospěch společnosti a že má spotřební určení.

V obou zemích má osobní vlastnictví významné postavení při uspokojování hmotných a kulturních potřeb občanů a je mu v právních řádech věnována poměrně značná pozornost.

V důsledku dělení legislativní pravomoci mezi svaz a svazové republiky je v SSSR upraven institut osobního vlastnictví jednak v Základech občanského zákonodárství SSSR a svazových republik, jednak — podstatně podrobněji — v občanských zákonících svazových republik.

Podrobněji a podle mého názoru i přesněji je v sovětském občanském zákonodárství upravena především otázka obytných domů. Naproti tomu § 129 československého občanského zákoníku je kusý, nedomyšlený a od počátku byl a je předmětem mnoha diskusí a sporů.

Také postavení obytných (rodinných) domků v sovětské a československé právní úpravě je odlišné. Rodinný domek v občanském zákoníku ČSSR je určen objektivně, musí naplňovat hranice stanovené v § 128 občanského zákoníka. Naproti tomu sovětský zákonodárce nehodnotí obytnou stavbu (její část), která může být v osobním vlastnictví jen podle objektivních kritérií, ale podle subjektů vlastníků. Za progresivní pokládám také ustanovení čl. 106 občanského zákoníku RSFSR. Podle mého názoru takového ustanovení měl obsahovat i československý občanský zákoník. Na rozdíl od československé právní úpravy je v SSSR podrobně ve výnosech prezidia Nejvyššího sovětu RSFSR upravena otázka o beznáhradovém odnětí domů, chat a jiných staveb, postavených nebo získaných z bezpracných příjmů.

Podrobná úprava institutu osobního vlastnictví zejména v občanských zákonících svazových republik svědčí o tom, že sovětský zákonodárce si byl vědom toho, že tento právní institut je v etapě rozvinuté výstavby komunismu velice důležitý a že jeho význam bude stále vzrůstat.

Při příštích novelizacích občanského zákoníka ČSSR bude třeba podrobně se seznámit nejen s platnou právní úpravou osobního vlastnictví v SSSR, ale také podrobně zkoumat, jak se tato právní úprava realizovala v životě sovětské společnosti, jak se osvědčila v praxi, a také kriticky rozhodnout, co z toho, co se osvědčilo, by bylo vhodné kodifikovat i v československém právním řádu. Současně bude ovšem třeba totéž zkoumat i v právních řádech ostatních socialistických zemích.

Правовой модель личной собственности в советском гражданском праве

Заключение

Правовое регулирование личной собственности в СССР в настоящее время в основном не отличается от регулирования личной собственности в законодательстве ЧССР.

Законодательство обеих стран исходит из того, что личная собственность производна от социалистической собственности, что ее основным источником является труд гражданина в пользу общества и что она имеет потребительский характер.

В обеих странах личная собственность играет важную роль при удовлетворении материальных и культурных потребностей граждан и в законодательстве ей уделяется довольно значительное внимание.

В результате разделения законодательных полномочий между СССР и союзной республикой в СССР институт личной собственности регулируется как в Основах гражданского законодательства СССР и союзных республик, так — довольно подробно — в гражданских кодексах союзных республик.

Более подробно и по моему мнению более точно в советском законодательстве урегулирован прежде всего вопрос жилых домов, находящихся в личной собственности. Наоборот, § 129 чехословацкого Гражданского кодекса является неполным, непродуманным и с самого начала был и является предметом многих дискуссий и споров.

Также и положение жилых домов, находящихся в личной собственности, в советском и чехословацком законодательстве урегулировано по-разному. Жилой дом в Гражданском кодексе ЧССР определен объективно, т. е. должен соответствовать признакам, установленным в § 128 ГК. Советский законодатель определяет жилой дом (его часть) не только по объективным критериям, но и по субъектам собственников. По мнению автора прогрессивной является также норма ст. 106 ГК РСФСР. Поэтому автор считает, что подобные нормы мог бы содержать и чехословацкий Гражданский кодекс. В отличие от чехословацкой правовой регламентации в СССР в указах Президиума Верховного Совета РСФСР весьма подробно урегулирован вопрос о безвозмездном изъятии домов, дач и иных строений, построенных или приобретенных за счет нетрудовых доходов.

Подробное регулирование института личной собственности, в особенности в гражданских кодексах союзных республик свидетельствует о том, что советский законодатель исходил из того, что в период строительства коммунизма этот правовой институт является весьма важным и что его роль будет все более возрастать.

При проведении изменений в Гражданском кодексе ЧССР будет необходимым более подробно познакомиться не только с действующей правовой регламентацией института личной собственности в СССР, но и подробно исследовать как эта правовая регламентация реализовалась в жизни советского общества, как оправдала себя на практике, а также критически решить вопрос о том, что из этого полезного опыта будет возможным перенять в чехословацкое законодательство. Одновременно будет необходимым исследовать то же самое и в законодательстве остальных социалистических стран.

Cena brožovaného výtisku Kčs 10,—

V MONOGRAFICKÉ ČÁSTI
ACTA UNIVERSITATIS
CAROLINAE
IURIDICA
VYŠLO OD ROKU 1963:

Milde Michael, dr., The problems of liabilities in international carriage by air (anglicky),

Malý Karel, dr., Pozemkové zákony říjnové revoluce,

Čepelka Č., dr., Les conséquences juridique du délits en droit international contemporain (francouzsky),

Radvanová Senta, dr., Rozvod manželství v čs. právu,

Císařová Dagmar, dr., Obhájce v čs. trestním řízení,

Kučera Zdeněk, dr., Suretyship in private international law (anglicky),

Tomeš Igor, dr., Old age pension, condition of eligibility (anglicky),

Kincl Jaromír, dr., Studie o otrocích, kolónech a propuštěncích ve vizigótském státě 5.—8. století (česky),

Lukeš Zdeněk, dr., Obecné a speciální zmocnění ve správě na úseku ochrany veřejného pořádku.

Publikace lze obdržet nebo objednat
v knihovně právnické fakulty
University Karlovy,
Praha 1, nám. Curieových 7

